ACADEMIA ROMÂNĂ

INSTITUTUL DE ARHEOLOGIE „VASILE PÂRVAN”

STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHE ȘI ARHEOLOGIE

3

TOMUL 47

IULIE – SEPTEMBRIE

1996

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

REVISTE PUBLICATE
ÎN EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

REVISTA ISTORICĂ
REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE
STUDII ŞI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHE ŞI ARHEOLOGIE
DACIA. REVUE D'ARCHÉOLOGIE ET D'HISTOIRE ANCIENNE
MATERIALE ŞI CERCETĂRI ARHEOLOGICE
REVUE DES ÉTUDES SUD-EST EUROPÉENNES
THRACO-DACICA
ARHEOLOGIA MOLDOVEI
ARHIVELE OLTENIEI
STUDII ŞI CERCETĂRI DE NUMISMATICĂ
BULETINUL SOCIETĂŢII NUMISMATICE ROMÂNE
STUDII ŞI MATERIALE DE ISTORIE MEDIE
STUDII ŞI MATERIALE DE ISTORIE MODERNĂ
STUDII ŞI CERCETĂRI DE ISTORIA ARTEI
- SERIA TEATRU - MUZICĂ - CINEMATOGRAFIE
- SERIA ARTĂ PLASTICĂ
REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE DE L'ART
- SÉRIE THÉÂTRE - MUSIQUE - CINÉMA
- SÉRIE BEAUX - ARTS

La publication „STUDII ŞI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHE ŞI ARHEOLOGIE"paraît 4 fois par an. Toute commande de l'étranger sera adressée à: RODIPET S.A., Piaţa Presei Libere, nr. 1, sect. 1, P.O.Box 33-57, Fax 401-2226407, Tel. 401-6185103; 401-2224126, Bucureşti, România; ORION PRESS INTERNAŢIONAL S.R.L., Şos. Olteniţei 35-37, sect. 4, P.O.Box 61-170, Fax 401-31232425, 401-6347145, Tel. 401-6346345, Bucureşti, România; AMCO PRESS S.R.L., Bd. N. Grigorescu 29A, ap. 66, Sect. 3, P. O. Box 57-88, Fax 401-3125109, Tel 401-6439390; 401-3125109, Bucureşti, România.

Les normes pour la rédaction des manuscrits et la liste des abréviations employés dans la revue ont été publiées dans le tome 46, 1995, n°s 3-4, p. 343-370.

Adresse du Collège de rédaction: str. Henri Coandă, nr. 11, Ro-71119, Bucarest, Roumanie. Tel. 401-6597152, Fax 401 6503410.

Apărut în 1997

STUDII ŞI CERCETARI DE ISTORIE VECHE ŞI ARHEOLOGIE

TOMUL 47 **Nr. 3** **iulie–septembrie 1996**

SUMAR

STUDII

DISCUŢII

MICI DESCOPERIRI

NOTE BIBLIOGRAFICE

ETUDES ET RECHERCHES D'HISTOIRE ANCIENNE ET D'ARCHÉOLOGIE

TOME 47 N° 3 Juillet–Septembre 1996

SOMMAIRE

ÉTUDES

DISCUSSIONS

PETITES DÉCOUVERTES

NOTES BIBLIOGRAPHIQUES

VALORIFICAREA ARHEOLOGICĂ A PROBELOR ^{14}C DIN FORTIFICAŢIA APARŢINÂND BRONZULUI TÂRZIU DE LA POPEŞTI (JUD. GIURGIU)

de NONA PALINCAŞ

Domnului profesor Alexandru Vulpe
cu ocazia împlinirii a 65 de ani

Articolul se ocupă cu datarea pe bază de ^{14}C a fortificaţiei de la **Popeşti**, aparţinând grupului **Fundeni-Govora**. Datarea astfel obţinută este comparată cu cea arheologică tradiţională şi cu datele ^{14}C de la **Kastanas, Assiros, Stathmos Aggistas, Mahala** şi **Balej**. Se defineşte **grupul ceramic Fundeni-Govora,** rezultat din unificarea fazelor Tei IV-V cu grupul Govora (Verbicioara IV-V). Se arată că acest grup nu evoluează până la sfârşitul epocii bronzului şi că este succedat de **complexul Zimnicea-Plovdiv**.

Săpăturile recente (1988–1993) din cunoscuta aşezare preistorică de la Popeşti (oraşul Mihăileşti, jud. Giurgiu; nr. 19 pe hărţile din fig.13/a–c, 14/a–b, 15/a–b, 20), situată pe un promontoriu desprins din terasa dreaptă a Argeşului, au adus importante date noi referitoare la stratigrafia locuirilor din etapa târzie a epocii bronzului şi la datarea relativă şi absolută a fortificaţiei – val de pământ cu şanţ. S-a constatat, de asemenea, că valul, cunoscut anterior numai în partea de sud a aşezării, continua de fapt şi pe versantul vestic şi, foarte probabil, şi pe cel estic[1] (fig. 1).

În rapoartele preliminare de săpătură asupra campaniilor de dinaintea anului 1988, valul a fost considerat ca anterior culturii Basarabi, fără ca o determinare mai exactă să fi fost posibilă [2].

Stratigrafia aşezării în secţiunea Σ /1988–1993 (fig. 2–3)[3]:

Peste pământul viu se afla un strat de pământ castaniu, aparţinând culturii Glina (notat în acest stadiu al lucrului cu Br. I)[4]. Deasupra lui se întinde stratul Br. II,

[1] Versantul estic al aşezării este în mare parte deteriorat de săpături mai vechi, dar sunt indicii care permit presupunerea că întreaga aşezare a fost împrejmuită cu un val de pământ (cf. şi R. Vulpe, Materiale 5, 1959, p. 340). Pentru versantul vestic, vezi stratigrafia secţiunii Π/1988–1991, în G. Trohani, CAMNI 10, 1997, p. 193–229.

[2] A. Vulpe, Dacia N.S. 9, 1965, p. 106.

[3] Secţiunea are 53 m lungime şi 4–9,60 m lăţime. O descriere mai amănunţită a stratigrafiei secţiunii Σ şi mai ales a valului la N. Palincaş, CAMNI 10, 1997, p. 173–192, pl. 1–3.

[4] Folosim în continuare prescurtarea Br. pentru Bronz. Siglele indicând denumirea straturilor de la Popeşti în stadiul actual al lucrărilor au fost formulate de A. Vulpe, CAMNI 10, 1997, p. 163–171; tot acolo şi o bibliografie completă pentru această aşezare.

SCIVA, tomul 47, nr. 3, Bucureşti, iulie–septembrie 1996, p. 239–295

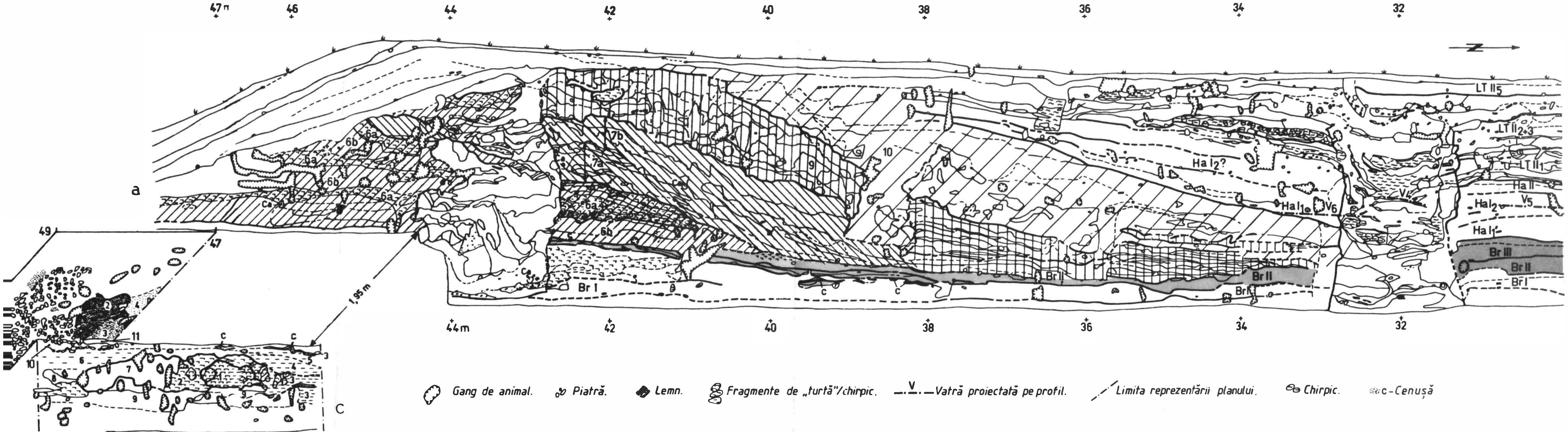

Fig. 2. Popeşti: *a* profilul de vest al secţiunii Σ/1993 (6a pământ castaniu nears amestecat cu pigmenţi de pământ ars, fragmente de „turtă” şi/sau chirpici şi fragmente de lemn ars; 6b pământ castaniu nears [ca cel din stratul 6a]; 7a pământ brun cu vine de lut galben; 7b pământ brun; 9 pământ cenuşiu cu diverse nuanţe; 10 pământ castaniu deschis; c cenuşă; Ca concreţiune calcaroasă); *b* parte din „Noul complex cu bârne şi pietre” care a fost reprezentat, pentru claritate, în *raccourci* (legenda ca la fig. 4); *c* microprofil aflat la 1,95 m spre est de profilul de vest (1 fragmente relativ mari de „turte” şi/sau chirpici de culoare roşie intensă; 2 fragmente mici de „turte”/chirpici în pământ nears sau slab ars; 3 pământ nears cu mult pigment roşu, ars [= fragmente de „turtă”/chirpici]; 4–6 ca nr. 3, dar cu tot mai puţin pigment roşu; 7 pământ oranj, ars, compact, foarte tare; 8 pământ cărămiziu, ars, foarte tare; 9 pământ cu diverse grade de ardere [intensitatea arderii scade aprox. de sus în jos]; 10 pământ cenuşiu; 11 lut castaniu deschis, nears; c cenuşă).

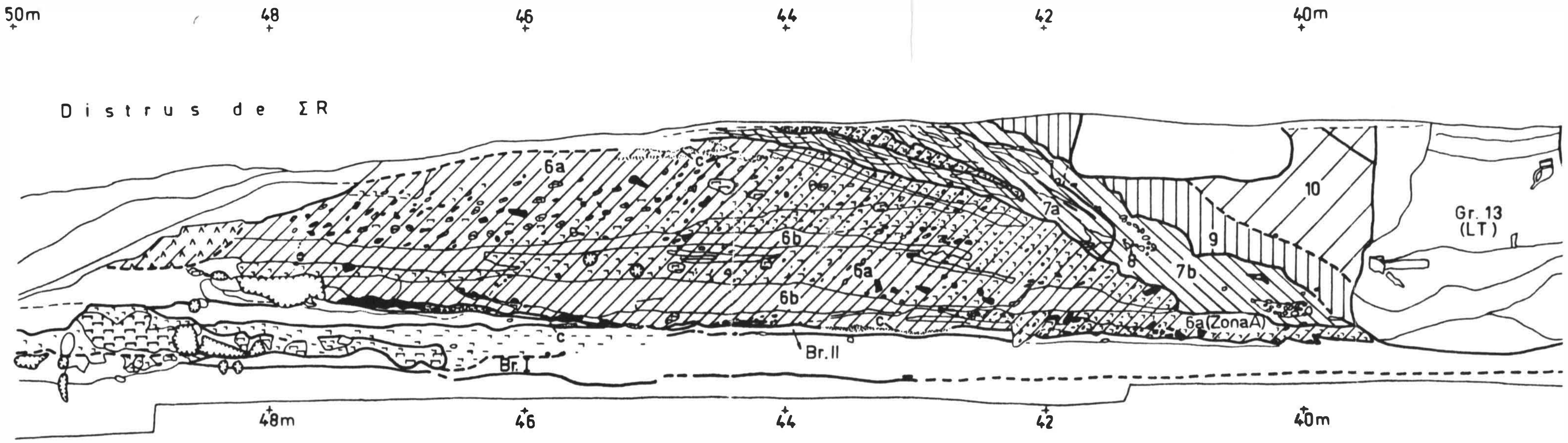

Fig. 3. Popeşti. Profilul de vest al secţiunii Σ/1991 (legenda ca la fig. 2/a, la care se adaugă: 8 strat de pietre de râu).

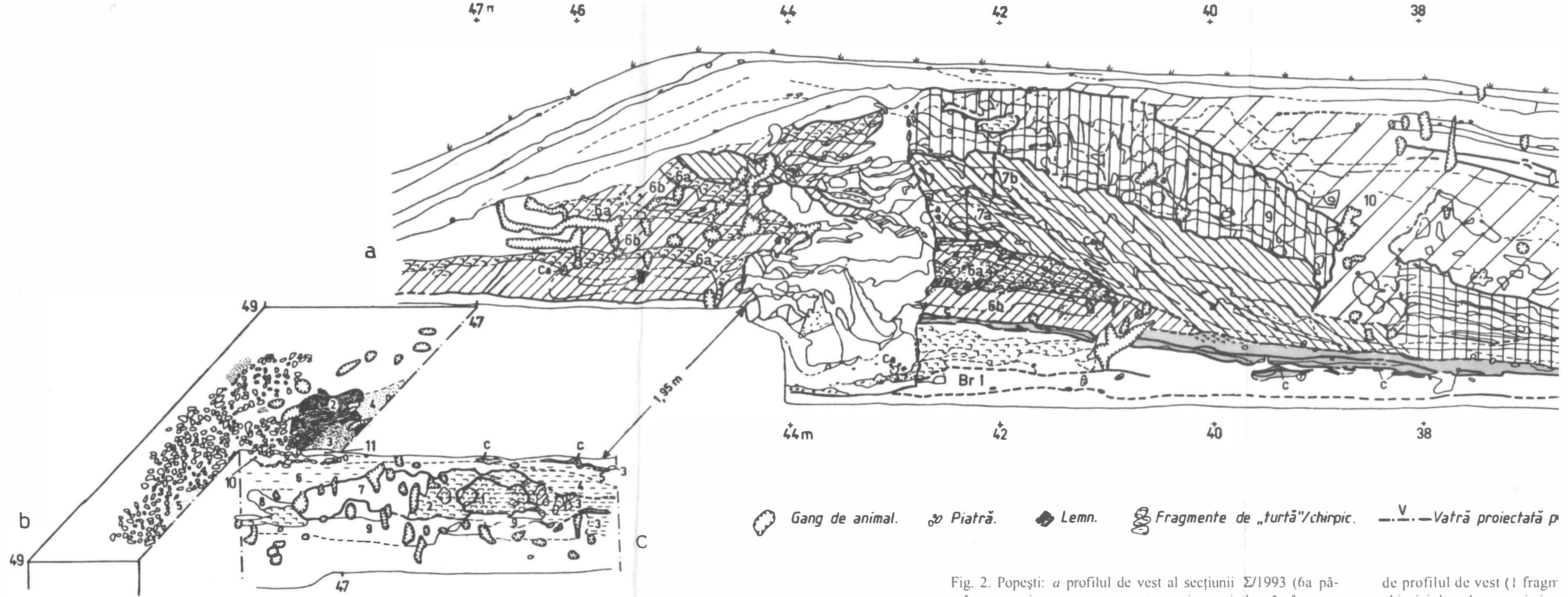
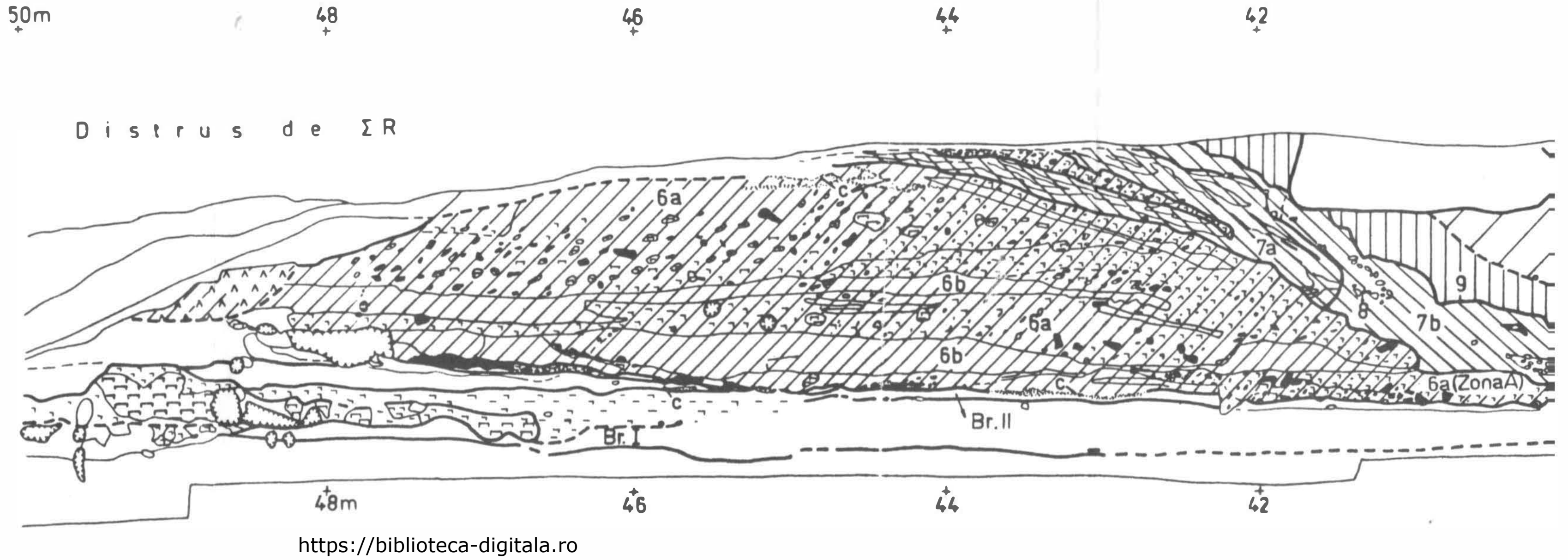

Fig. 2. Popeşti: *a* profilul de vest al secţiunii Σ/1993 (6a pământ castaniu nears amestecat cu pigmenţi de pământ ars, fragmente de „turtă" şi/sau chirpici şi fragmente de lemn ars; 6b pământ castaniu nears [ca cel din stratul 6a]; 7a pământ brun cu vine de lut galben; 7b pământ brun; 9 pământ cenuşiu cu diverse nuanţe; 10 pământ castaniu deschis; c cenuşă; Ca concreţiune calcaroasă); *b* parte din „Noul complex cu bârne şi pietre" care a fost reprezentat, pentru claritate, în *raccourci* (legenda ca la fig. 4); *c* microprofil aflat la 1,95 m spre est

de profilul de vest (1 fragm chirpici de culoare roşie int chirpici în pământ nears sa pigment roşu, ars [= fragm nr. 3, dar cu tot mai puţin p compact, foarte tare; 8 păr pământ cu diverse grade de aprox. de sus în jos]; 10 deschis, nears; c cenuşă).

brun deschis, adesea conţinând pigmenţi de pământ roşu ars; are o grosime medie de cca. 10 cm, iar la baza sa se află mai multe vetre. În capătul de sud al aşezării este posibil să se fi procedat la o reamenajare. În mijlocul şi partea de est a secțiunii Σ, stratul Br. II poate fi urmărit, coloristic şi pe baza ceramicii, până aproape de începutul şanţului de apărare, în timp ce în partea de vest a aceleiaşi secţiuni, stratul propriu-zis încetează cca. 4 m mai devreme, în continuarea sa aflându-se o movilă cu fragmente de „turte" şi/sau chirpici[5] şi pământ roşu până la castaniu roşcat, aflat în diverse stadii de ardere şi acoperit cu un strat de pământ nears în care erau amestecate numeroase fragmente mici de „turtă" şi/sau chirpici. În zona descrisă aici nu s-au găsit resturi de lemn carbonizat. Pe partea superioară a movilei, însă, se aflau resturile unei construcţii de lemn, constând în fragmente de bârne de lemn arse, dispuse perpendicular unele pe altele. La sud de bârne se afla un strat de pietre de râu de dimensiuni medii (cca 4–10 cm), unele cu evidente urme de ardere. Urme de ardere prezenta şi pământul, atât cel aflat printre pietre şi resturile de bârne, cât şi de jur împrejur. Din fragmentele de bârne din acest complex, numit „Noul complex cu bârne şi pietre" – acelaşi cu „Zona B" în notaţia C. Fischer – provin probele ^{14}C nr. B-6105 şi B-6106 (fig. 2/b, 4)[6]. Starea de conservare a bârnelor nu a permis prelevarea de probe şi pentru o datare dendrocronologică. Acest complex, împreună cu movila cu fragmente de „turte"/ chirpici, reprezintă restul unei fortificaţii aparţinând stratului Br. II. Ei trebuie să-i fi aparţinut şi următoarele complexe:

– un complex aflat cca 6 m spre est de movila cu „turte"/chirpici şi cca 1 m mai jos faţă de „Noul complex cu bârne şi pietre", alcătuit din 7 bârne de cca 0,50–0,90 m lungime şi 10–15 cm grosime, printre care s-au găsit pietre de râu arse şi mai ales mult pământ ars de culoare cărămizie;

– un strat de pietre de râu (de acelaşi fel cu cel menţionat mai sus), din care s-a surprins în secţiune o suprafaţă de cca 4 x 1,5 m şi care se întindea până la începutul şanţului de apărare. Pietrele aflate în acest capăt (de sud) prezentau urme de ardere.

Puţinătatea resturilor şi mai ales faptul că movila cu „turte" şi/sau chirpici nu a putut fi cercetată în săpătură decât parţial pe margini fac posibile două explicaţii cu privire la evoluţia fortificaţiei Br. II:

1. – movila cu „turte"/chirpici ar putea reprezenta resturile unei prime fortificaţii care a ars şi care a fost apoi refăcută prin acoperirea cu pământ nears şi prin ridicarea construcţiei cu bârne şi pietre de deasupra. Această ipoteză este cu atât mai probabilă cu cât în campaniile mai vechi s-au găsit resturi *in situ* ale unei construcţii de „turte"[7] şi deoarece fragmentele mai mari de „turtă"/chirpici se aflau

[5] „Turte" au fost numite cărămizile rotunde, găsite întregi în alte părţi ale valului (cf. R. Vulpe şi colab., Materiale 3, 1957, p. 227 urm.; idem, Materiale 5, 1959, p. 339 urm., fig. 2). Din cauza compoziţiei lor – în principal lut cu pleavă –, „turtele" în stare fragmentară sunt foarte greu de deosebit de chirpici (lipitură pe structură de lemn).

[6] C. Fischer, în acest volum, p. 289, fig. 1/b.

[7] R. Vulpe, Materiale 5, 1959, p. 339, fig. 1–2.

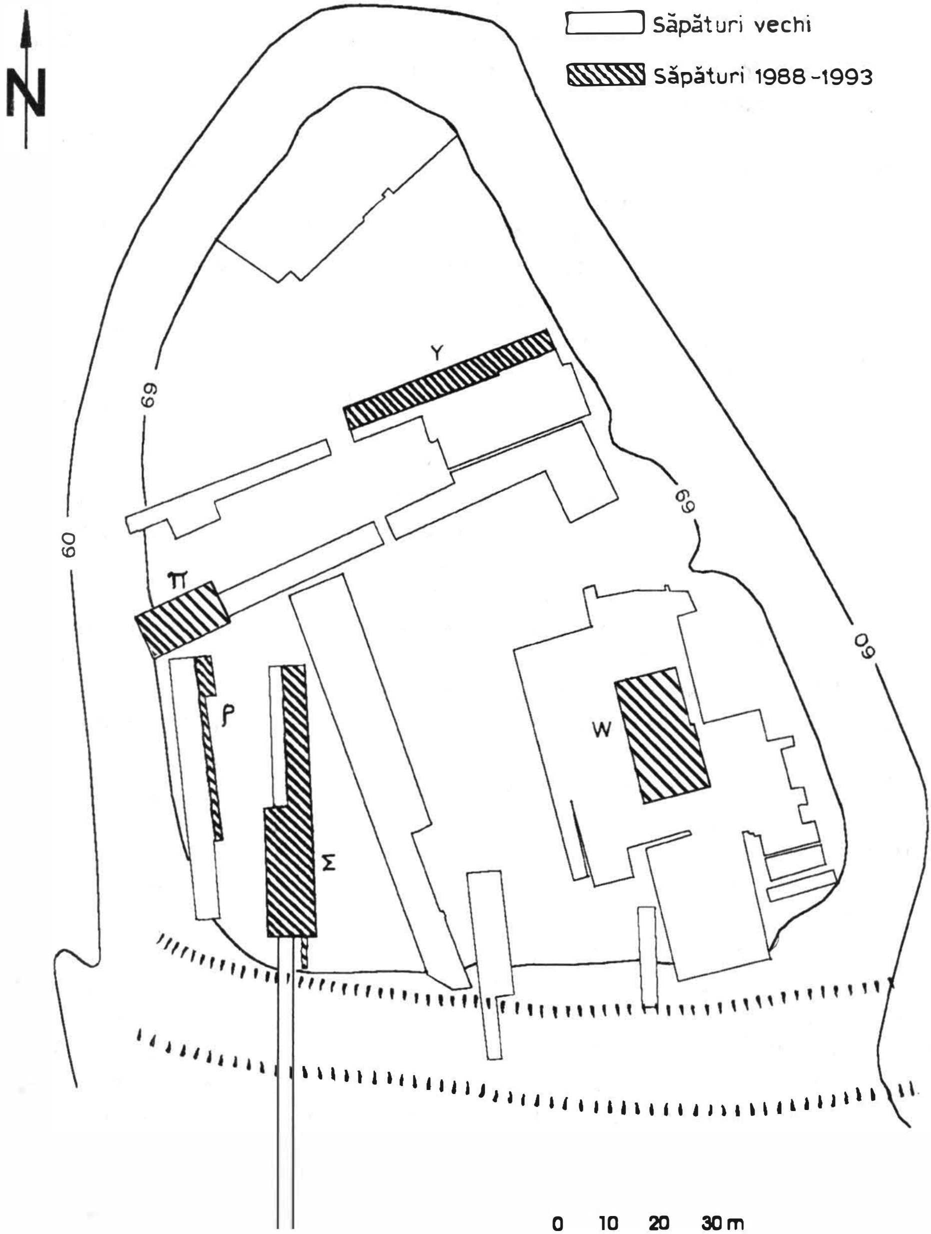

Fig. 1. – Plan general simplificat al aşezării „A" de la Popeşti.

adesea într-o masă omogenă de pământ ars (fig. 2/c, nr. 1, 7, 9), semn al unei arderi *in situ*. În acest caz fortificaţia Br. II ar avea două etape de evoluţie;

2. – movila cu „turte"/chirpici ar putea să fi luat naştere prin adunarea de dărâmături din aşezare; acestea au fost apoi acoperite cu pământ nears, iar deasupra s-a ridicat construcţia cu bârne şi pietre. În această variantă, fortificaţia Br. II a avut o singură etapă, movila cu „turte"/chirpici pe de o parte şi „Noul complex cu bârne şi pietre" pe de alta reprezentând numai faze de construcţie şi nu etape de utilizare a fortificaţiei. Deşi prima ipoteză este mai probabilă, în stadiul actual al săpăturilor nici cea de a doua nu poate fi complet exclusă.

Stratul Br. II conţinea ceramică, oase de animale, chirpici, mici lentile de cenuşă. Ceramica (fig. 10) poate fi atribuită la ceea ce V. Leahu a definit ca fiind fazele IV şi V ale culturii Tei[8] (v. infra). Starea accentuat fragmentară a materialului din stratul Br. II, faptul că s-au păstrat numai vetrele, dar nu şi resturi din vreo construcţie, precum şi subţirimea stratului sugerează o nivelare puternică a resturilor locuirii din interiorul aşezării. Cât priveşte fortificaţia Br. II, judecând după bârnele carbonizate, pământul şi pietrele arse, precum şi după un mare strat de cenuşă aflat la baza valului (stratul inferior de cenuşă de pe profilul de est, de cca 5,50 m x cca 1 m şi gros de 4–8 cm, care se întrepătrunde parţial cu stratul de pietre de râu şi parţial continuă spre interiorul aşezării)[9], aceasta a fost distrusă de un incendiu. Faptul că stratul inferior de cenuşă s-a păstrat masiv (nu a fost spulberat de vânt) este o dovadă pentru reamenajarea rapidă a fortificaţiei după sfârşitul incendiului.

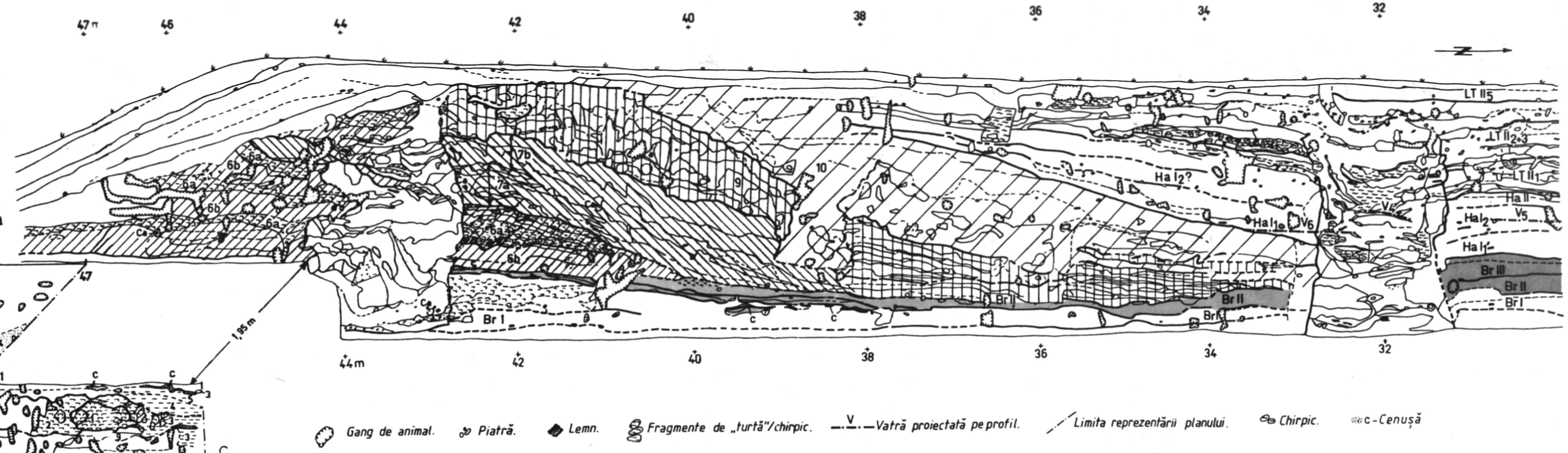
Stratul Br. III, ce suprapune stratul Br. II, este de culoare brun închisă, gros de 5–40 cm, are la bază o construcţie şi două vetre. Stratul Br. III încetează cca 20 m spre nord de capătul sudic al secţiunii, fiind continuat de un val mare de pământ. Astfel, valul de pământ suprapune capătul de sud al stratului Br. II şi resturile din fortificaţia cu „turte"/chirpici, bârne şi pietre aparţinând acestuia. Valul de pământ este lat de cca 18 m la bază şi înalt de cca 2,80 m în mijlocul şi estul secţiunii, în timp ce în vestul secţiunii, acolo unde suprapune fortificaţia Br. II, are doar 2,10–2,20 m înălţime.

Valul are, înspre mijlocul şi estul secţiunii Σ, un miez de pământ ars, pulverulent. Acesta lipseşte în partea de vest a secţiunii, acolo unde valul suprapune movila cu „turte"/chirpici. Urmează apoi, în partea inferioară a valului, straturi de pământ nears (fig. 2/a, nr. 6b; 3, nr. 6b) alternând cu straturi în care pământul nears este amestecat cu o mare cantitate de fragmente mici de „turte"/chirpici, pământ ars, cărămiziu şi fragmente de lemn ars de dimensiuni foarte mici până la mijlocii (de la pigmenţi până la fragmente de aprox. 10 cm lungime) şi reprezentând foarte probabil resturi din fortificaţia veche (a stratului Br. II) care au fost incorporate în val (fig. 2/a, nr. 6a; 3, nr. 6a). Straturile acestea au grosimi diferite (10–30 cm) şi sunt dispuse neregulat, în partea de vest a secţiunii existând un singur astfel de strat, iar în marginea de est a aceleiaşi secţiuni, patru[10]. Dintr-unul din aceste

[8] V. Leahu, *Cultura Tei*, Bucureşti, (fără an de apariţie; cca 1966), p. 41–43; idem, CAMNI 9, 1992, p. 71–72.

[9] De pe profilul de est al Σ/1991, neilustrat aici; cf. Palincaş, *op. cit.*, fig. 1, nr. 2.

[10] *Ibidem*.

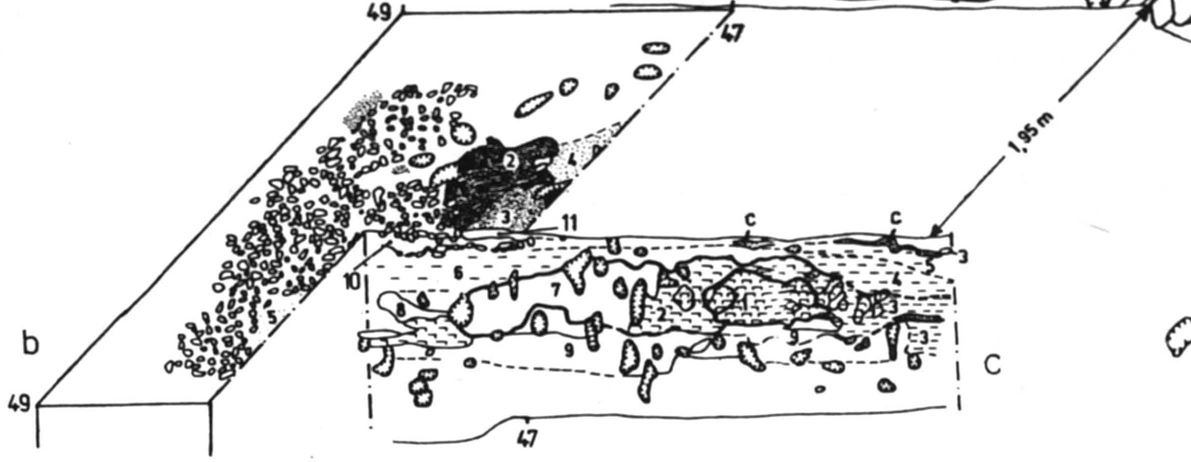

Fig. 2. Popești: *a* profilul de vest al secțiunii Σ/1993 (6a pământ castaniu nears amestecat cu pigmenți de pământ ars, fragmente de „turtă" și/sau chirpici și fragmente de lemn ars; 6b pământ castaniu nears [ca cel din stratul 6a]; 7a pământ brun cu vine de lut galben; 7b pământ brun; 9 pământ cenușiu cu diverse nuanțe; 10 pământ castaniu deschis; c cenușă; Ca concrețiune calcaroasă); *b* parte din „Noul complex cu bârne și pietre" care a fost reprezentat, pentru claritate, în *raccourci* (legenda ca la fig. 4); *c* microprofil aflat la 1,95 m spre est de profilul de vest (1 fragmente relativ mari de „turte" și/sau chirpici de culoare roșie intensă; 2 fragmente mici de „turte"/chirpici în pământ nears sau slab ars; 3 pământ nears cu mult pigment roșu, ars [= fragmente de „turtă"/chirpici]; 4–6 ca nr. 3, dar cu tot mai puțin pigment roșu; 7 pământ oranj, ars, compact, foarte tare; 8 pământ cărămiziu, ars, foarte tare; 9 pământ cu diverse grade de ardere [intensitatea arderii scade aprox. de sus în jos]; 10 pământ cenușiu; 11 lut castaniu deschis, nears; c cenușă).

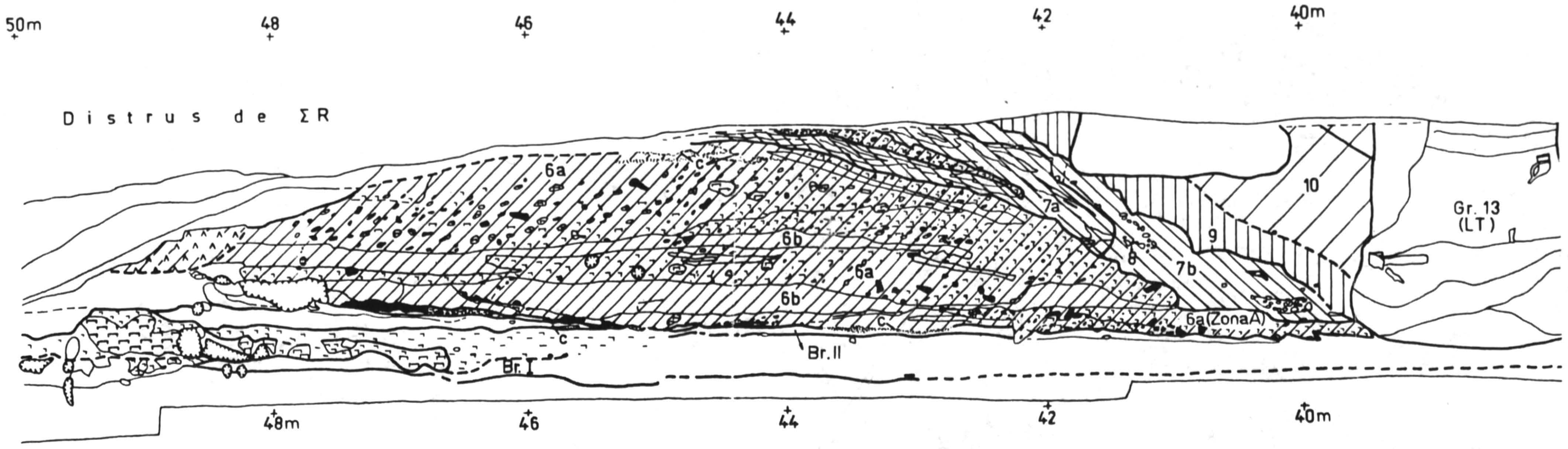

Fig. 3. Popești. Profilul de vest al secțiunii Σ/1991 (legenda ca la fig. 2/a, la care se adaugă: 8 strat de pietre de râu).

straturi (fig. 3, partea inferioară a stratului 6a, denumită „Zona A" la C. Fischer[11]) s-au luat probele nr. B-6103 şi B-6104, constând în lemn carbonizat. Aceste straturi sunt suprapuse de altele, formate din pământ nears, de culori diferite, scos din şanţul de apărare. În pământul nears (fig. 2/a, nr. 7a–b, 9), s-au găsit şi fragmente izolate de scândură arsă, provenind probabil tot din fortificaţia stratului Br. II, precum şi oase şi fragmente ceramice, ultimele cu analogii atât în stratul Br. II, cât şi în stratul Br. III.

În stratul Br. III s-a găsit, alături de oase de animale şi bucăţi de lemn ars, o mare cantitate de ceramică (fig. 5), în majoritate fragmentară, dar şi numeroase vase întregi, mai ales sub şi printre chirpicii unei construcţii (L_4/Σ/88) situate spre capătul nordic al secţiunii. Aceasta aparţine unui aspect cultural asupra încadrării căruia vom reveni mai jos.

Deasupra stratului Br. III se afla stratul denumit Ha I_1, aparţinând grupului Pre-Basarabi. Acesta se întinde şi peste capătul dinspre aşezare al valului de pământ, ceea ce înseamnă că valul în forma sa actuală a fost construit în etapa Br. III a aşezării. Urmează, în succesiune stratigrafică, de jos în sus, încă un strat pre-Basarabi (notat cu Ha I_2), apoi un strat Basarabi (Ha II) şi – fără vreun strat steril intermediar – 5 niveluri aparţinând Latènului clasic (notate LT II_{1-5}), peste care se află vegetalul actual (fig. 2)[12].

Aceeaşi situaţie stratigrafică a fost observată şi în partea de vest a aşezării, în secţiunea Π, cu deosebirea că stratul Br. II consta din două niveluri, dintre care unul există numai în capătul de est al secţiunii şi că stratul Br. III (fig. 6–7) consta, de asemenea, din două niveluri: unul inferior, Br. III_1, care se întinde până la începutul valului, şi altul superior, Br. III_2, care urca câţiva metri şi peste panta interioară a valului. Urmează apoi aceleaşi straturi ca şi în sectorul Σ, toate prelungindu-se tot mai mult peste panta valului de pământ.

Aşadar, săpăturile din 1991–1993 au dus la identificarea a două fortificaţii succesive ale aşezării, una aparţinând stratului Br. II, cealaltă stratului Br. III (valul de pământ), precum şi la constatarea că fortificaţia stratului Br. III a înglobat, cel puţin în parte, resturile fortificaţiei mai vechi, distrusă prin incendiere. Aceasta înseamnă că deşi probele ^{14}C s-au luat atât din fortificaţia Br. II (B-6105, B-6106), cât şi din valul de pământ al locuirii Br. III (B-6103, B-6104), ele reprezintă un *terminus post quem* numai pentru datarea fortificaţiei Br. II.

Aşa cum parţial s-a văzut deja[13] şi cum va reieşi şi din cele ce urmează, cele patru date ^{14}C nu au toate aceeaşi valoare pentru datare. Două dintre ele, B-6104 din Zona A şi B-6106 din Zona B, trebuie lăsate în afara discuţiei din cauza marjei de eroare prea mari.

Proba B-6105, din „Noul complex cu bârne şi pietre" = Zona B (fig. 4)[14], provine aşa cum s-a văzut din descrierea stratigrafiei, din resturile păstrate *in situ*

[11] Fischer, *op. cit.*, fig. 1/a.

[12] O situaţie stratigrafică mult mai clară se vede pe profilul de est al Σ/1991 ilustrat la Palincaş, *op. cit.*, fig. 1.

[13] Fischer, *op. cit.*, p. 291.

[14] *Ibidem*, fig. 1/b.

ale unei construcţii de lemn care face parte integrantă din fortificaţia locuirii/stratului Br. II. Astfel, valoarea sa este deosebită, pentru că ceea ce ea datează este însuşi complexul din care a fost luată proba[15]. În virtutea relaţiei axiomatice dintre probă şi context, orice probă dă o dată *post quem* pentru contextul din care a fost luată, deoarece proba a încetat să mai facă schimb de ^{14}C cu atmosfera înainte de a fi fost înglobată într-un context arheologic. Întrebarea este: cu cât timp înainte?[16] Din analiza anatomică a lemnului rezultă că proba B-6105 a fost parţial invadată de ciuperci[17], ceea ce înseamnă că între momentul tăierii lemnului şi cel al arderii lui s-a scurs o anumită perioadă de timp. Există două explicaţii posibile:

1. din punct de vedere teoretic, este posibil ca lemnul să fi fost tăiat mult timp înainte de înglobarea sa în construcţie. Totuşi, faptul că acest lemn a fost folosit la o fortificaţie, ca şi prezenţa lemnului[18] în apropierea aşezării, fac puţin probabilă o astfel de explicaţie;

2. mult mai plauzibil este ca lemnul să fi fost proaspăt tăiat şi înglobat imediat în construcţie, iar invazia de ciuperci şi insecte (pentru aceasta din urmă vezi şi proba B-6104[19]) să se fi produs în cursul existenţei/folosirii fortificaţiei. Aceasta însemna că momentul tăierii lemnului şi momentul construirii fortificaţiei sunt atât de apropiate în timp încât pot fi considerate practic contemporane[20].

Stejarul este o specie cu viaţă lungă[21], astfel încât nu este indiferent din care parte a copacului provine proba[22]. Faptul că proba B-6105 provine dintr-o creangă sau dintr-un trunchi tânăr[23] înseamnă că data ^{14}C trebuie să fie numai puţin mai veche decât data tăierii copacului[24], aceasta din urmă fiind numai puţin mai veche decât data construirii fortificaţiei.

Probei B-6105, având vârsta de 3200 ± 30 ani radiocarbon, îi corespund datele calibrate (cu programul CalibETH 1.5)[25]:

[15] H. T. Waterbolk, PPS 37, 2, 1971, p. 15–16.

[16] *Ibidem*, p. 16; Sh. Bowman, *Radiocarbon Dating*, British Museum Publications, 1990, p. 50–51.

[17] Fischer, *op. cit.*, tab. 1.

[18] Aşezarea se află în zona Codrilor Vlăsiei, bogată în păduri încă din vremurile preistorice, după cum indică tipurile de sol (S. Mehedinţi, *Opere alese*, Bucureşti, 1967, p. 256). Cu adevărat relevante pentru flora Bronzului târziu ar fi numai analizele polinice, dar acestea lipsesc deocamdată. Cf. şi Fischer, *op. cit.* p. 291.

[19] *Ibidem*, tab. 1.

[20] Waterbolk, *op. cit.*, p. 16.

[21] Vârsta maximă la care poate ajunge stejarul este funcţie de specie şi de condiţiile de mediu înconjurător. De exemplu, *Quercus robur* ajunge în condiţii de precipitaţii reduse până la 1000 de ani, iar în condiţii de umiditate şi abundenţă de substanţe nutritive, până la numai câteva sute de ani (F. H. Schweingruber, *Baum und Holz in der Dendrochronologie*[2], Birmensdorf, 1992, p. 119).

[22] Formarea inelelor, respectiv creşterea copacului, fiind un proces care avansează anual, iar inelele odată constituite încetând să mai facă schimb de ^{14}C cu atmosfera, probele provenind din partea interioară a unui trunchi pot fi câteva sute de ani mai vechi decât data tăierii copacului (Bowman, *op. cit.*, p. 15, 51).

[23] Fischer, *op. cit.*, tab. 1.

[24] Se adaugă faptul că data ^{14}C reprezintă o medie a conţinutului de ^{14}C al fiecăruia din inelele de copac din care este alcătuită proba (Bowman, *op. cit.*, 15) şi că inelele cele mai recente, deşi probabil doar câteva, lipsesc. Menţionăm că îngroşarea marginilor fragmentelor de lemn din fig. 4 s-a făcut pentru claritatea reprezentării grafice şi ea nu trebuie înţeleasă ca redând coaja copacului: nici aceasta şi nici ultimele inele de creştere ale lemnului din care au fost luate probele nu s-au păstrat.

[25] După Fischer, *op. cit.*, fig. 5 şi tab. 2. Pentru informaţii generale privind programul CalibETH vezi Th. R. Niklaus, *CalibETH. User's Manual*, ETH Zürich, 1991, iar pentru comparaţia între programul de calibrare CalibETH şi alte programe, T. R. Niklaus, G. Bonani, M. Simonius, M. Suter, W. Wölfli, Radiocarbon 34 (3), 1992, p. 483–492.

– în domeniul lui $\pm 1\sigma$: 1490+5 cal BC pentru 37,9% probabilitate şi 1443+6 cal BC pentru 62,1% probabilitate;

– în domeniul lui $\pm 2\sigma$: 1490+3 cal BC pentru 29,3% probabilitate şi 1443+5 cal BC pentru 70,7% probabilitate.

Deoarece în continuare vom folosi programul OxCal v2.13, pentru că, spre deosebire de alte programe, acesta permite realizarea unor combinări de date, dăm şi rezultatul calibrării aceleiaşi date şi cu acest program[26] (fig. 8):

– în domeniul lui $\pm 1\sigma$: 1510–1475 cal BC pentru 0,5 probabilitate, 1460–1425 pentru 0,5 probabilitate;

– în domeniul lui $\pm 2\sigma$: 1520–1410 cal BC pentru 1,00 probabilitate[27].

[26] Pentru informaţii generale asupra programului OxCal a se vedea: C. Bronk Ramsey, *OxCal v2.0. A Radiocarbon Calibration and Analysis Program* (fără an de apariţie, dar cca. 1994; în continuare *OxCal*); idem, Radiocarbon 37 (2), 1995, p. 425–430. În acest articol am utilizat curba de calibrare: M. Stuiver, A. Long, R. S. Kra (ed.), Radiocarbon 35 (1), 1993.

[27] Pentru cititorul mai puţin familiarizat cu problematica radiocarbon, precizăm, luând ca exemplu proba B-6105, că acest rezultat se citeşte astfel: dacă s-ar măsura în laborator un număr foarte mare de probe contemporane, între care şi proba B-6105, atunci pentru:

– 68,3% dintre acestea (care într-o distribuţie normală se află în limitele unei deviaţii standard, adică în limitele a $\pm 1\sigma$) s-ar obţine o vârstă situată între limitele a 3200±30 (=3230–3170) ani radiocarbon. Prin calibrare, în cazul nostru:

a) după programul CalibETH, rezultă că 37,9% din cele 68,3% dintre probe s-ar data 1490±5 ani calendaristici a. Chr., iar 62,1% dintre aceleaşi 68,3% dintre probele iniţiale s-ar data 1443±6 a. Chr.;

b) după programul OxCal sunt 0,5 (=50%) şanse ca aceste probe să se dateze în intervalul de timp 1510–1475 a. Chr. şi tot atâtea şanse ca ele să se dateze în intervalul de timp dintre 1460–1425 a. Chr.

Problema este că 68,3% înseamnă numai puţin mai mult de două treimi din totalul probelor, adică pentru aproape o treime dintre ele laboratorul va obţine o vârstă diferită de 3200±30 ani ^{14}C, ceea ce va duce implicit la stabilirea unei alte vârste calendaristice. Pentru a micşora riscul unei datări greşite se recurge la domeniul lui $\pm 2\sigma$ (care include 95,4% din totalul probelor), obţinut de obicei (afară de cazul când distribuţia nu este de tip gaussian) prin dublarea marjei de eroare (pentru aceasta din urmă se foloseşte uneori şi denumirea de deviaţie sau eroare standard, deşi cei trei termeni nu sunt în realitate sinonimi; în cazul datelor radiocarbon termenul corect este cel de marjă de eroare). Astfel, pentru 95,4% dintre probele analizate s-ar obţine vârsta de 3200±60 ani ^{14}C, ceea ce:

a) după programul CalibETH, înseamnă că sunt 29,3% şanse ca aceste probe să se dateze 1490±3 a. Chr. şi 70,7% şanse să se dateze 1443±5 a. Chr.;

b) după programul OxCal sunt 1,00 (=100%) şanse ca ele să se dateze în perioada 1520–1410 a. Chr. (deci 95,4% dintre probele analizate se vor data între 1520–1410 a. Chr.). Aceasta înseamnă, totuşi, că pentru cca. 5% (adică pentru 1 din 20 de probe) se va obţine o dată diferită. Pentru a calcula vârsta radiocarbon (şi, implicit, pe cea calendaristică) care să fie valabilă pentru toate probele analizate, este nevoie de domeniul lui $\pm 4\sigma$ (pentru că $\pm 3\sigma$ = 99,7%, $\pm 4\sigma$ = 100%, în cazul nostru 3200±90 BP, respectiv 3200±120 BP). Deoarece data astfel obţinută este prea largă pentru nevoile arheologiei, în mod curent se lucrează numai cu $\pm 1\sigma$ şi $\pm 2\sigma$, opţiunea pentru una sau alta dintre aceste deviaţii standard fiind funcţie de documentare şi de problematică şi rămânând la alegerea autorului. În general, se recomandă, totuşi, folosirea rezultatelor în domeniul lui 2σ.

Micile diferenţe existente între rezultatele diverselor programe de calibrare pentru una şi aceeaşi vârstă radiocarbon provin din metodele diferite folosite pentru corelarea vârstei probelor individuale cu valorile cuprinse în curba de calibrare. Până acum nu există încă o metodă probabilistică unanim acceptată, dar elementele fundamentale ale diverselor metode sunt aceleaşi. (B. Weninger, Acta Interdisciplinaria Archaeologica 4, 1986, p. 11–53; Bowman, *op. cit.*, fig. 20; M. J. Aitkin, *Science-based dating in archaeology*, Londra–New York, 1990, p. 56–119).

În comparaţie cu proba B-6105, proba B-6103 este mai puţin favorabilă. B-6103 provine dintr-un strat în care material mai vechi, reprezentând părţi din vechea fortificaţie a fost amestecat cu pământ nears, folosit la construcţia noii fortificaţii (valul Br. III). De aceea proba B-6103 nu poate da o dată nemijlocit legată de valul de pământ, ci reprezintă o dată ce trebuie pusă în legătură cu

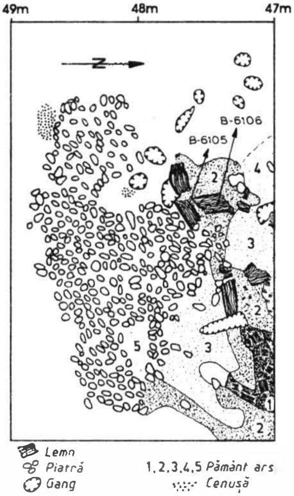

Fig. 4. – Popeşti – „Noul complex cu bârne şi pietre" (=Zona B la C. Fischer) – plan (1 pământ brun închis cu vagi urme de ardere şi de lemn ars; 2 pământ cărămiziu ars, pulverulent; 3 pământ cu diverse grade de ardere; 4 lut brun cu slabe urme de ardere; 5 pământ nears.

fortificaţia Br. II. Data obţinută pentru această probă: 3270±30 ani radiocarbon, căreia îi corespund datele calibrate (cu programul CalibETH)[28]:

– în domeniul lui $\pm 1\sigma$: 1520+2 cal BC pentru 100% nivel de probabilitate;

– în domeniul lui $\pm 2\sigma$: 1578+8 cal BC pentru 16,7% probabilitate şi 1520+4 cal BC pentru 83,3% probabilitate, este tendenţial mai veche decât data obţinută pentru proba B-6105.

Calibrarea după programul OxCal (fig. 9):

– în domeniul lui $\pm 1\sigma$: 1610–1500 cal BC pentru 0,89 probabilitate; 1480–1460 cal BC pentru 0,11 probabilitate;

– în domeniul lui $\pm 2\sigma$: 1620–1440 cal BC pentru 1,00 probabilitate.

Dacă am face abstracţie de modul cum s-a construit valul de pământ, ceea ce ar fi, evident, incorect, ne-am aştepta ca proba B-6103 să fie mai nouă decât proba B-6105. Dacă ţinem cont de faptul că probele provin din aceeaşi fortificaţie, se pune întrebarea dacă ele sunt cu adevărat contemporane, cu alte cuvinte, dacă intervalul 1520–1440 a. Chr.[28] în care datarea lor coincide este singurul care trebuie luat în considerare. Proba B-6103 ar putea proveni dintr-o parte mai veche a unui stejar; un indiciu, deşi nu o dovadă, îl reprezintă lipsa urmelor de insecte sau ciuperci din lemn[29], ştiut fiind că: *a*. alburnul, datorită conţinutului de substanţe uşor dezintegrabile (amidon şi glucoză) din celulele parenchimatice, mai ales dacă este expus intemperiilor, este mai repede atacat de ciuperci şi insecte decât

[28] Fischer, *op. cit.*, fig. 3/a şi tab. 2.

[29] *Ibidem*, tab. 1.

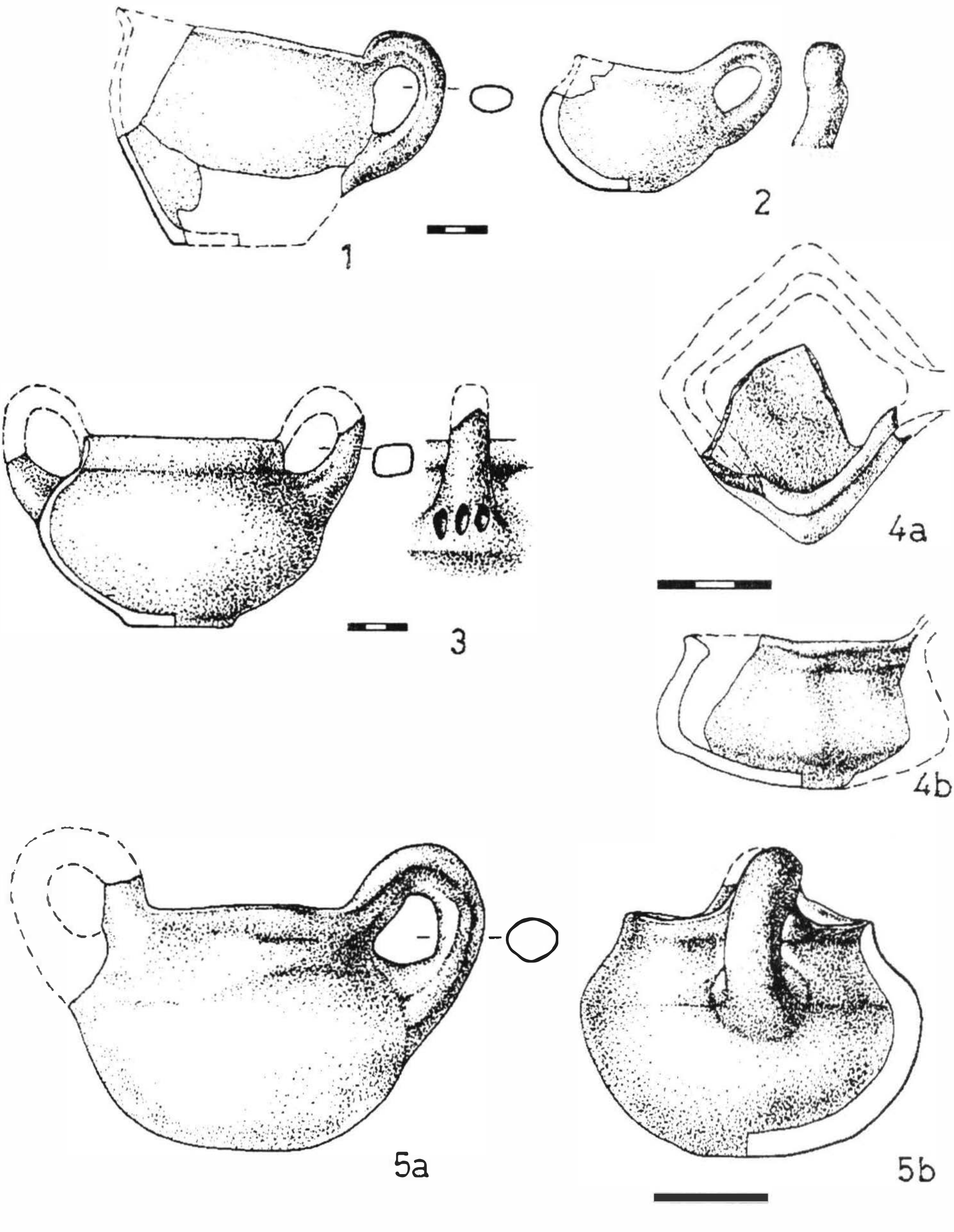

Fig. 5. – Popeşti. Ceramică din secţiunea Σ: 1–3, 5 – din construcţia L_4/Σ/1988 (stratul Br. III); 4 în poziţie secundară, dar de factură specifică ceramicii din stratul Br. III.

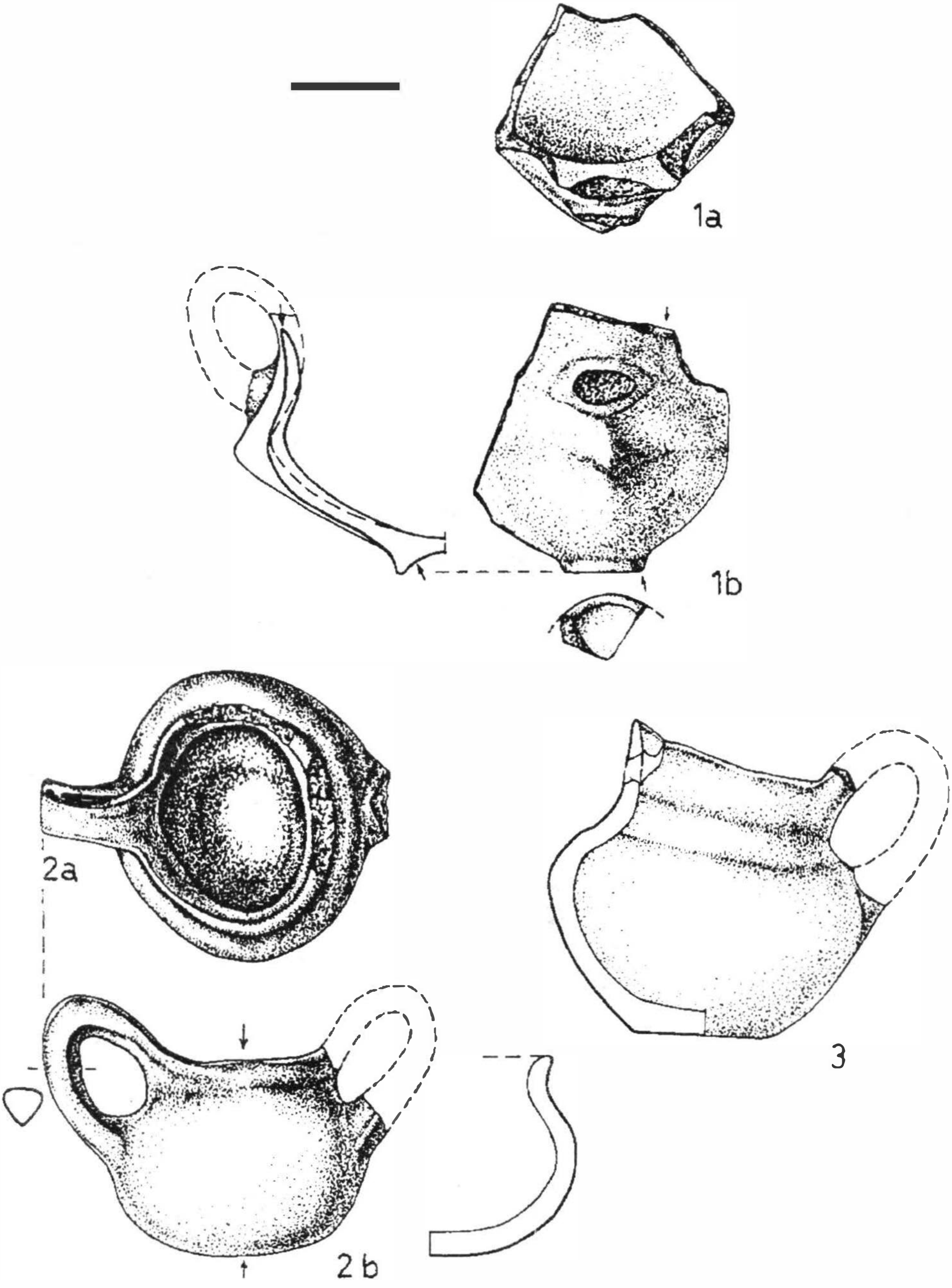

Fig. 6. – Popeşti. Ceramică din secţiunea Π: 1 dintr-o groapă aparţinând stratului Br. III; 2 din stratul Br. III_1; 3 din stratul Br. III_2.

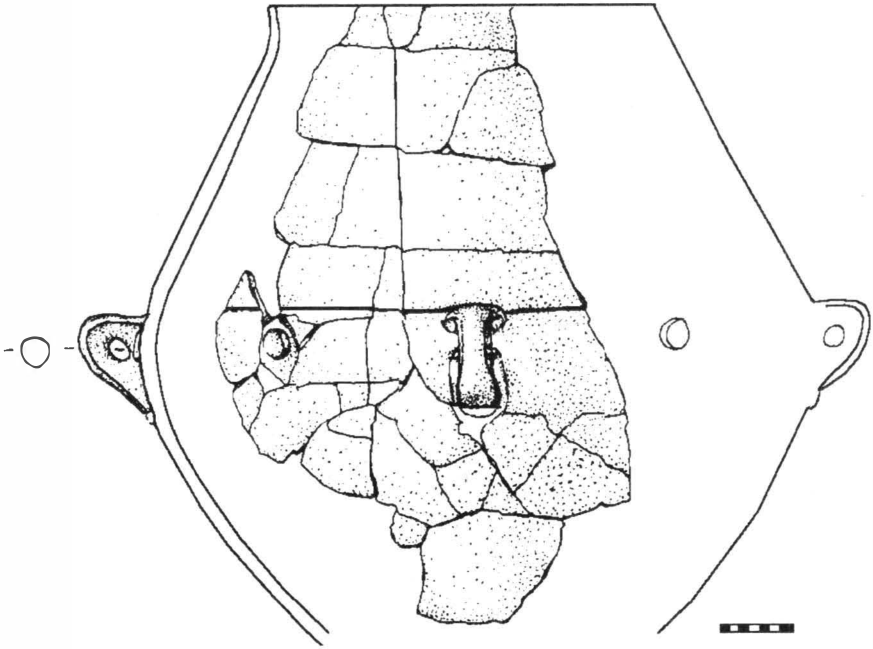

Fig. 7. – Popești. Vas mare cu patru torți din construcția L_1/ΓI/1989 aparținând stratului Br. III_2.

duramenul, care este mai rezistent, datorită prezenței în cantitate redusă a acestor substanțe și prin conținutul ridicat de tanin[30]; *b.* pătrunderea organismelor străine pe direcție radială și tangențială se face greu din cauza acțiunii frenatoare a razelor medulare și a marginilor inelelor anuale, dar că pe direcție longitudinală lemnul nu are mijloace de apărare eficientă[31]. În consecință, pentru că există o șansă importantă ca proba B–6105 să fie mai recentă decât proba B–6103, data pe care o căutăm s-ar putea afla și după 1440 a. Chr.

Așadar, datele obținute pe baza celor două probe și mai ales pe baza probei B-6105, reprezintă *terminus post quem* pentru construirea fortificației așezării Br. II și implicit o dată la care ceea ce s-a numit Tei IV–V exista. Deși nu se poate ști exact când a început construcția fortificației în discuție, se poate totuși spune că aceasta a putut avea loc oricând în intervalul 1520–1410 a. Chr. sau *cel mai târziu* la scurt timp după 1410 a. Chr.

După cum am arătat deja, există indicii că începutul stratului Br. III, și, odată cu acesta, apariția unui nou grup ceramic în așezarea de la Popești are loc la scurt timp după incendierea fortificației Br. II. Este astfel posibil ca locuirea Br. II de la Popești să se plaseze la sfârșitul fazelor Tei IV–V. O altă posibilitate este

[30] F. H. Schweingruber, W. H. Schoch, *Holz, Jahrringe und Weltgeschehen*, Dietikon, 1992, p. 13.

[31] Schweingruber, *op. cit.* (nota 21), p. 13.

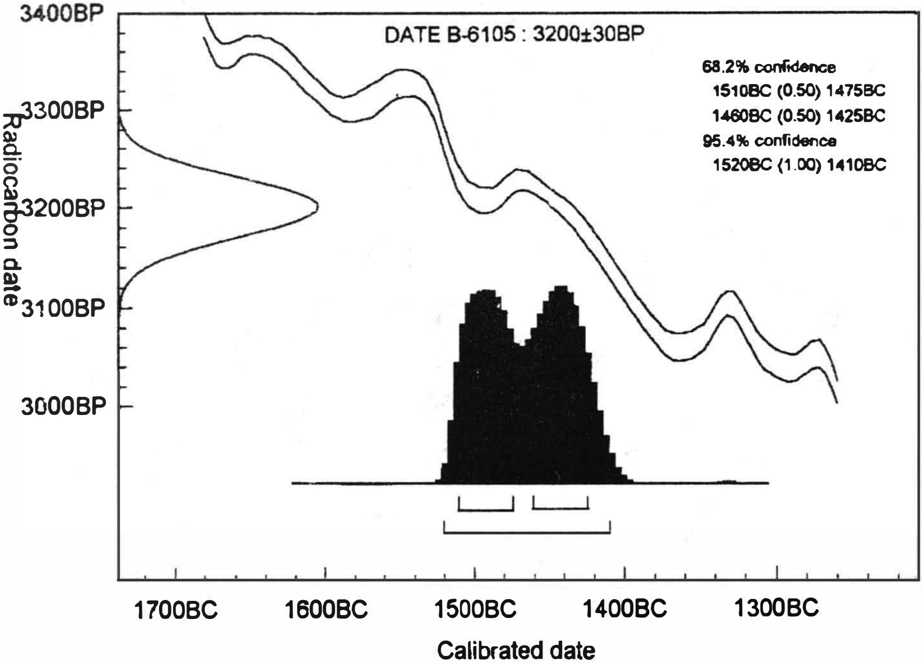

Fig. 8. – Histogramă reprezentând rezultatul calibrării datei B-6105 (de la Popeşti).

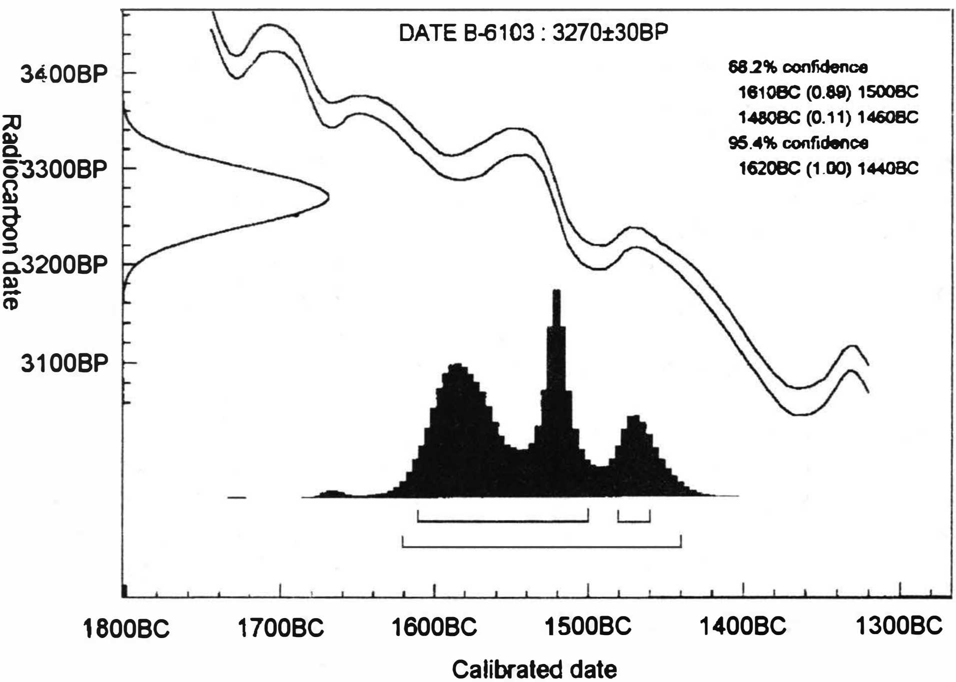

Fig. 9. – Histogramă reprezentând rezultatul calibrării datei B-6103 (de la Popeşti).

aceea ca aşezarea Br. II să fi fost la un moment dat abandonată şi după o perioadă de timp, a cărei lungime este necunoscută, să fi fost ocupată de către locuitorii stratului Br. III, care au incendiat mai întâi resturile fortificaţiei şi au nivelat celelalte resturi ale vechii aşezări (Br. II), construind apoi imediat valul de pământ. În acest caz, stratul Br. II de la Popeşti nu mai poate fi considerat ca reprezentând cu necesitate ultima secvenţă din evoluţia culturii Tei. În stadiul actual al cercetării nu se poate spune care dintre cele două scenarii este cel real.

Se pune întrebarea dacă datarea ^{14}C este sau nu compatibilă cu datarea de până acum a fazelor târzii ale culturii Tei. Două observaţii se impun în această direcţie: una privind periodizarea culturii/grupului ceramic Tei, cealaltă privind datarea propriu-zisă.

Aşa cum am menţionat deja, am atribuit ceramica din stratul Br. II (fig. 10) fazelor IV şi V, după V. Leahu, ale culturii Tei[32] şi aceasta pentru că problema definirii ultimelor două faze ale culturii Tei trebuie reluată. O discuţie mai amplă nefiind posibilă în limitele acestui articol, ne vom restrânge la strictul necesar. Astfel, criteriile propuse de V. Leahu pentru deosebirea fazei Tei IV de faza Tei V nu ni se par suficiente. Execuţia mai mult sau mai puţin fină a decorului poate fi explicată prin deosebiri care sunt de aşteptat să existe între aşezări deosebite şi chiar între olarii din aceeaşi aşezare. Ceramica încadrată de V. Leahu în faza Tei V se caracterizează prin absenţa unor forme ceramice sau motive decorative şi nu prin apariţia vreunora noi; aceasta ar putea fi consecinţa stadiului precar al cercetării, întregul material de până acum provenind fie din săpături de salvare, fie din sondaje şi nefiind destul de numeros pentru a fi reprezentativ[33]. Pe scurt, nu credem că diferenţele dintre materialele atribuite fazei Tei IV şi cele atribuite fazei Tei V sunt suficient de mari pentru a justifica separarea lor în două faze.

Diferenţele dintre materialele ceramice de tip Fundeni şi Fundenii Doamnei pe de o parte şi materialele fazei Tei III pe de altă parte sunt deosebit de mari[34]. Formele comune se constată mai ales în ceramica grosieră: vasele de provizii cu umăr mare, bombat, vasele-sac cu pereţii drepţi, câteva variante de castroane. Din ceramica fină, numai paharele tronconice şi picioarele înalte de „fructieră" continuă. Forma ceramică tipică pentru fazele Tei IV şi V – kantharos-ul globular decorat, cu numeroasele sale variante – nu poate fi derivată din repertoriul ceramic Tei III. Motivele decorative au elemente comune, dar se şi deosebesc mult prin dimensiuni, combinare, proporţii. Un element comun rămâne tehnica împunsăturilor succesive, dar la nivelul cronologic corespunzător fazelor Tei IV şi V aceasta nu se mai restrânge la aria fazelor Tei I–III[35].

[32] Cf. supra nota 8.

[33] Una dintre dovezile caracterului neclar al criteriilor de diferenţiere dintre cele două faze este marea frecvenţă a cazurilor în care materialele ceramice sunt atribuite „fazelor finale ale culturii Tei" (S. Morintz, *Contribuţii arheologice la istoria tracilor timpurii* I, Bucureşti, 1988, p. 75, 78 şi mai ales 80), „mai degrabă fazei Tei IV decât etapei finale [a culturii – n.n.]" (A. D. Alexandrescu, Dacia, N.S. 17, 1973, p. 79).

[34] Aşa cum a observat însuşi Leahu, *Cultura Tei*, p. 165-166; idem, SCIV 20, 1969, 1, p. 30.

[35] Cf. grupul Govora (B. Hänsel, *Beiträge zur regionalen und chronologischen Gliederung der älteren Hallstattzeit an der Unteren Donau*, [în continuare: *Hallstattzeit*], Berlin, 1976, p. 59; Morintz, *op. cit.*, p. 80), aşezarea de la Devetaki (V. Mikov, N. Djambazov, *Devetaškata Peštera*, Sofia, 1960, fig. 100/a, e–f, h), pentru a da numai câteva exemple.

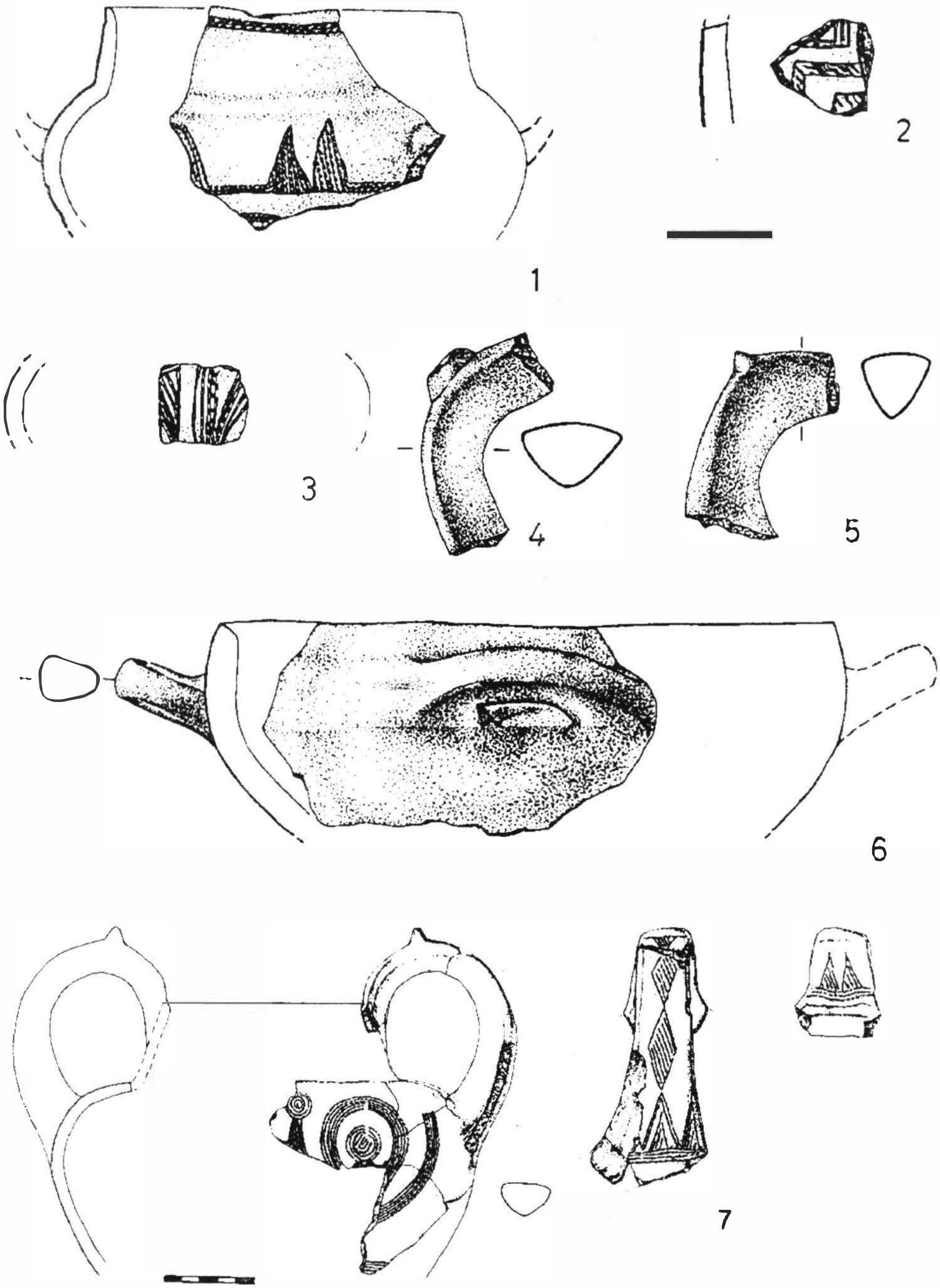

Fig. 10. – Popeşti, secţiunea Σ. Ceramică din stratul Br. II.

Ceramica Tei IV şi V prezintă însă asemănări esenţiale[36] cu ceramica atribuită grupului Govora de B. Hänsel[37] şi denumită anterior Verbicioara IV şi V de D. Berciu[38] (fig. 11–12):

– formele ceramice definitorii sunt comune: kantharoi globulari decoraţi (fig. 13/a-c)[39], castroanele cu marginea cvadrilobată (fig. 14/a-b), capacele. Numai castroanele cu torţi oblice şi orizontal-oblice se restrâng la sud-estul Munteniei şi nordul Bulgariei (fig. 15/a-b);

– motivele şi tehnica de decor sunt în cea mai mare parte aceleaşi (fig. 11–12).

Aşa cum rezultă din cartarea formelor ceramice şi a motivelor decorative, aria de răspândire a ceramicii de tip Tei IV–V şi Govora cuprinde regiunile de la sud de Carpaţii Meridionali până în nordul Bulgariei. Datorită densităţii reduse a siturilor arheologice din această perioadă de la sud de Dunăre, limita de sud a acestei arii nu se poate preciza mai îndeaproape; este însă probabil ca ea să se fi aflat în zona Munţilor Balcani.

[36] Remarcate dealtfel şi de Morintz, *op. cit.*, p. 80, 82, unde se vorbeşte despre „tendinţe de uniformizare culturală" în faza Verbicioara IV – Tei IV dar nu şi în faza Tei V, aceasta din urmă considerată ca fiind mult deosebită de Verbicioara V – Gârla Mare.

[37] Hänsel, *Hallstattzeit*, p. 60.

[38] D. Berciu, Dacia, N.S. 5, 1961, p. 152 urm.

[39] Numerele de pe hărţi (fig. 13/a–c, 14/a–b, 15/a–b, 20) corespund următoarelor localităţi: 1 Călugăreni (jud. Gorj); 2 Secu (jud. Dolj); 3 Coţofenii din Faţă (jud. Dolj); 4 Verbicioara (jud. Dolj); 5 Sălcuţa (jud. Dolj); 6 Corlate (jud. Dolj); 7 Cârcea–„Viaduct" (jud. Dolj); 8 Cârcea–„La Hanuri" (jud. Dolj); 9 Vlădeşti (jud. Vâlcea); 10 Râmnicu Vâlcea–„Cetăţuia" (jud. Vâlcea); 11 Ocniţa (jud. Vâlcea); 12 Gătejeşti (jud. Vâlcea); 13 Govora Sat (jud. Vâlcea); 14 Vultureşti (jud. Olt); 15 Dobruşa (jud. Vâlcea); 16 Slatina–„Cartierul Crişan" (jud. Olt); 17 Hotărani (jud. Olt); 18 Vâlcelele (jud. Giurgiu); 19 Popeşti (jud. Giurgiu); 20 Novaci (jud. Giurgiu); 21 Izvoarele (jud. Giurgiu); 22 Budeşti–Ciocârla (jud. Giurgiu); 23 Radovanu (jud. Călăraşi); 24 Căscioarele (jud. Călăraşi); 25 Giuleşti–Sârbi (Bucureşti); 26 Bucureştii Noi (Bucureşti); 27 Fundenii Doamnei (Bucureşti); 28 Otopeni (Bucureşti); 29 Fundeni (Bucureşti); 30 Căţelu Nou (Bucureşti); 31 Cătunu (jud. Dâmboviţa); 32 Surlari (jud. Călăraşi); 33 Sultana – „Odaia Vlădichii" (jud. Călăraşi); 34 Sultana (jud. Călăraşi); 35 Novo Selo (okr. Mihajlovgrad, Bulgaria); 36 Ostrovul Mare (jud. Mehedinţi); 37 Balej (okr. Mihajlovgrad). – 38 Arčar (okr. Mihajlovgrad). – 39 Dolno Linevo (okr. Mihajlovgrad). – 40 Cârna (jud. Dolj); 41 Orehovo (ohr. Mihajlovgrad); 42 Ostrov (okr. Mihajlovgrad); 43 Krušovica (okr. Mihajlovgrad); 44 Badarski Geran (okr. Mihajlovgrad); 45 Galiče (okr. Mihajlovgrad); 46 Gradešnica (okr. Mihajlovgrad); 47 Grojdibodu (jud. Olt); 48 Pleven Kailăka (okr. Loveč, Bulgaria); 49 Devetaki (okr. Loveč); 50 Vărbovka (okr. Loveč); 51 Čerkovna (okr. Razgrad, Bulgaria); 52 Emen (okr. Loveč); 53 Novgrad (okr. Loveč); 54 Zimnicea (jud. Teleorman); 55 Izvoru–Cariera de lut (jud. Giurgiu); 56 Izvoru–„La Drăghiceanu" (jud. Giurgiu); 57 Remuş (jud. Giurgiu); 58 Frăteşti (jud. Giurgiu); 59 Daia–„Dealul Dăii" (jud. Giurgiu); 60 Ruse (okr. Razgrad); 61 Ruse – împrejurimi (okr. Razgrad); 62 Bozičen (okr. Razgrad); 63 Puieni (jud. Giurgiu); 64 Grădiştea Coslogeni (jud. Călăraşi); 65 Gălăbovci (Sofija); 66 Čairite (okr. Plovdiv, Bulgaria); 67 Batak (okr. Plovdiv); 68 Plovdiv (okr. Plovdiv); 69 Razkopanica (okr. Plovdiv); 70 Malka Develina (okr. Burgas, Bulgaria); 71 Asenovec (okr. Burgas); 72 Cenino (okr. Burgas); 73 Patele (Macedonia, Grecia); 74 Axiochorion (=Vardarophtsa, Macedonia, Grecia); 75 Kastanas (nomos Thessaloniki, Grecia); 76 Stathmos Aggistas (Macedonia, Grecia); 77 Kentria (ins. Thasos, Grecia); 78 Tsiganadika (ins. Thasos, Grecia); 79 Hisarlîk (=Troia, Turcia).

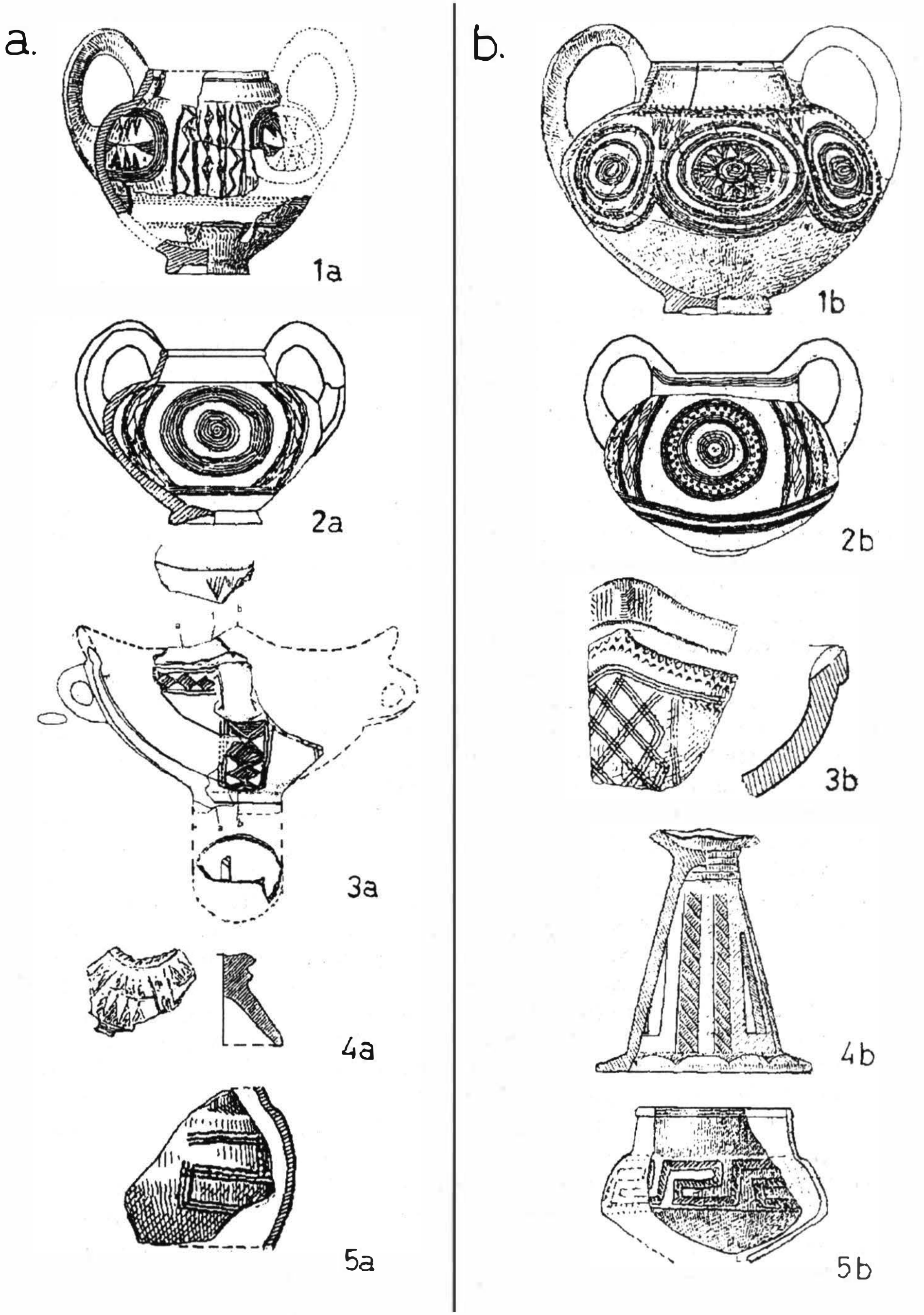

Fig. 11. – Ceramică atribuită: *a* – fazelor Tei IV–V; *b* – fazelor Verbicioara IV–V/grupului Govora (1a, 2a, 5a după Leahu; 4a după D. V. Rosetti; 3a inedit, din valul de pământ de la Popeşti; 1b după Morintz; 2b după Hochstetter; 3b, 4b, 5b după Berciu) (scări diferite).

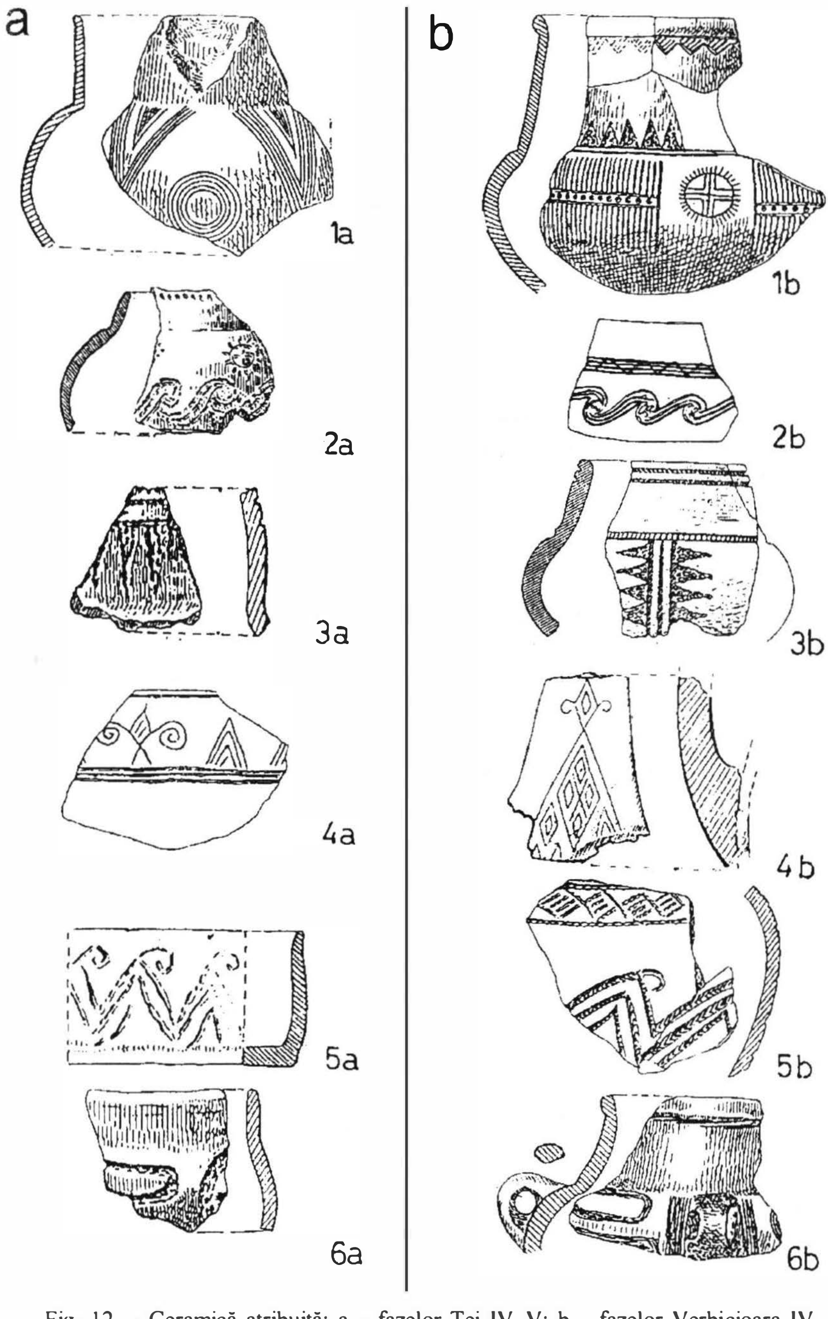

Fig. 12. – Ceramică atribuită: a – fazelor Tei IV–V; b – fazelor Verbicioara IV– V/ grupului Govora (1a, 3a, 6a după Leahu; 2a, 4a, 5a după D. V. Rosetti ; 1b după Berciu; 2b după Hochstetter; 3b după Hänsel; 4b, 5b, 6b după Berciu) (scări diferite).

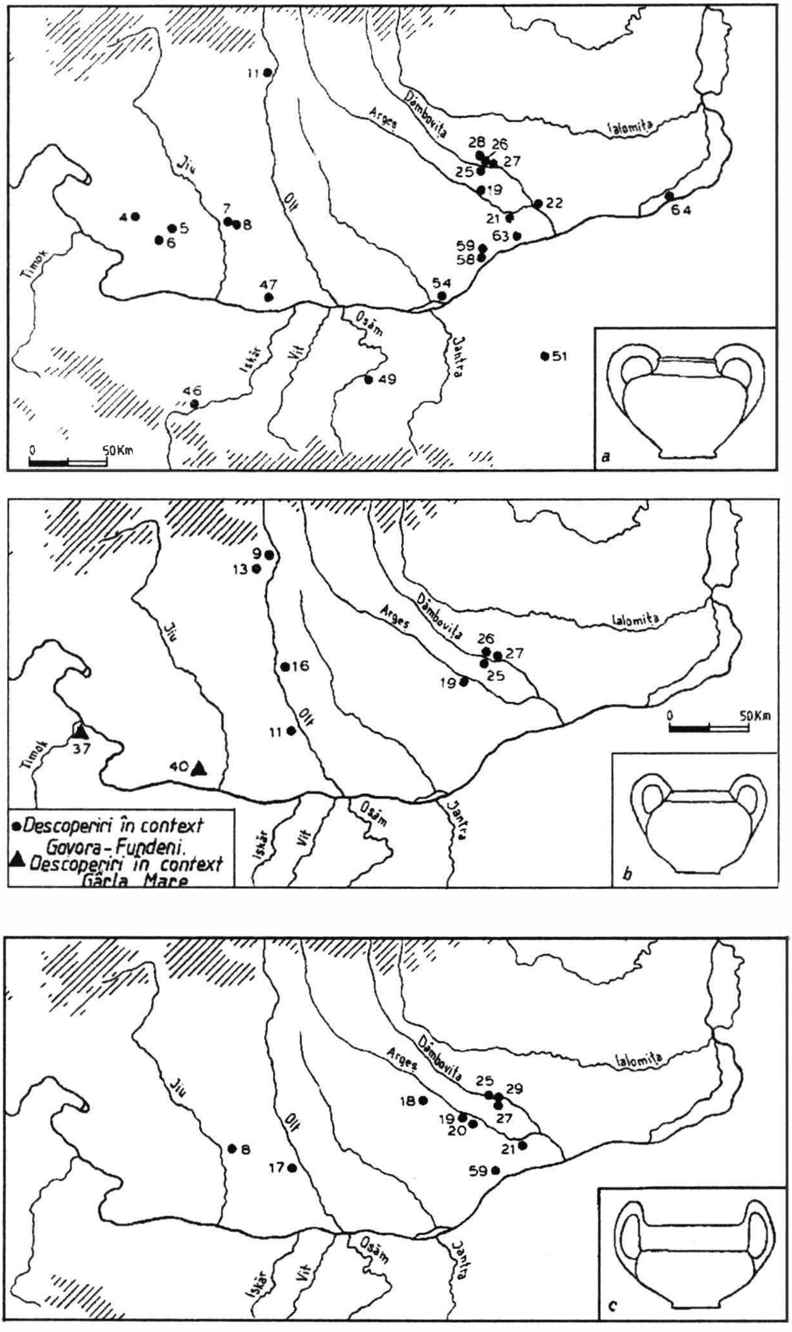

Fig. 13 . – Aria de răspândire a: *a* kantharos-ului mare, cu gât îngust, tronconic şi umăr puternic profilat; *b* kantharos-ului mic, cu gât scurt, cilindric sau tronconic şi corp globular; *c* kantharos-ului cu gât larg, cilindric.

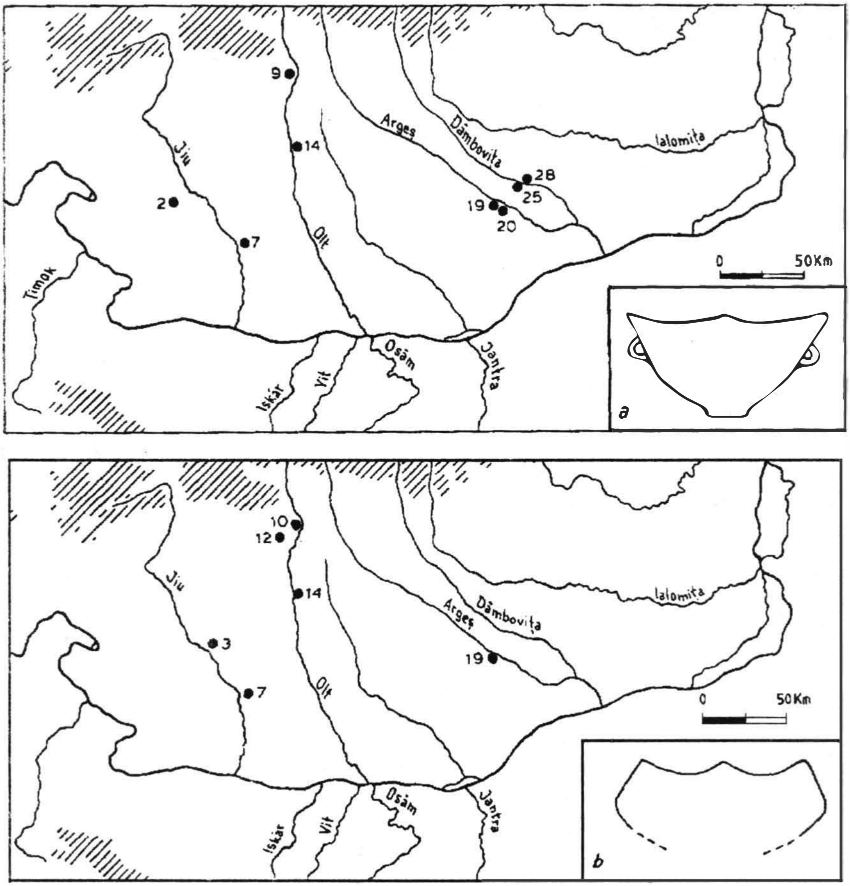
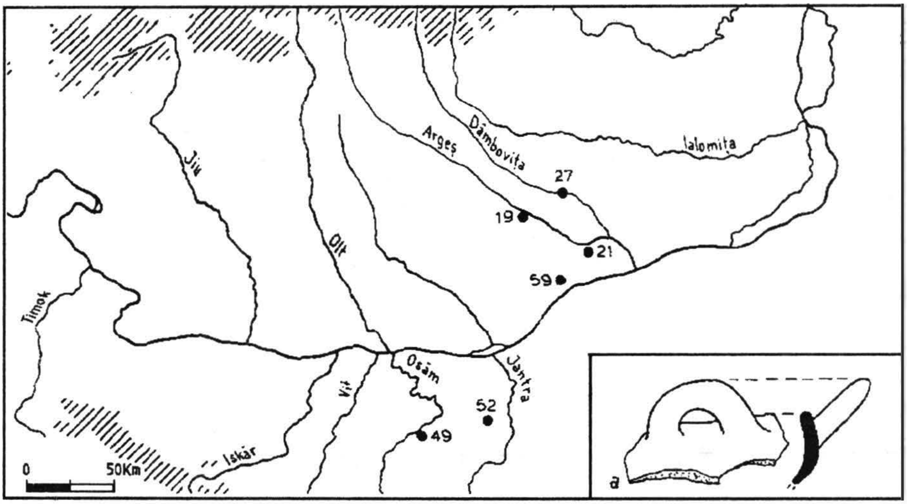

Fig. 14. – Aria de răspândire a castroanelor cu margine cvadrilobată: *a* evazată; *b* invazată.

Pe considerentele de mai sus propunem unificarea fazei Tei IV/Fundeni cu faza Tei V/Fundenii Doamnei, despărţirea lor de cultura Tei şi unificarea lor cu grupul Govora sub denumirea de *grupul Govora–Fundeni*[40]. În consecinţă, stratul Br. II de la Popeşti aparţine grupului Govora–Fundeni (Verbicioara IV–V – Tei IV–V).

[40] De la publicarea monografiei culturii Tei şi până la cea mai recentă remaniere a periodizării acesteia (Leahu, CAMNI 9, 1992, p. 62–72), Leahu a optat pentru notarea fazelor culturii cu cifre romane. Spre deosebire de el, A. Vulpe argumenta încă în recenzia cărţii lui Leahu (SCIV 19, 1968, 2, p. 371–372) în favoarea păstrării procedeului mai vechi al denumirii fazelor după descoperirile mai importante. În literatura de specialitate s-au folosit ambele sisteme, ceea ce – în cazul fazelor în discuţie – înseamnă: Tei IV = Tei–Fundeni şi Tei V = Tei–Fundenii Doamnei. Propunând denumirea de grup Fundeni–Govora (şi nu pe aceea de Fundenii Doamnei–Govora) nu intenţionăm să exprimăm o judecată de valoare cu privire la reprezentativitatea celor două staţiuni arheologice pentru această etapă a epocii bronzului, ci am ales varianta cea mai scurtă, considerând că ea este, în acelaşi timp, şi suficient de sugestivă pentru ceea ce îşi propune să desemneze.

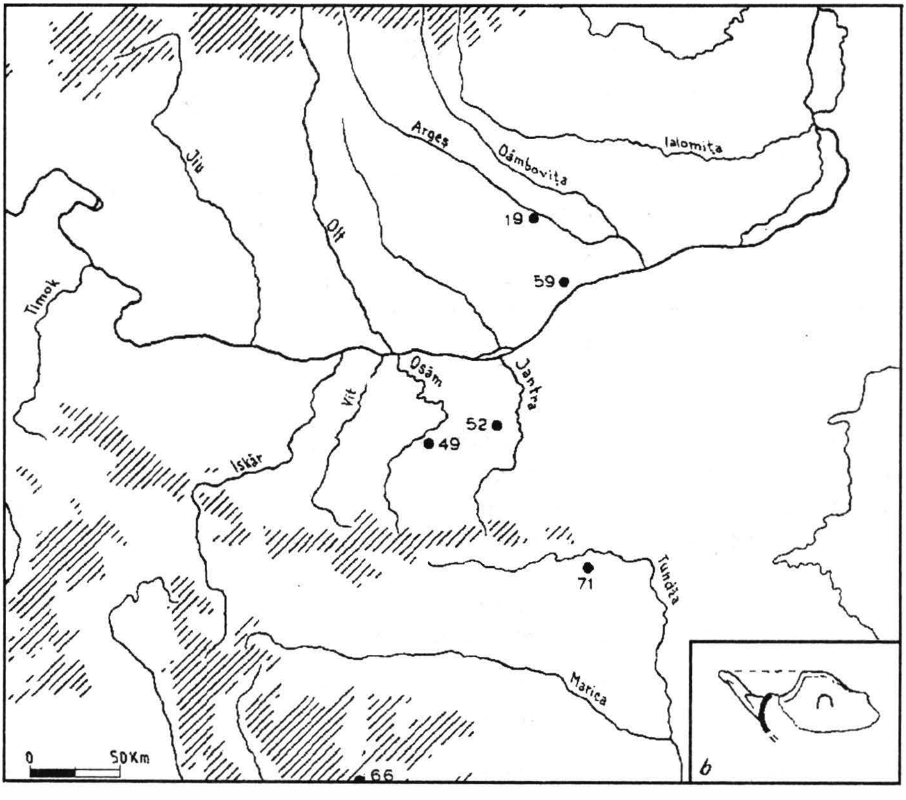

Fig. 15. – Aria de răspândire a castroanelor cu torţi orizontal–oblice: *a* simple; *b* cu formă unghiulară.

În continuare, se pune întrebarea cum se raportează datele ^{14}C la cronologia absolută aşteptată pe criterii arheologice clasice pentru grupul Govora–Fundeni (Verbicioara IV–V – Tei IV–V) şi dacă comparaţia cu alte date ^{14}C, din alte contexte arheologice, este posibilă.

Asupra datării relative şi absolute a ceea ce s-au considerat a fi fazele finale ale culturii Tei (Tei IV–V) s-au exprimat mai multe păreri. Pentru o datare târzie s-au pronunţat:

– V. Leahu: fazele Tei IV şi V sunt contemporane cu culturile Gârla Mare şi Verbicioara târzie; cultura Tei ia sfârşit în urma expansiunii culturii Noua în Muntenia[41];

– A. D. Alexandrescu: faza Tei IV este contemporană cu grupul Zimnicea–Plovdiv; Tei V este ulterior complexului Zimnicea–Plovdiv[42];

– S. Morintz: faza Tei IV este contemporană cu fazele Verbicioara IV, Gârla Mare III şi cu complexul Zimnicea–Plovdiv şi se datează „cu multă probabilitate între mijlocul secolului al XIV-lea şi mijlocul secolului al XIII-lea"[43]. Faza Tei V, post Zimnicea–Plovdiv, este contemporană cu faza Verbicioara V şi cu culturile Coslogeni şi Noua[44];

– B. Hänsel: fazele Tei IV şi Tei V aparţin sfârşitului epocii bronzului în Muntenia şi sunt contemporane cu grupurile Čerkovna (=Zimnicea–Plovdiv), Govora, Gârla Mare şi Coslogeni[45]. Faza Tei V continuă probabil şi în Hallstatt-ul timpuriu. În cronologie absolută, faza Tei IV s-ar situa în secolul al XIII-lea şi probabil şi în al XII-lea, iar faza Tei V, din secolul al XII-lea până pe la 1000 a.Chr.[46]. În urma săpăturilor de la Kastanas, acelaşi autor era de părere că kantharoi globulari de felul celor din grupul Zimnicea–Plovdiv ar avea analogii în straturile 18–15 din aşezarea amintită, fiind, astfel, databili începând cu secolul al XIV-lea[47].

Părerile de mai sus, formulate în diverse stadii ale cercetării, nu diferă prea mult între ele, cu excepţia datării foarte târzii, în Hallstatt-ul timpuriu, dealtfel menţionată doar ca posibilitate, de către B. Hänsel.

În urma săpăturilor de la Kastanas, care au permis o paralelizare a materialului de aici, între altele, şi cu cel din România, A. Hochstetter propunea o datare uşor modificată: Tei IV şi V sunt contemporane cu straturile 17–15 de la Kastanas, care aparţin perioadei K IV (compusă din straturile 17–14a); fazele Tei IV şi V sunt parţial contemporane cu grupul Govora, care este parţial contemporan cu grupul Zimnicea–Plovdiv, acesta din urmă fiind, la rândul său, contemporan cu straturile 17–14a şi cu începutul grupului Coslogeni; ceramica grupului Govora are analogii

[41] Leahu, *Cultura Tei*, p. 166–168.
[42] Alexandrescu, *op. cit.*, p. 84.
[43] Morintz, *op. cit.*, p. 82.
[44] *Ibidem*, p. 82–83 şi tabelul de la p. 190.
[45] Hänsel, *Hallstattzeit*, p. 86.
[46] *Ibidem*, p. 54–56 şi tabelul cronologic din volumul II.
[47] Idem, PAS 1, 1982, p. 15–16, fig. 9.

în straturile 17–14a (cu excepţia unei singure analogii în stratul 19)[48]. Perioada K IV a fost datată cu ceramică miceniană de import Helladic târziu III A şi Helladic târziu III B pe la 1400–1190 a.Chr.[49], deci faza Tei IV trebuie să fi existat pe la începutul secolului al XIV-lea. *Datarea aceasta concordă cu rezultatele analizelor ¹⁴C numai dacă stratul Br. II de la Popeşti s-ar situa pe la începutul evoluţiei grupului Govora–Fundeni.* Totodată ea reprezintă un indiciu important pentru restrângerea intervalului 1520–1410 a. Chr. spre ultimele sale decenii, adică aprox. 1460–1425/–1410 a. Chr. (cf. domeniul lui 1 şi 2σ al probei B-6105).

Din aşezarea de la Kastanas s-a luat şi un mare număr de probe pentru analize ^{14}C. Asupra datelor rezultate s-au exprimat păreri parţial controversate. Willkomm observa că acestea ar putea fi divizate în două grupe cronologice, dintre care prima include datele mult prea vechi în raport cu aşteptarea arheologică şi care au fost lăsate în afara discuţiei[50] – fapt ce ni se pare prudent, dar greu de întemeiat metodologic[51]. Probele din cealaltă grupă, mai recente şi considerate reprezentative pentru straturile din care provin (17–14a), dau un interval de timp cuprins între cca 1450 – cca 1200 cal BC şi o medie aflată puţin înainte de 1300 cal BC (în comparaţie cu vârsta „arheologică" aşteptată: mijlocul secolului al XIV-lea – cca 1200 a.Chr.)[52]. Datarea ^{14}C a stratului Br. II de la Popeşti este compatibilă cu perioada mai veche a intervalului de timp obţinut pentru straturile 16–14 de la Kastanas pe baza probelor ^{14}C. Există însă şi o dată singulară provenind din „diferite fragmente mici de lemn carbonizat" de pe podeaua construcţiei „Herdhaus", atribuită stratului 17 (posibil şi 18): KI-1597 cu vârsta 3180 ± 55 BP, calibrat de Willkomm: 1520–1410 cal BC[53], iar după procedeul lui Weninger, pentru domeniul lui 1σ: 1462 ± 59 cal BC[54]. Această dată este surprinzător de apropiată de cea de la Popeşti. Totuşi, pentru că nu se poate stabili dacă proba de la Kastanas prezintă sau nu efectul de lemn vechi, nu există siguranţa absolută că cele două straturi sunt contemporane, chiar dacă este foarte probabil să fie aşa[55]. În mod similar se

[48] A. Hochstetter, PAS 1, 1982, p. 108–110.

[49] Eadem, *Kastanas – Die handgemachte Keramik* (mai departe: *Kastanas – Keramik*), Berlin, 1984, p. 277; B. Hänsel, *Kastanas – Die Grabung und der Baubefund* (în continuare *Kastanas – Baubefund*), Berlin, 1989, p. 52.

[50] H. Willkomm, Proceedings of the Second International Symposium ^{14}C and Archaelogy, Groningen, 1987, PACT 29, Strasbourg, 1990, p. 177.

[51] Pe de o parte, trebuie evitat pericolul de a selecta numai acele date ^{14}C care convin aşteptărilor arheologice; pe de altă parte, atunci când nu există informaţii suplimentare despre probe (ca, de exemplu, pentru prezenţa efectului de lemn vechi), autorului nu-i rămâne de multe ori nici o altă posibilitate decât aceea de a fi subiectiv în aprecierea datelor.

[52] Willkomm, în Hänsel, *Kastanas – Baubefund* II, 1989, p. 405; idem, *op. cit. supra*, nota 50, fig. 4.

[53] Idem, în Hänsel, *Kastanas – Baubefund* II, tabelele 2–3.

[54] S. W. Manning, B. Weninger, Antiquity 66, 1992, fig. 4.

[55] În cazul probei KI-1597 nu s-a putut stabili esenţa lemnoasă şi cu atât mai puţin partea de copac din care provine. Dacă „micile fragmente de lemn" sunt resturi provenind din diferite părţi ale unei bârne folosită în construcţie (deci dintr-un trunchi), atunci data obţinută (fiind medie a unor vârste radiocarbon diferite) este artificială, deci irelevantă (Bowman, *op. cit.*, p. 15). Dacă, însă, au fost folosite, de exemplu, ca lemn de foc (deci dacă provine din vreascuri), atunci data probei şi datarea construcţiei din care a fost ea luată ar fi extrem de apropiate (*Ibidem*, p. 51).

pune problema şi în cazul probei KN-2359 (3190±50 BP) din stratul 16[56], pentru a discuta numai probele cele mai apropiate ca vârstă radiocarbon de B-6105 de la Popeşti.

Folosind metoda „archaeological wiggle matching" (AWM), Manning şi Weninger ajungeau la următoarele date pentru secvenţa care ne interesează aici din evoluţia aşezării de la Kastanas:

– stratul 17 – 1400±65 cal BC;

– stratul 16 – 1370±50 cal BC;

– stratul 14 – 1305±35 cal BC (unde ±65, ±50, respectiv ±35 nu sunt deviaţii standard, ci limitele intervalelor de timp în care fiecare dintre aceste straturi s-ar putea data[57]). Durata în timp a straturilor care permite cea mai bună potrivire a datelor ^{14}C în curba de calibrare este de 35 de ani, iar datarea corespunzătoare a straturilor ar fi:

– 1440 cal BC – dată *post quem* pentru stratul 17;

– 1405 cal BC – dată *post quem* pentru stratul 16;

– 1335 cal BC – dată *post quem* pentru stratul 14. (Din stratul 15 nu există probe)[58].

Scopul lucrării lui Manning şi Weninger a fost acela de a verifica dacă datele ^{14}C susţin sau nu tentativa întreprinsă de James şi colab. de modificare a cronologiei egeene[59]. De aceea autorii nu au considerat necesară eliminarea datelor apreciate de Willkomm ca prea vechi, din straturile K IV, ci au calculat o medie pe fiecare strat, pornind de la ideea că datele radiocarbon au un grad rezonabil de asociere[60]. În fig. 16 am reprezentat datele din straturile 17–14 de la Kastanas (împreună cu cele de la Popeşti). Chiar şi la o primă vedere este clar că datele calibrate (cu programul OxCal) provenind din acelaşi strat prezintă –aşa cum s-a mai arătat[61] – vârste foarte diferite; de aceea calcularea unei date medii pentru straturile 14 şi 16 ni se pare cel puţin problematică. Aceste diferenţe de datare nu se pot explica decât în urma reanalizării fiecărei date în parte, în contextul ei stratigrafic. Trebuie ţinut însă cont şi de faptul că majoritatea probelor provin din bârne de ulm din construcţii, deci este posibil să fi fost reutilizate, şi că ulmul este o specie cu viaţă lungă[62]. În plus, de data aceasta fără a explica de ce, Manning şi Weninger au inclus în calculele AWM un singur strat 14[63] şi nu două: 14a şi 14b, la care se

[56] Cf. supra, notele 53–54. KN-2359 constă din resturi de lemn ars, nedeterminabile, culese de pe o stradă. Ele ar putea proveni, de exemplu, dintr-o construcţie care a reutilizat bârne mai vechi, dintr-o creangă contemporană cu stratul 16 ş. a. m. d.

[57] Manning, Weninger, *op. cit.*, tab. 3.

[58] *Ibidem*, loc. cit. şi p. 647.

[59] *Ibidem*, p. 636.

[60] *Ibidem*, p. 645, 647.

[61] Cf. supra, nota 50.

[62] Totuşi, spre deosebire de stejar, unele specii de ulm (de ex. *Ulmus glabra*) depăşesc rar 100 de ani (Schweingruber, *op. cit. supra*, nota 21, p. 126).

[63] Manning, Weninger, *op. cit.*, tab. 3.

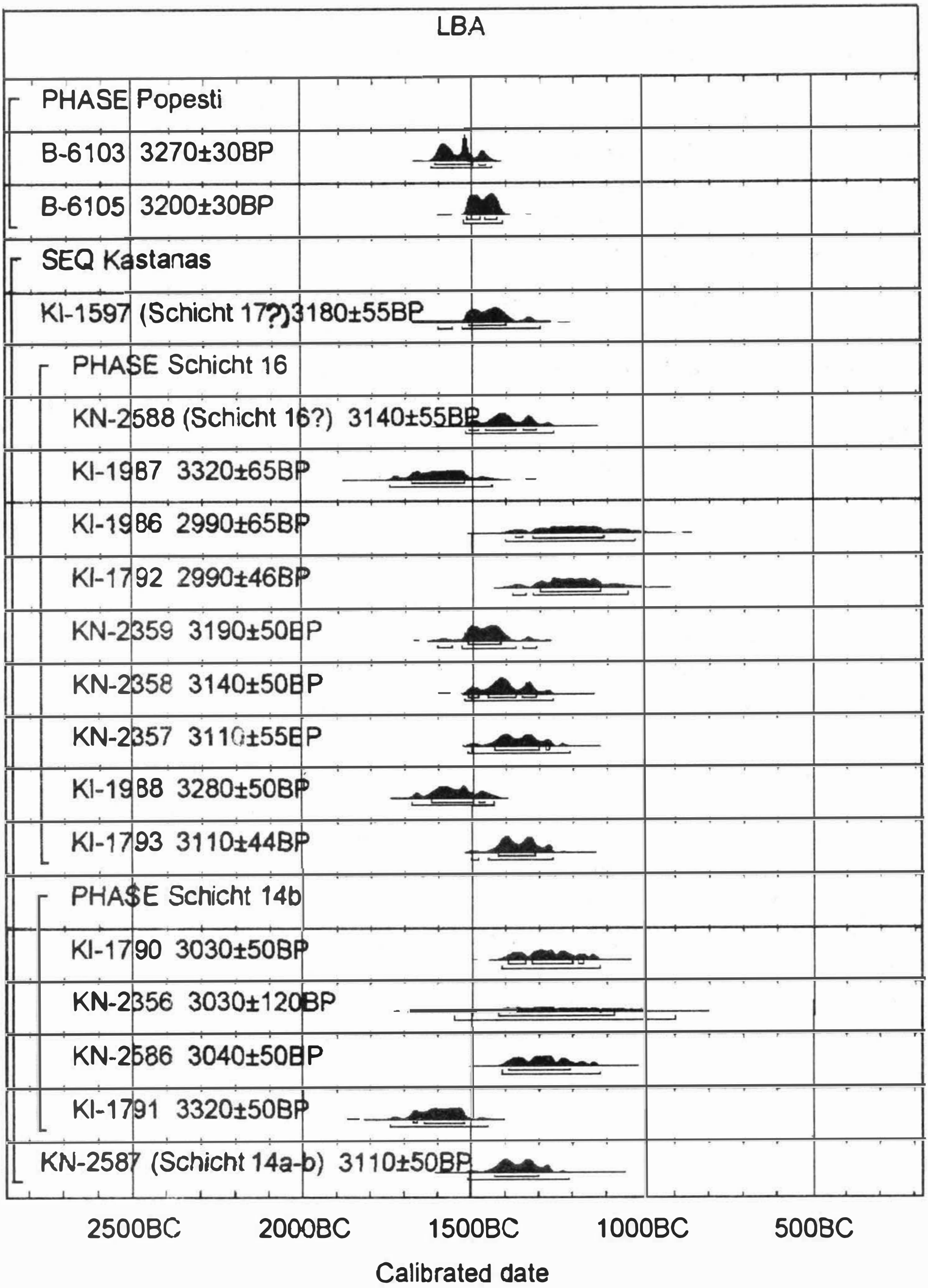

Fig. 16. – Rezultatul calibrării datelor ^{14}C de la Popeşti şi Kastanas, straturile 17–14b–a (datele sunt peste tot reprezentate în ordine inversă succesiunii stratigrafice; şi aici şi în figurile următoare: Schicht = strat, Seq = secvenţă [stratigrafică], Phase = fază, Sum = sumă).

adaugă probabil şi o scurtă întrerupere a locuirii în aşezare. După cum rezultă din monografia aşezării, nu există motive să credem că cele două straturi trebuie unificate sau că ele ar fi durat mai puţin decât altele[64]. Deoarece rezultatele AWM, aşa cum a fost ea folosită de către Manning şi Weninger[65], sunt strict dependente de stratigrafia aşezării, neglijarea unui strat nu poate rămâne fără consecinţe, chiar dacă după constatările autorilor „vârstele calendaristice ale straturilor 11–14 sunt mai mult sau mai puţin independente de durata fazelor [straturilor – n. n.]"[66]. Aceiaşi autori erau de părere că în cazul datelor de la Kastanas trebuie luat în calcul şi efectul de lemn vechi, care în zona Mediteranei, ar fi de +50± 50 de ani[67]. În aceste condiţii, compararea datei B-6105 de la Popeşti cu cele de la Kastanas se poate face numai în linii generale. Orice încercare de precizare de felul „fortificaţia/ stratul Br. II de la Popeşti trebuie să fie contemporane cu un anumit strat de la Kastanas" ar fi înşelătoare. Ceea ce se poate spune este că data ^{14}C din fortificaţia Br. II de la Popeşti este compatibilă cu cele mai multe dintre datele ^{14}C obţinute pentru straturile 17 (18?) şi 16 şi mai veche decât datarea ^{14}C a stratului 14 (probele provin, cu o posibilă excepţie, din stratul 14b[68]) de la Kastanas, dacă, şi numai dacă, la Kastanas *nu* este prezent efectul de lemn vechi.

Kantharoi globulari cu decor incrustat de felul celor din perioada K IV de la Kastanas (care au fost paralelizaţi cu cei din fazele Tei IV–V – Verbicioara IV–V) s-au găsit şi în straturile aparţinând Bronzului târziu din aşezarea de la Assiros[69]. După A. Hochstetter, fazele Assiros 8–14 trebuie să fie contemporane cu perioada K IV[70]. Cele două date ^{14}C (reprezentate în fig. 17 în urma calibrării cu programul OxCal) pe care le avem din straturile de la Assiros contemporane cu perioada Kastanas K IV provin una din faza 8: BM-1430: 2930± 50 BP[71], pentru care Manning şi Weninger au obţinut – prin metoda AWM – data de 1080± 25 BC[72], iar cealaltă, din faza 11: BM-1431: 2840±45 BP[73], pentru care aceiaşi autori cu

[64] Hochstetter, *Kastanas – Keramik*, p. 215, 220–221; Hänsel, *Kastanas - Baubefund*, p. 52–53.

[65] Aceştia au considerat că dacă ar fi încercat să vadă unde se potrivesc datele ^{14}C cel mai bine în curba de calibrare, ar fi însemnat să acorde prioritate absolută datelor ^{14}C în raport cu cele arheologice. Dorind să ajungă la un compromis care să confere aceeaşi greutate celor două tipuri de date („arheologice" şi radiocarbon), autorii au plecat de la ideea că straturile din aşezare vor fi avut o durată aproximativ egală în timp şi apoi au calculat cum se pot potrivi datele ^{14}C în curba de calibrare (Manning, Weninger, *op. cit.*, p. 640).

[66] *Ibidem*, p. 647.

[67] Vogel şi colab., Nature 344, 1990, p. 535 după Manning, Weninger, *op. cit.*, p. 648.

[68] Willkomm, în Hänsel, *Kastansas – Baubefund* II, 1989, tab. 2.

[69] K. Wardle, BSA 75, 1980, p. 247–248, fig. 11, pl. 21/a–c; idem, BSA 84, 1989, p. 457, pl. 71/b.

[70] Hochstetter, *Kastanas – Keramik*, p. 291.

[71] Radiocarbon 24 (3), 1982, p. 244.

[72] Manning, Weninger, *op. cit.*, p. 640.

[73] Cf. supra nota 71.

aceeaşi metodă au obţinut data de 1150± 50 cal BC[74]. Pentru comparaţie, amintim estimarea „arheologică" a lui Wardle pentru faza 8: 1250–1200 a. Chr., datată cu ceramică LH III B locală, provincială şi de import[75], iar pentru faza 11, cca 1350 a. Chr.[76]. Manning şi Weninger arătau că două concluzii sunt posibile: fie că data din faza 11 este prea recentă şi, deci, trebuie eliminată, fie că estimarea „arheologică" a lui Wardle este prea veche şi atunci datele ^{14}C nu trebuie abandonate[77]. Data din faza 8 s-a dovedit a fi relativ independentă de duratele, presupuse prin AWM, ale straturilor din aşezare[78], iar, în general, – după părerea autorilor – vârstele ^{14}C pentru fazele 8–5 nu diferă mai mult de ±1 generaţie faţă de cronologia convenţională elaborată pentru Grecia de Sud, dacă ţinem seama că este probabil să treacă alte

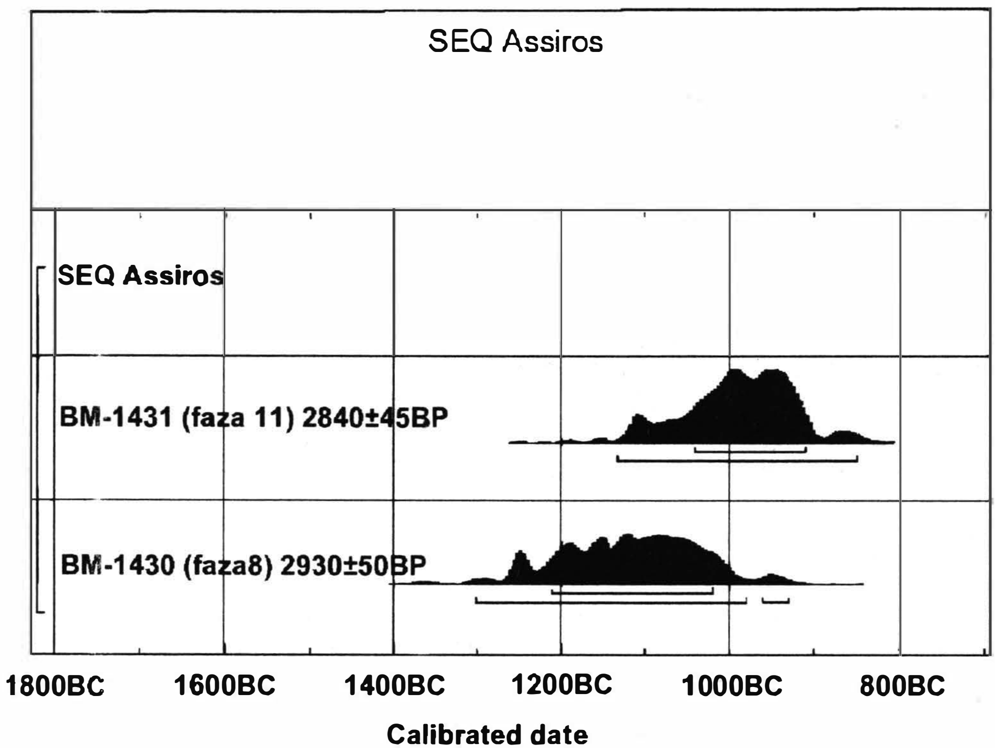

Fig. 17. – Rezultatul calibrării datelor ^{14}C de la Assiros.

[74] Cf. supra nota 71.
[75] Wardle, BSA 82, 1987, p. 325.
[76] Manning, Weninger, *op. cit.*, fig. 2.
[77] *Ibidem*, p. 641.
[78] *Ibidem*, p. 640, fig. 3.

câteva decenii între confecţionarea ceramicii, transmiterea stilului ceramic şi eventuala depozitare într-o aşezare aflată la marginea lumii miceniene[79]. Observăm însă că, şi în cazul fazei 8, datarea lui Wardle pe bază de ceramică miceniană este cu 100–150 ani mai veche (deci mai mult de o generaţie) decât datarea ^{14}C a lui Manning şi Weninger; în cazul în care efectul de lemn vechi este prezent (probele provin din bârne de lemn folosite la construcţie[80]), atunci diferenţa dintre cele două datări creşte şi mai mult. Este interesant că, în general, metoda ^{14}C părea să dea date mai vechi decât metodele clasice arheologice[81], ceea ce nu este cazul aici. Explicaţia dată de Manning şi Weninger, după care ceramica miceniană din zonele aflate în afara ariei miceniene este firesc să se dateze mai târziu decât aceeaşi ceramică în aria ei de origine, este fără îndoială seducătoare. Trebuie însă remarcat că la numai 30 km de Assiros, în aşezarea de la Kastanas, straturile din perioada K IV, conţinând acelaşi fel de ceramică miceniană (în cazul care ne interesează aici, ceramică LH III B), nu par să susţină această ipoteză. Dacă sincronismul Assiros fazele 14–8≡ Kastanas straturile 17–14a este valabil, atunci data obţinută prin AWM pentru faza 8 de la Assiros (care încheie etapa contemporană cu LH III B din aşezare) ar trebui să fie *aproximativ* contemporană cu data obţinută prin aceeaşi metodă pentru stratul 14b de la Kastanas (penultimul din etapa contemporană cu LH III B, deoarece din stratul 14a nu avem date ^{14}C care să-i aparţină cu siguranţă). Din vârstele astfel calculate: faza 8 = 1080±25 cal BC, stratul 14 b = 1 305±35 cal BC rezultă un interval de timp care nu poate fi umplut de durata stratului 14a (cu atât mai mult cu cât durata medie optimă a unui strat din aşezarea de la Kastanas este, după aceiaşi autori, de 35 de ani[82]) şi nici de scurta întrerupere a locuirii[83]. Deoarece ambele straturi precedă la o nu prea mare distanţă în timp introducerea stilului ceramic LH III C în aşezările respective[84], ipoteza aici în discuţie, cel puţin pe baza datelor radiocarbon, nu se poate susţine. În plus, se vede că ori corelarea pe baza ceramicii a celor două straturi nu corespunde realităţii[85], ori datarea ^{14}C nu este acceptabilă.

Cât priveşte o comparaţie directă a datelor ^{14}C de la Popeşti cu cele de la Assiros, aceasta nu se poate face deocamdată, deoarece cantitatea redusă de materiale ceramice publicate până acum nu este suficientă pentru a stabili cu care

[79] *Ibidem*, p. 641.

[80] Radiocarbon 24(3), 1982, p. 244; Manning, Weninger, *op. cit.*, p. 639.

[81] Willkomm, *op. cit.*, (supra, nota 50), p. 173 sqq. şi mai ales p. 181.

[82] Cf. supra nota 58.

[83] Cf. supra nota 64.

[84] Wardle, BSA 84, 1989, p. 453, arăta că deşi distanţa în spaţiu dintre aşezările de la Assiros şi Kastanas este mică, ceramica lor prezintă diferenţe importante. Oricât de mari ar fi aceste diferenţe, ele nu vor fi afectat momentul introducerii ceramicii de tip LH III C.

[85] Cum afirma Wardle (*loc. cit.*), însă corectura pe care o propune acolo se referă la o altă perioadă decât cea care ne interesează aici. Clarificarea se va produce, ca întotdeauna, după publicarea masivă de material de la Assiros.

dintre fazele de la Assiros ar putea fi contemporane grupul Fundeni–Govora sau complexul Zimnicea–Plovdiv.

Data radiocarbon de la Balej - Bln-1577: 3190±35 BP (fig. 18) – provine din orizontul IV (cel mai de jos) din aşezare, atribuit culturii Balej–Orsoja şi încadrat la începutul Bronzului târziu[86]. Din păcate lipsesc atât informaţiile privitoare la materialul arheologic, cât şi cele privitoare la proba radiocarbon. B. Hänsel arăta mai demult[87] că la Balej există două orizonturi culturale – unul mai vechi, cu ceramică de tip Gârla Mare, bogat decorată, şi altul mai nou, cu ceramică canelată

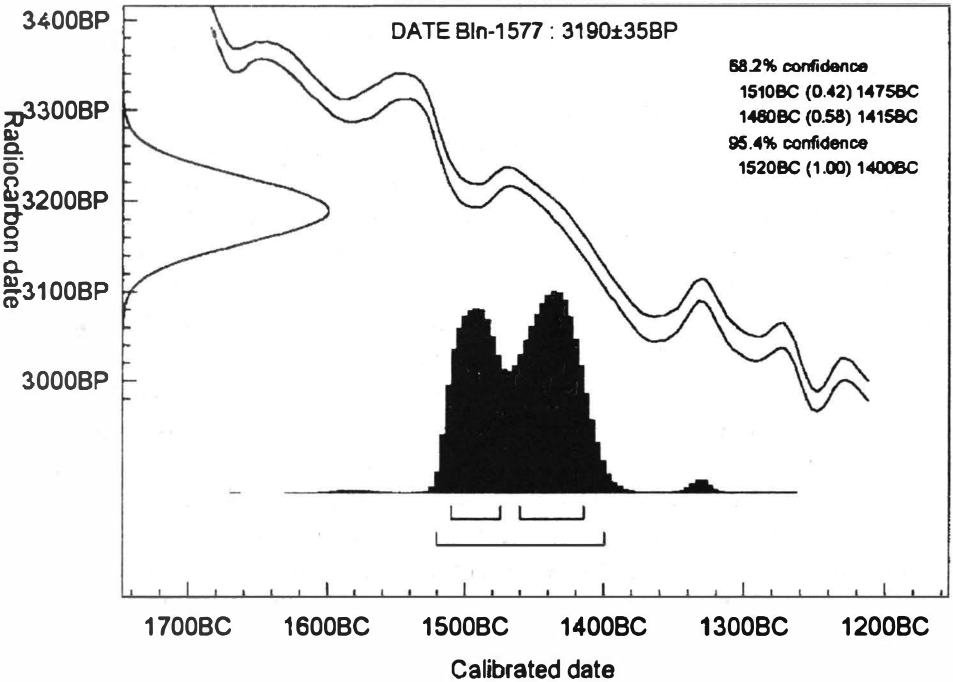

Fig. 18. – Histogramă reprezentând rezultatul calibrării datei Bln-1577 (de la Balej).

şi cu multă ceramică nedecorată – şi publica un vas de tip kantharos[88], atribuit de noi grupului Fundeni-Govora (fig. 13/b, nr. 37). Data Bln-1577 este, în ani radiocarbon, contemporană cu data B-6105, dar acest fapt, deşi nu lipsit de importanţă, nu este, totuşi, suficient pentru a putea deduce şi contemporaneitatea

[86] Y. D. Boyadziev, în D. W. Bailey, I. Panaiotov (ed.), *Prehistoric Bulgaria*, Monographs in World Archaeology, No. 22, Madison, Wisconsin, 1995, p. 177, 187.
[87] Hänsel, *Hallstattzeit*, p. 64–65
[88] *Ibidem*, pl. 20/5.

orizontului IV de la Balej cu fortificaţia/stratul Br. II de la Popeşti pentru că lipsesc informaţiile complementare probei Bln-1577 şi pentru că atât relaţia dintre kantharos-ul respectiv şi restul ceramicii, cât şi dintre acelaşi kantharos şi proba radiocarbon sunt neclare.

În concluzie, fără a putea stabili exact când a început construcţia fortificaţiei Br. II (Fundeni–Govora) de la Popeşti, putem spune că:

– aceasta putea începe *cel mai târziu* la puţin timp după 1410 a.Chr. (limita obţinută pentru domeniul lui 2σ în urma calibrării probei B-6105);

– din comparaţia datei B-6105 cu datarea cu ^{14}C şi cu ceramică miceniană a straturilor 17 şi 16 de la Kastanas, rezultă că *terminus post quem* pentru construcţia în discuţie se află mai probabil în interiorul intervalului de timp cuprins aproximativ între 1460–1425 cal BC (şi nu în intervalul dintre aprox. 1510–1475 cal BC).

Pe baza metodei tradiţionale a analogiilor ceramicii (cu straturile 17–15 de la Kastanas), rezultă că pe la 1400 a.Chr. grupul Fundeni–Govora exista deja. Nu se poate însă preciza cu cât timp înainte a luat el naştere. Deoarece contactele cu Kastanas sunt documentate, prin ceramică, pe o perioadă de cca 150 ani, iar o durată în timp mult mai lungă a grupului Fundeni–Govora este puţin probabilă, este de presupus că momentul constituirii acestui grup nu se poate situa mult înainte de primele sale contacte cu Macedonia. *Aceasta înseamnă, aşa cum s-a arătat deja, că numai dacă acceptăm încadrarea stratului Br. II de la Popeşti într-o etapă foarte timpurie a grupului Fundeni–Govora, atunci datarea radiocarbon (cca 1460–1425 cal BC ca „terminus post quem" în domeniul lui 1σ sau cel mai târziu cca 1410 în domeniul lui 2σ) concordă cu cea arheologică tradiţională. Dacă însă stratul Br. II aparţine unei etape mai târzii, atunci metoda ^{14}C dă o datare care este mai veche decât datarea cu ceramică.*

O altă întrebare este: cum se potriveşte această datare cu cronologia Bronzului târziu la Dunărea de Jos? Chiar dacă am considera data din fortificaţia de la Popeşti ca cea mai timpurie dată acceptabilă pentru grupul Govora–Fundeni, este puţin probabil ca ceramica acestuia să fi rămas neschimbată vreme de sute de ani, până la sfârşitul Bronzului târziu. Pe de altă parte nu avem nici un motiv pentru o datare mai timpurie decât cea de până acum (pe la 1200/1100 a. Chr.[89]) a sfârşitului epocii bronzului.

Stratul Br. III de la Popeşti conţine o ceramică foarte asemănătoare cu cea a complexului Zimnicea–Plovdiv/Čerkovna (fig. 5–7), principalele elemente comune fiind:

– kantharoi globulari nedecoraţi, adesea cu fund rotunjit şi secţiunea torţii triunghiulară[90];

[89] Morintz, *op. cit.*, p. 191 şi tabelul la p. 190; A. C. Florescu, ArhMold 2–3, 1964, tabelul de la pag. 200; Hänsel, *Hallstattzeit*, p. 87 şi tabelul cronologic.

[90] Alexandrescu, *op. cit.*, pl. 8/10, 12, 18.

– ceşti cu o toartă, adesea cu gura oblică, uneori cu fund rotunjit şi cu torţi cu secţiune triunghiulară[91];

– vase mari de provizii, foarte probabil cu patru torţi[92] etc.

Elementele deosebitoare mai importante sunt curbura mai redusă a torţilor şi lipsa kantharoi-lor de dimensiuni mari la Popeşti. Mai multe explicaţii sunt posibile pentru aceste deosebiri: diferenţa de tip de staţiune arheologică (Popeşti fiind aşezare, iar aproape toate celelalte staţiuni Zimnicea–Plovdiv fiind necropole sau depozite de vase), posibilitatea ca în evoluţia complexului ceramic de tip Zimnicea–Plovdiv să existe mai multe etape, faptul că toate loturile de materiale aparţinând acestui grup ceramic sunt foarte reduse cantitativ, deci este de aşteptat ca repertoriul ceramic să fie incomplet. Pentru problematica articolului de faţă este suficient faptul că ceramica stratului Br. III de la Popeşti este de tip Zimnicea–Plovdiv şi că el suprapune – deci este mai nou decât – stratul cu materiale de tip Fundeni–Govora. Este, dealtfel, pentru prima dată că s-a observat această situaţie stratigrafică.

Materialul ceramic din stratul Br. III de la Popeşti are bune analogii în stratul 14b de la Kastanas prin kantharos-ul mic, globular, cu fund rotunjit, instabil[93], amfore mari cu patru torţi (tipul 3e2)[94], aşa-numitele „Backwannen"[95] (denumite în literatura arheologică românească „vetre portative"), deci este databil începând cu sfârşitul perioadei K IV, ceea ce înseamnă secolul al XIII-lea a. Chr.[96].

O astfel de încadrare se potriveşte numai parţial cu cea propusă de A. Hochstetter şi nu concordă deloc cu părerile exprimate de A. D. Alexandrescu, S. Morintz, B. Hänsel, după care complexul Zimnicea–Plovdiv ar trebui să fie, total sau parţial, contemporan cu faza Tei IV sau cu Tei IV şi Tei V[97]. Să reexaminăm argumentele care au dus la această datare, anterior săpăturilor de la Popeşti:

– vasul „mai degrabă Tei IV decât Tei V"[98] din M. 17 de la Zimnicea nu era asociat în mormânt cu ceramica de tip Zimnicea–Plovdiv, deci contemporaneitatea acestui mormânt cu mormintele cu ceramică Zimnicea–Plovdiv s-a afirmat pornindu-se de la ideea că necropola ar fi unitară din punct de vedere cronologic, ceea ce nu este neapărat necesar. Necropola pare să nu fi fost în întregime săpată[99], deci este posibil să fi existat şi alte morminte mai vechi;

– prezenţa kantharoi-lor de tip Govora–Fundeni în mormintele M. 18 şi M. 104 de la Cârna[100] indică o contemporaneitate cel puţin parţială a fazei Cârna

[91] P. Detev, ArheologijaSofija 6, 1964, 4, fig. 4/a; Alexandrescu, *op. cit.*, pl. 9/6, 12.

[92] Detev, *op. cit.*, fig. 6/b–g; Hänsel, *Hallstattzeit*, fig. 9/6; Alexandrescu, *op. cit.*, pl. 8/11–12.

[93] Hochstetter, *Kastanas – Keramik*, pl. 39/10.

[94] *Ibidem*, fig. 9, pl. 50/1–2.

[95] *Ibidem*, fig. 44.

[96] Cf. supra nota 49.

[97] Cf. supra notele 42–45.

[98] Alexandrescu, *op. cit.*, p. 79, pl. 10/6, 11/5.

[99] *Ibidem*, pl. 1 (planul săpăturii).

[100] Vl. Dumitrescu, *Necropola de incineraţie din epoca bronzului de la Cârna*, BiblArh 4, Bucureşti, 1961, pl. 69, 91.

a grupului Gârla Mare cu grupul Govora–Fundeni, astfel încât M. 41 de la Zimnicea[101] trebuie să aparţină şi el, alături de M. 17, acestei perioade mai vechi;

– prezenţa vasului Gârla Mare în gura kantharos-ului de tip Zimnicea–Plovdiv (urna nr. 121) din M. 32bis (fig. 19) din necropola de la Cârna[102] se poate explica

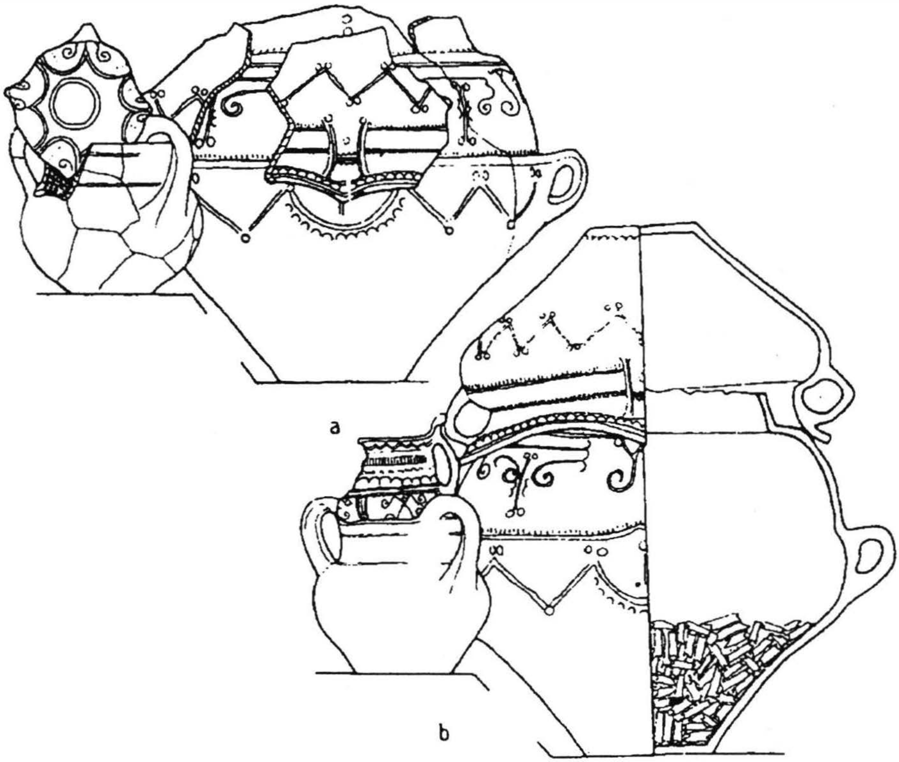

Fig. 19. – Mormântul 32–32bis de la Cârna: a *in situ*, văzut dinspre est; b reconstituit (după Dumitrescu).

prin faptul că vasul Gârla Mare aparţine mormântului M. 32 şi a alunecat în urna mormântului M. 32bis; acesta din urmă ar putea reprezenta o înmormântare mai târzie decât M. 32, care aparţine grupului Gârla Mare[103]. Adâncimile diferite la care se află cele două urne ale acestui mormânt dublu, fără a fi o dovadă suficientă, pot fi totuşi un indiciu în sensul necontemporaneităţii celor două morminte;

– complexul 71 din necropola de la Cârna conţine şi el un vas (nr. 273) cu caracteristici Zimnicea-Plovdiv, aflat la cu totul altă adâncime decât urnele

[101] Alexandrescu, *op. cit.*, p. 79, pl. 10/5, 11/4; Hänsel considera de asemenea că mormântul cu ceramică Gârla Mare de la Zimnicea aparţine unei etape mai vechi din evoluţia necropolei (*Hallstattzeit,* p. 83).

[102] Dumitrescu, *op. cit.*, p. 46, pl. 23; Alexandrescu, *op. cit.*, p. 80.

[103] Este probabil ca aspectul iniţial al M. 32 să fi fost cu cana pe umărul urnei sau pe capac ca în mormintele M. 5, 7, 11, 14, 30 (Dumitrescu, *op. cit.*, pl. 12 - 14, 16, 22). Pentru poziţiile vaselor adiacente din mormintele de la Cârna cf. I. Chicideanu, Dacia, N. S. 30, 1986, fig. 13. *Ibidem*, p. 20, se observă că adesea, din cauza deranjamentelor ulterioare, poziţia iniţială a unora dintre vasele adiacente este greu de determinat.

nr. 269, 275, 281[104] (acestea aflate toate la aceeaşi adâncime), deci şi în acest caz ar putea fi o înmormântare mai târzie[105];

– caracterul de depozit al complexului de la Čerkovna[106] relativează mult valoarea cronologică a prezenţei vasului Tei IV–V alături de ceramica de tip Zimnicea–Plovdiv, deoarece – la fel ca şi în cazul depozitelor de bronzuri – prezenţa unei piese mai vechi decât majoritatea nu este exclusă. În acelaşi timp, nu se poate exclude nici posibilitatea ca un număr redus de vase să se fi produs în continuare la fel ca în perioada mai veche[107].

Chiar dacă deocamdată nesatisfăcător cunoscută, aria complexului Zimnicea–Plovdiv pare să suprapună cel puţin parţial ariile grupurilor Fundeni–Govora şi Gârla Mare (fig. 20): deşi cele mai multe dintre materialele de tip Zimnicea–Plovdiv sunt descoperiri întâmplătoare, frecvenţa lor în unele părţi ale ariilor Govora–Fundeni şi Gârla Mare ni se pare prea mare pentru a fi explicată de fiecare dată prin importuri.

Este, dealtfel, de remarcat, că frecvenţa mare a ceştii cu două torţi (aşa-numitul kantharos), tendinţa de a folosi o ceramică bună nedecorată sau, în cazul ceramicii grosiere, decorată cu motive foarte simple: brâuri, butoane, apucători etc. sunt caracteristici generale ale Bronzului târziu, cunoscute şi din complexul Noua–Sabatinovka–Coslogeni[108] şi din grupul Petrişor–Racoviţeni[109].

Aşadar, cronologia relativă şi absolută, ca şi caracteristicile generale ale ceramicii de tip Zimnicea–Plovdiv sunt argumente pentru încadrarea acestui complex cultural în a doua parte a Bronzului târziu la Dunărea de Jos, prima parte a Bronzului târziu revenind grupurilor Govora–Fundeni, Gârla Mare şi, în mod necesar, Bistreţ–Işalniţa[110].

Dacă pentru complexul Zimnicea–Plovdiv nu avem deocamdată date radiocarbon[111], avem însă câteva provenind din două staţiuni contemporane lui: Stathmos Aggistas (în Macedonia Greacă) şi Mahala (cultura Noua, în Ucraina).

[104] Dumitrescu, *op. cit.*, p. 72–75 şi pl. 39.

[105] Faptul că mormintele mai noi de la Cârna nu le-au distrus pe cele mai vechi s-ar putea explica – după cum era de părere şi Dumitrescu, *op. cit.*, p. 18 – prin existenţa unor semne de mormânt.

[106] Hänsel, *op. cit.*, p. 81, pl. 9/2a–b.

[107] Dovada continuării folosirii unor motive decorative o avem şi din construcţia $L_4/\Sigma/88$ din stratul Br. III de la Popeşti, unde un vas cu formă fără antecedent în perioadele mai vechi este decorat, între altele, cu romburi înfăşurate, cunoscute începând cu faza Tei III (Palincaş, *op. cit.* [nota 3], fig. 4/6).

[108] Florescu, *op. cit.*, p. 143–203; Morintz, *op. cit.*, p. 121 urm.

[109] Al. Oancea, CAMNI 5, 1982, mai ales pl. 1.

[110] Prezenţa vaselor cu corp pătrat în stratul Br. III de la Popeşti (fig. 5/4; 6/1) ar putea reflecta o relaţie, cu detalii deocamdată imprecizabile, a complexului Zimnicea-Plovdiv cu grupul Bistreţ–Işalniţa.

[111] S-a încercat, ce-i drept, datarea cu ^{14}C a stratului VII de la Troia (M. Korfmann, B. Kromer, Studia Troica 3, 1993, fig. 15), din care provine un kantharos cu fund globular (H. Schmidt, *Heinrich Schliemann's Sammlung trojanischer Altertümer*, Berlin, 1902, p. 176, nr. 3 617), considerat de tip Zimnicea–Plovdiv (Alexandrescu, Thracia 3, 1974, p. 55, fig. 5; Morintz, *op. cit.*, p. 60, fig. 30/3). Ţinând cont de poziţia stratigrafică nesigură a kantharos-ului în discuţie (găsit într-o săpătură din secolul trecut), de faptul că ceramica din noile săpături de la Troia nu a fost încă publicată, ca şi de insuficienţa datelor ^{14}C din stratul VII (Korfmann, Kromer, *loc. cit.*, p. 162), orice încercare de folosire a acestora din urmă pentru datarea complexului Zimnicea–Plovdiv ar fi imprudentă.

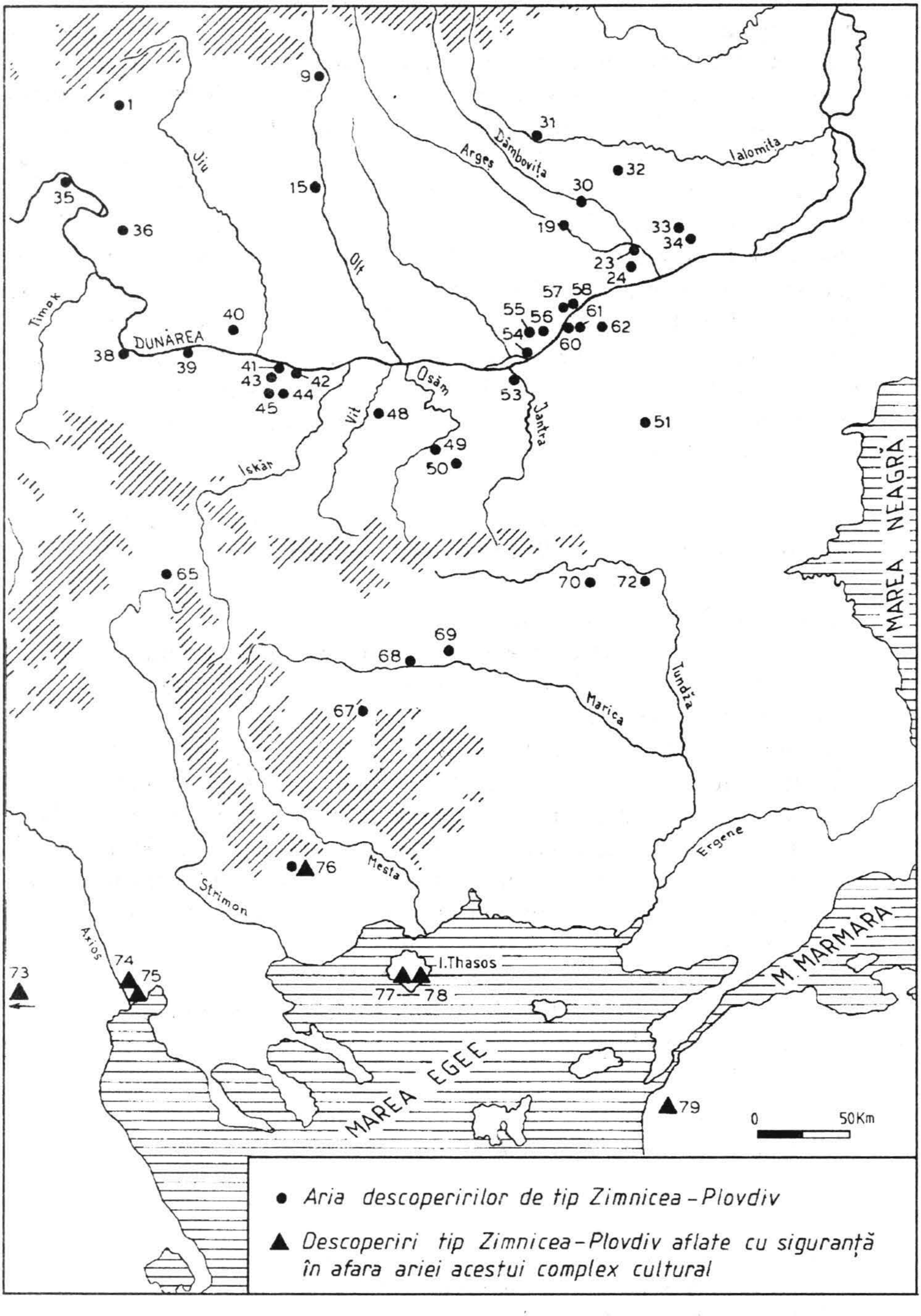

Fig. 20. – Aria de răspândire a ceramicii de tip Zimnicea–Plovdiv.

Deşi pe baza celor publicate în raportul preliminar asupra săpăturilor de la Stathmos Aggistas[112] este greu de stabilit care este repertoriul ceramic exact al straturilor din această aşezare, se poate totuşi deduce că în stratul 5, din care s-au luat şi probele radiocarbon[113], s-au găsit kantharoi, vase mari de provizii cu patru torţi şi ceşti cu o toartă şi cu gura oblică[114]. Ultimele două forme ceramice au similitudini în stratul Br. III de la Popeşti (fig. 6/3; 7), ca şi în general în complexul Zimnicea–Plovdiv[115], iar în aşezarea de la Kastanas apar în straturile 14b–11[116]. Deoarece ceramica miceniană din stratul 5 de la Stathmos Aggistas este exclusiv de producţie locală, datarea lui s-a izbit de dificultăţi: în raportul preliminar din 1980, autoarea săpăturii părea să atribuie stratul mai degrabă perioadei submiceniene decât perioadei LH III C[117], pentru ca mai târziu, probabil în urma publicării ceramicii lucrate cu mâna de la Kastanas, să dateze faza A II din aşezare (căreia îi aparţine şi stratul 5) în perioada LH III B[118]. Probele ^{14}C s-au luat din doi dintre numeroşii pithoi găsiţi *in situ* în stratul 5 din secţiunea de nord[119] (fig. 21):

– Bln-2103: 2900±45 BP, calibrat (cu programul OxCal, ca şi cele două date care urmează):

– în domeniul lui $\pm 1\sigma$: 1160–1000 cal BC pentru 1,00 probabilitate;

– în domeniul lui $\pm 2\sigma$: 1260–1240 cal BC pentru 0,01 probabilitate, 1210–930 cal BC pentru 0,99 probabilitate;

– Bln-2104: 2890±65 BP, calibrat:

– în domeniul lui $\pm 1\sigma$: 1160–930 cal BC pentru 1,00 probabilitate;

– în domeniul lui $\pm 2\sigma$: 1270–900 cal BC pentru 1,00 probabilitate;

– Bln-2134: 2 890±45 BP, calibrat:

– în domeniul lui $\pm 1\sigma$: 1130–990 cal BC pentru 1,00 probabilitate;

– în domeniul lui $\pm 2\sigma$: 1210–920 cal BC pentru 1,00 probabilitate.

Despre materialele din care provin probele avem puţine informaţii: Bln-2104 este din lemn, despre celelalte se spune doar că sunt din material organic[120]. Bln-2104 şi Bln-2134 provin din acelaşi pithos, iar Bln-2103 dintr-un altul. Care este relaţia exactă a probelor cu pithoi-i nu se poate preciza pe baza publicaţiei, dar, oricum, datele ^{14}C trebuie să fie reprezentative pentru stratul 5.

Rezultatul însumării celor trei date (fig. 21) este:

– în domeniul lui $\pm 1\sigma$: 1160–990 cal BC pentru 0,97 probabilitate, 960–940 cal BC pentru 0,03 probabilitate;

[112] Ch. Koukouli-Chrysanthaki, Anthropologika 1, 1980, p. 54–85.

[113] *Ibidem*, pl. 1; Eadem, *Protoistoriki Thasos. Ta nekrotapheia tou oikismou Kastri* (în continuare: *Protoistoriki Thasos*), Atena, 1992, p. 668.

[114] Eadem, Anthropologika 1, 1980, fig. 8/B 1–2, 13, Γ_1; fig. 9.

[115] Alexandrescu, *op. cit.*, pl. 9/1, 3, 12–14, 17–18.

[116] Hochstetter, *Kastanas–Keramik*, p. 310, fig. 80/6, 99/5.

[117] Koukouli-Chrysanthaki, Anthropologika 1, 1980, p. 76.

[118] Eadem, *Protoistoriki Thasos*, Athena, 1992, pl. 158 la p. 658.

[119] Eadem, Anthropologika 1, 1980, p.74.

[120] Cf. supra nota 113.

– în domeniul lui $\pm 2\sigma$: 1260–1240 cal BC pentru 0,02 probabilitate, 1220–910 cal BC pentru 0,98 probabilitate.

După cum se poate constata, în domeniul lui 1σ, datarea radiocarbon este compatibilă cu perioada LH III C şi cu perioada de început a Protogeometricului, iar în domeniul lui 2σ, cu perioada cuprinsă între etapa mai târzie a LH III B şi perioada timpurie a Protogeometricului. În condiţiile în care din straturile mai vechi şi mai noi din aşezarea de la Stathmos Aggistas nu există date ^{14}C, o restrângere a acestei datări nu este posibilă. Se remarcă însă că ea este perfect compatibilă cu datarea „arheologică" aşteptată pe baza analogiilor cu ceramica lucrată cu mâna din straturile 14b–11 de la Kastanas (datate la sfârşitul LH III B – începutul

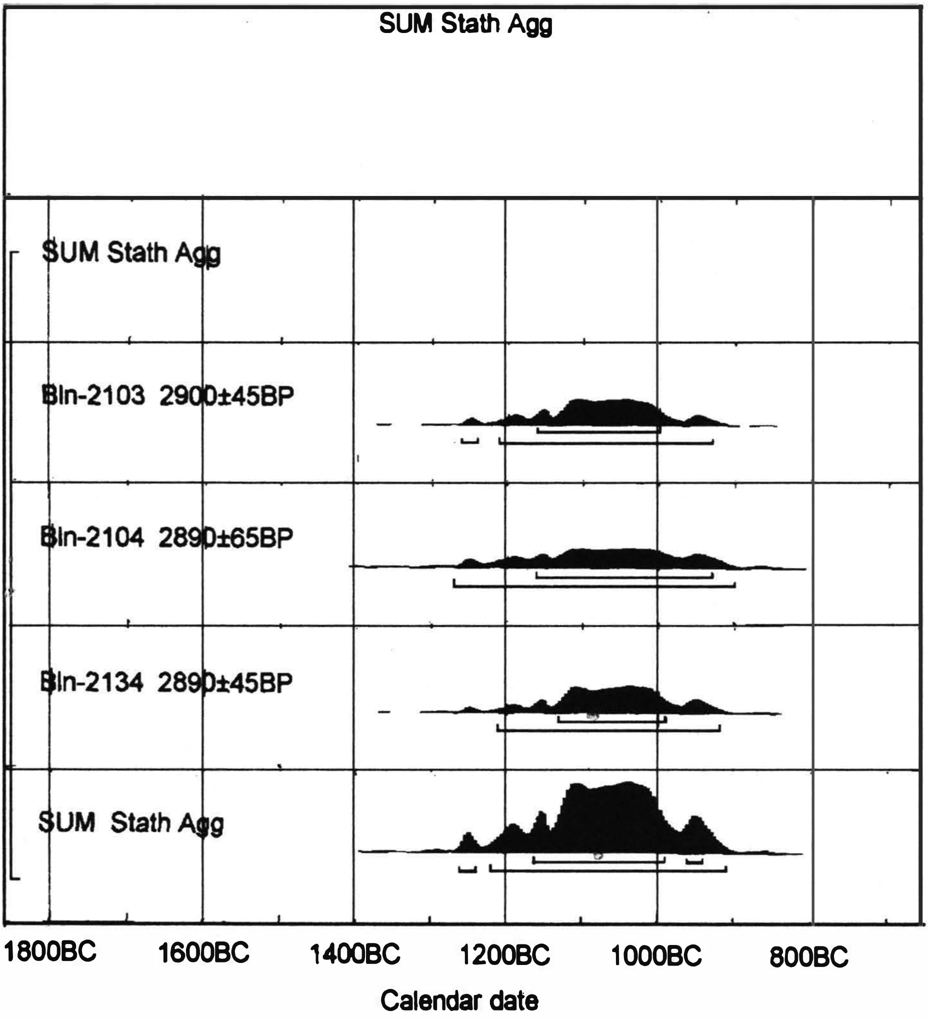

Fig. 21. – Rezultatul calibrării datelor ¹⁴C din stratul 5 de la Stathmos Aggistas.

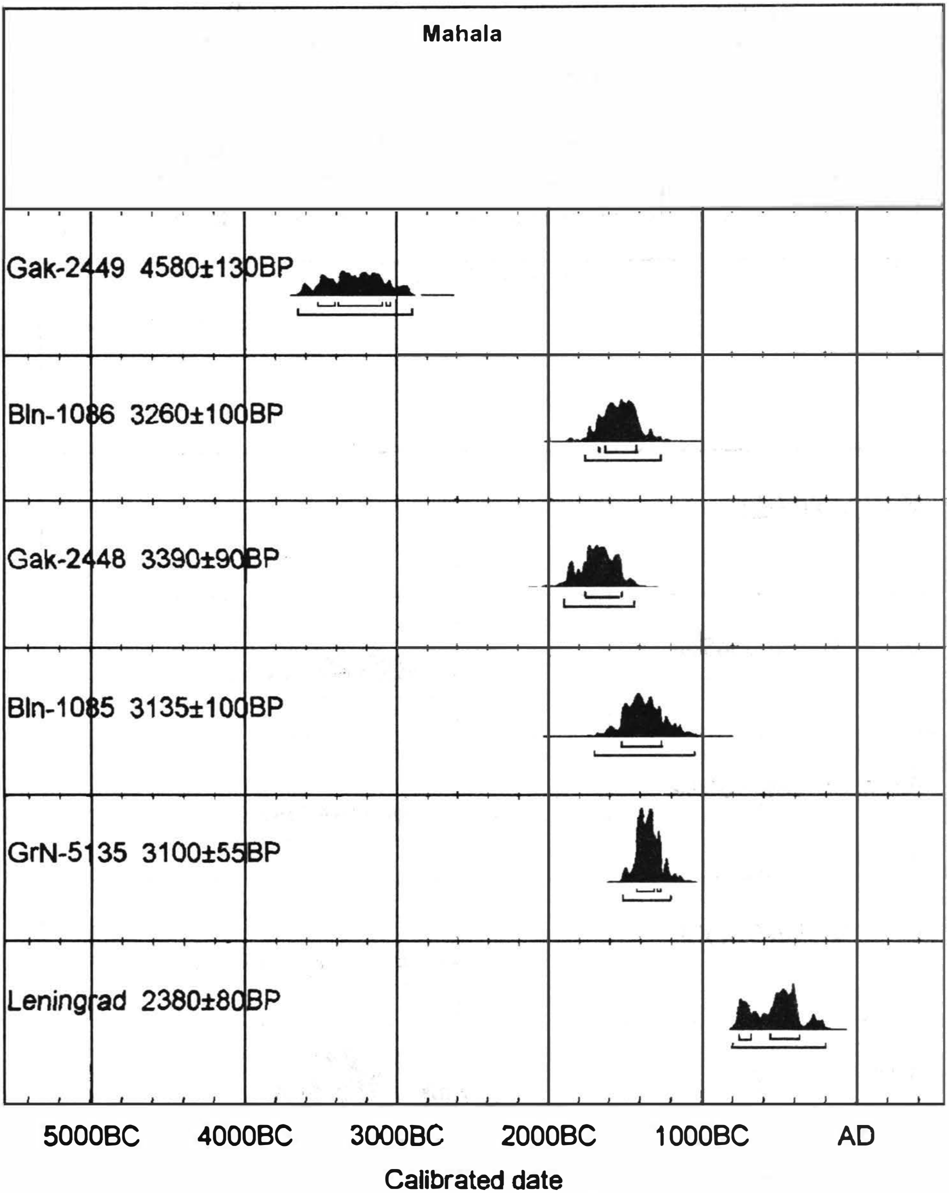

Fig. 22. – Rezultatul calibrării datelor ¹⁴C din straturile IIa şi IIb de la Mahala.

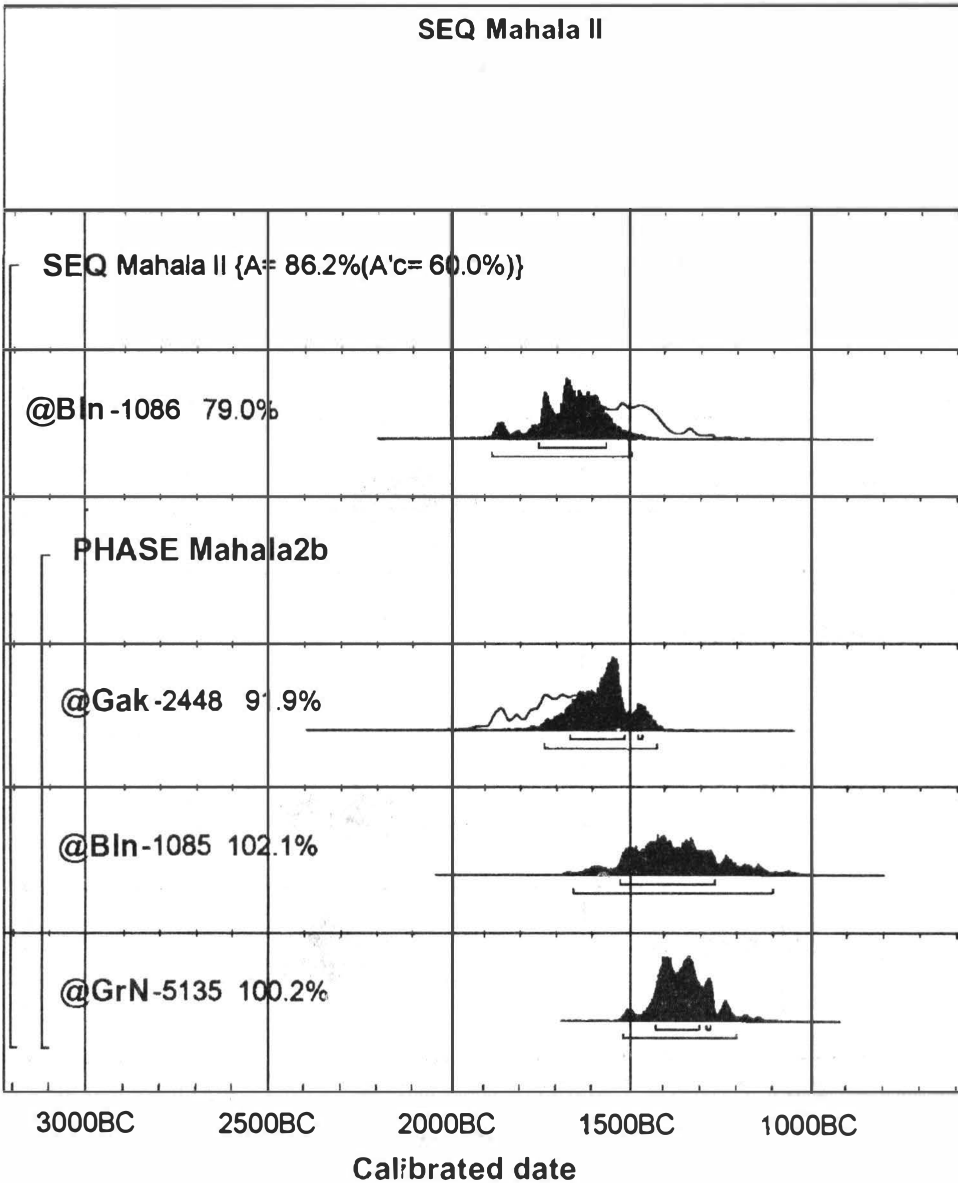

Fig. 23. – Rezultatul calibrării datelor ^{14}C din straturile IIa şi IIb de la Mahala, după eliminarea probelor incompatibile. Calibrarea s-a făcut utilizând procedeul "Gibbs sampling".

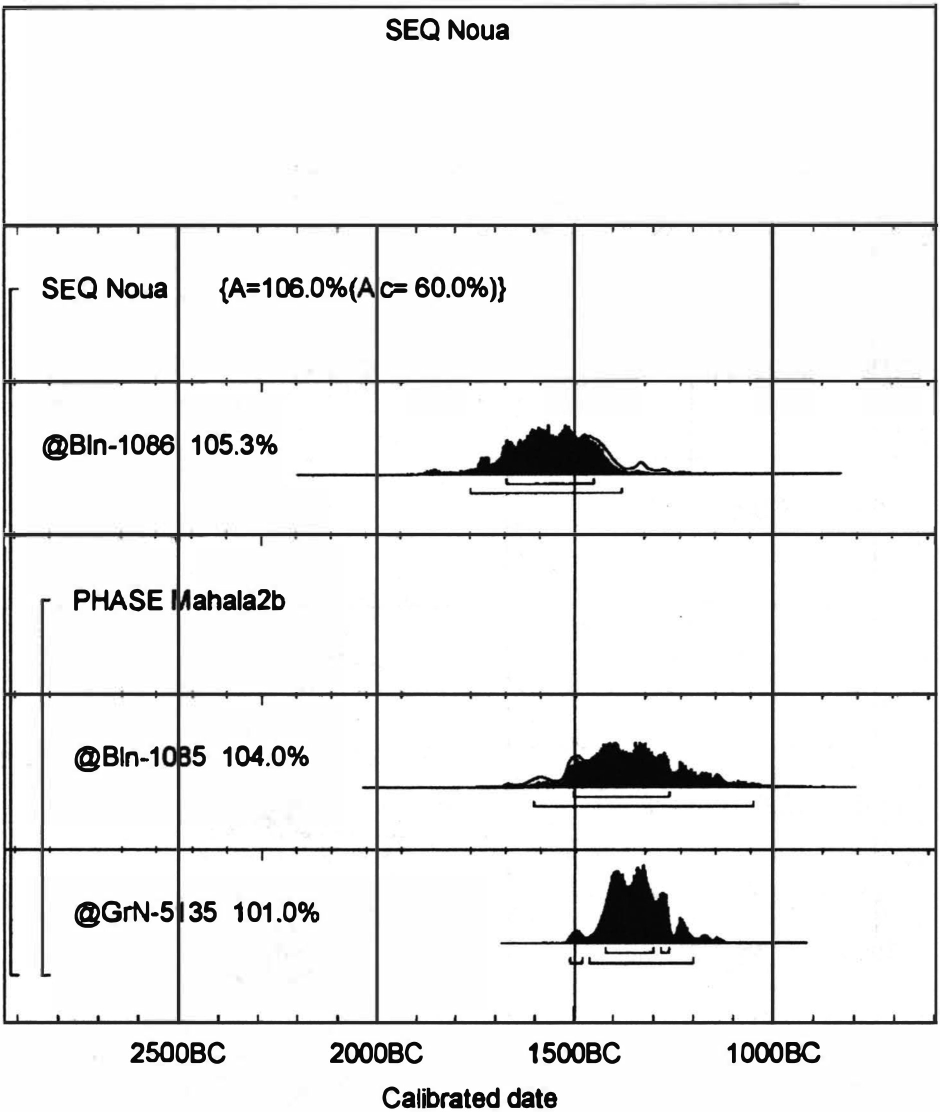

Fig. 24. – Rezultatul calibrării datei B-6105 de la Popeşti şi a datelor ^{14}C din straturile Mahala IIa şi IIb după eliminarea datelor probabil eronate (Gak-2448, Gak-2449, Leningrad). Calibrarea s-a făcut utilizând procedeul "Gibbs sampling".

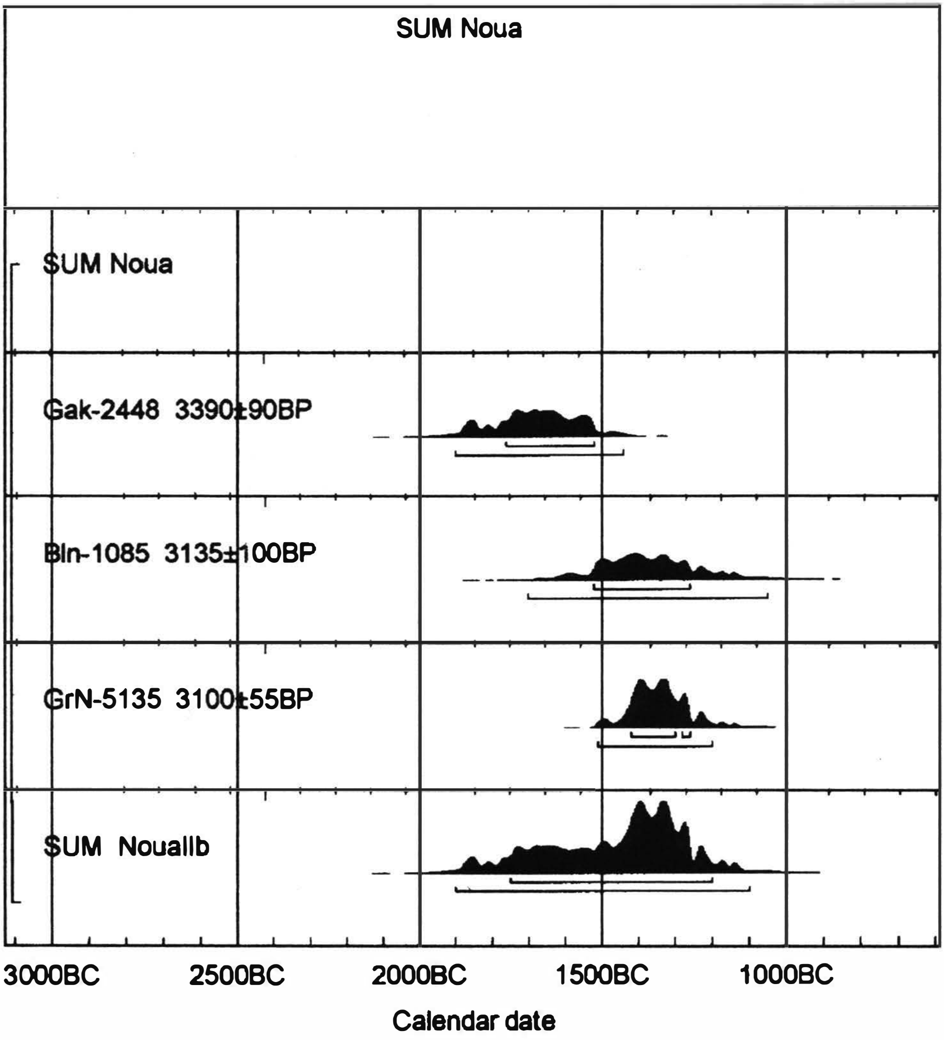

Fig. 25. – Suma datelor ^{14}C din stratul Mahala IIb.

LH III C)[121] şi cu datarea aşteptată, pe baza observaţiilor de la Popeşti, pentru complexul Zimnicea–Plovdiv (deoarece datele de la Stathmos Aggistas sunt compatibile cu datarea cu ceramică a sfârşitului epocii bronzului şi sunt mai recente decât datarea cu radiocarbon a stratului Govora–Fundeni de la Popeşti).

Pentru cultura Noua s-au adunat şi discutat de curând cele câteva date ^{14}C existente[122]. Chiar dacă din punct de vedere al calităţii informaţiilor pe care le

[121] Hochstetter, *Kastanas – Keramik*, p. 277.

[122] A. László, Cultură şi civilizaţie la Dunărea de Jos 10, 1993, p. 23–25.

avem despre aceste date ele sunt departe de a fi optime, o rediscutare a lor în lumina săpăturilor de la Popeşti se impune. Două dintre probe (Gak-2449, Bln-1086) provin dintr-o construcţie aparţinând stratului Mahala IIa, încadrat de autorii săpăturii în faza I a culturii Noua, alte patru probe au fost luate din stratul Mahala IIb, atribuit fazei Noua II: două probe din Gr. nr. 87 (Gak-2448, Bln-1085), una din cenuşarul nr. 2 (GrN-5135) şi una din Gr. nr. 82 (Leningrad)[123].

Figura 22 prezintă datele obţinute pentru aşezarea de la Mahala ordonate în succesiunea lor stratigrafică. Dintr-o cauză neprecizabilă, data Gak-2449 este în mod evident prea veche, chiar şi pentru efectul de lemn vechi. Data de la Leningrad, tot dintr-o cauză neprecizabilă, este în mod evident prea nouă. Uşor mai veche decât ne aşteptam, acceptând că datele reflectă situaţia stratigrafică din aşezare, este şi data Gak-2448, cu menţiunea că ea nu este totuşi incompatibilă cu datele Bln-1086 şi Bln-1085[124]. Datele care ne rămân sunt reprezentate în fig. 23 în urma calibării prin utilizarea procedeului "Gibbs sampling"[125]. Acesta permite calcularea gradului în care vârstele calibrate ale probelor luate independent una de alta concordă cu vârstele aceloraşi probe calibrate atunci când se ţine cont de poziţia lor în cronologia relativă elaborată pe baze arheologice: valoarea sa minimă pentru o concordanţă acceptabilă este de 60%; cu cât concordanţa este mai bună cu atât valoarea obţinută prin „Gibbs sampling" (notată cu „A" de la *„aggrement"*) este mai mare. Astfel, în domeniul lui 2σ, datele selectate corespund aşteptării arheologice *în sensul că* data Bln-1086, obţinută pentru stratul Mahala IIa, ar trebui să fie mai veche decât celelalte trei date: Gak-2448, Bln-1085 şi GrN-5135, din stratul Mahala IIb, care, provenind din acelaşi strat, ar trebui să fie contemporane între ele. Dacă eliminăm data Gak-2448, obţinem o concordanţă mai bună (fig. 24), valabilă şi pentru domeniul lui 1σ.

Data ^{14}C care rămâne utilizabilă pentru stratul Mahala IIa (proba Bln-1086) este (după programul OxCal):

– în domeniul lui $\pm 1\sigma$: 1630–1420 cal BC pentru 0,97 nivel de probabilitate, 1670–1660 cal BC pentru 0,03 nivel de probabilitate;

– în domeniul lui $\pm 2\sigma$: 1760–1260 pentru 1,00 nivel de probabilitate.

Datarea calibrată prin însumarea (fig. 25) celor trei date din stratul Mahala IIb (Gak-2448, Bln-1085, GrN-5135), după acelaşi program, dă un *terminus post quem* situat în intervalul:

– în domeniul lui $\pm 1\sigma$: 1750–1200 cal BC pentru 1,00 nivel de probabilitate;

– în domeniul lui $\pm 2\sigma$: 1900–1100 cal BC pentru 1,00 nivel de probabilitate[126].

[123] *Ibidem*, p. 25–26 şi tab. 1.

[124] *Ibidem*, p. 31.

[125] C. E. Buck, C. D. Litton, A. F. M. Smith, Journal of Archaeological Science 19, 1992, p. 501–511; Bronk Ramsey, *OxCal*, p. 52–55; idem, Radiocarbon 37 (2), 1995, p. 426–428.

[126] Datarea este atât de largă din cauza probei Gak-2448. Însumarea numai a celorlalte două probe ar fi condus la o datare mai restrânsă:

– în domeniul lui $\pm 1\sigma$: 1450–1260 cal BC pentru 1,00 nivel de probabilitate;

– în domeniul lui $\pm 2\sigma$: 1610–1560 cal BC pentru 0,02 nivel de probabilitate şi 1530–1120 cal BC pentru 0,98 nivel de probabilitate.

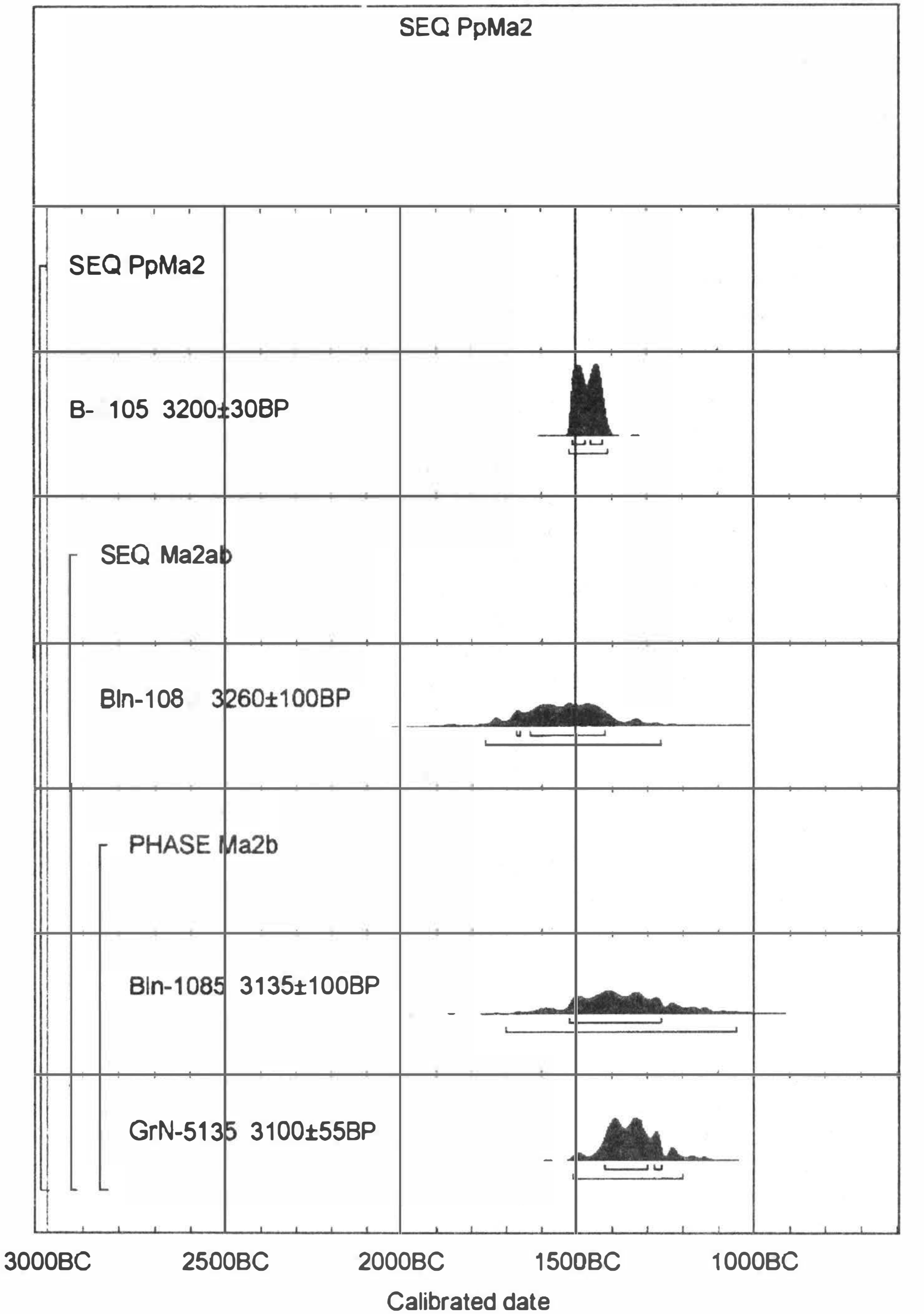

Fig. 26. – Rezultatul calibrării datei B-6105 de la Popeşti şi a datelor din straturile Mahala IIa şi IIb considerate ca probabil corecte.

A. László a exprimat îndoieli cu privire la datarea culturii Noua, aşa cum rezultă ea în urma calibrării acestor date, pentru că vârstele obţinute apar ca prea vechi în raport cu aşteptarea arheologică[127]. O mare problemă privitoare la cele mai multe dintre datele de la Mahala o reprezintă marja de eroare foarte mare (±90, ±100) ce nu mai corespunde cerinţelor actuale ale lucrului cu datele radiocarbon mai ales pentru Bronzul târziu. O primă consecinţă este accea că ele (cu excepţia lui Gak-2449, Leningrad şi, parţial, şi a lui Gak-2448) sunt compatibile cu datarea aşteptată pe criterii „arheologice" pentru cultura Noua[129], dar pot fi compatibile în aceeaşi măsură şi cu datarea aşteptată pentru multe alte culturi mai vechi. O a doua consecinţă este dificultatea comparării lor cu alte date, cu marjă de eroare mult mai redusă, cum este, spre exemplu, B-6105. Fig. 26 prezintă grafic această comparaţie. Ordinea în care sunt expuse datele este cea rezultată din cronologia relativă arheologică: B-6105 (din stratul Br. II de la Popeşti/grupul Govora–Fundeni) trebuie să fie mai veche decât Bln-1086 (din stratul Mahala IIa/faza Noua I), care trebuie să fie mai veche decât Bln-1085, care trebuie să fie contemporană cu GrN-5135 (ambele din stratul Mahala IIb/faza Noua II); data Gak-2448 am eliminat-o deoarece era deja în ansamblu mai veche decât celelalte două date aparţinând aceluiaşi strat ca şi ea (IIb).

În general, tabloul acesta prezintă data ^{14}C din grupul Fundeni–Govora ca fiind contemporană cu partea mai târzie a datei ^{14}C obţinute pentru faza Noua I (în mare măsură din cauza marjei de eroare mari a celei din urmă), în domeniul lui 1σ. Dacă raţionamentul care a dus la selectarea unei date în jur de 1410 a. Chr. ca *terminus post quem* pentru datarea fortificaţiei Br. II de la Popeşti este corect, dacă această fortificaţie aparţine într-adevăr unei perioade timpurii din evoluţia grupului Fundeni-Govora şi dacă cronologia relativă propusă de noi corespunde realităţii, atunci data Bln-1086, aparţinând fazei Noua I, este, în domeniul lui 1σ, prea veche. Doar în domeniul lui 2σ, data pentru faza Noua I ar putea fi mai târzie. Cele două date din faza Noua II, sunt, cum s-a văzut deja, mai recente. Deoarece, după cum s-a arătat, marja de eroare foarte mare a unora dintre date face ca în domeniul lui 2σ comparaţia să piardă orice valoare practică, suntem siliţi să oprim aici discuţia asupra probelor de la Mahala.

CONCLUZII

1. Dacă în campania din 1993 nu am fi găsit urmele sigure ale unei fortificaţii mai vechi decât valul de pământ, am fi fost convinşi că probele ^{14}C datează valul şi nu fortificaţia mai veche, cu toate că era evident că fragmentele de lemn carbonizat găsite *în valul de pământ* au fost arse *înainte* de construcţia acestuia: acest din urmă fapt ar fi fost, probabil, explicat ca fiind un detaliu de construcţie.

2. Dacă nu am avea analizele de anatomia lemnului, nu am fi putut spune care dintre datele ^{14}C de la Popeşti este mai aproape de „data după care" a început

[127] László, *op. cit.*, p. 31–33.

[128] Cultura Noua a fost datată de către unii autori între mijlocul secolului al XIV-lea – a doua jumătate a secolului al XII-lea a. Chr. (Florescu, *op. cit.*, tabelul cronologic de la p. 200; Morintz, *op. cit.*, p. 115), iar de către alţii în secolele XIII–XII a. Chr. (Hänsel, *Hallstattzeit* 2, tab. cronologic; Hochstetter, Germania 59, 1981, 2, p. 254–255).

construcția fortificației stratului Br. II și ne-am fi oprit probabil la un interval de timp aflat în zona de suprapunere a celor două date ^{14}C, obținând astfel o datare prea veche în raport cu cea reală, așa cum a procedat C. Fischer (infra, p. 292). Data *după care* pe care a propus-o rezultă din faptul că ambele probe au fost considerate la fel de reprezentative pentru datare și, în consecință, a dat prioritate calculelor statistice. Aceasta este – din punct de vedere metodologic – fără îndoială corect, cu observația că, după părerea noastră, *terminus post quem* astfel obținut este mai îndepărtat în timp de data începutului construcției fortificației[129], decât este cel care poate fi dedus dacă acordăm prioritate analizelor de anatomie a lemnului.

3. Dacă nu am fi avut motive să credem că ceea ce s-a numit „fazele Tei IV–V" nu reprezintă ultima etapă a epocii bronzului la sud de Carpați, la care s-ar fi adăugat datarea radiocarbon prea veche (cf. supra punctul 2), datele ^{14}C de la Popești ar fi fost privite ca inacceptabile și, desigur, respinse.

Astfel, și în acest caz, este evident că informațiile suplimentare – arheologice, dar și de altă natură – sunt condiție *sine qua non* pentru valorificarea arheologică a datelor ^{14}C.

Din interpretarea arheologică a datei B-6105 de la Popești rezultă că în perioada dintre aprox. 1460–1425 sau cel mai târziu pe la 1410 a. Chr., grupul Fundeni–Govora (Tei IV/V – Verbicioara IV/V) exista. O restrângere a acestei datări s-ar putea obține numai dacă ar exista date ^{14}C și din alte stațiuni ale acestui grup ceramic, ca și din perioada anterioară și posterioară lui (și desigur, în primul rând, din stratul Br. III de la Popești[130]). Astfel, nu se poate ști deocamdată dacă aceasta este o dată reprezentativă pentru perioada mai timpurie sau pentru una mai târzie în cadrul grupului Fundeni–Govora. Ceramica grupului Fundeni–Govora are analogii în straturile 17–15 de la Kastanas, în fazele 14–8 de la Assiros și în orizontul IV de la Balej. Din aceste așezări există și date ^{14}C. Cele de la Kastanas trebuie privite cu rezervă, chiar dacă unele dintre ele sunt compatibile cu data de la Popești. Pentru o comparație cu probele de la Assiros și Balej nu există încă date arheologice suficiente. În perspectivă însă, se poate întrezări posibilitatea ca în momentul în care vom avea o serie mai mare de date ^{14}C, clar asociate cu ceramică din Bronzul târziu de la Dunărea de Jos, se va putea ieși din cercul restrâns pe care îl reprezintă compararea cronologiei istorico-astronomice și stilistice a ceramicii

[129] La data prelevării probelor ^{14}C de la Popești, adică în prima parte a campaniei de săpături din 1993, nu devenise încă clar că exista o fortificație mai veche decât valul de pământ și, în consecință, partea păstrată *in situ* din fortificația Br. II (Zona B) a fost considerată (cf. Fischer, *op. cit*) ca reprezentând baza valului de pământ al stratului Br. III.

[130] Se cuvine subliniat încă o dată faptul că din însăși fortificația stratului Br. II de la Popești avem numai două date, dintre care pe una – B-6105 – am considerat-o mai relevantă. Ori: 1. în ceea ce privește probele ca atare, dacă am fi avut mai multe, am fi putut fi mai siguri că interpretarea pe care am propus-o în acest articol este corectă; 2. din punct de vedere strict statistic, nu se poate exclude posibilitatea ca data reală să se afle în perioada mai veche a intervalului 1520-1410 cal BC (cf. datarea probei B-6105 în limitele a 2σ) sau în afara limitelor lui 2σ, deși aceasta din urmă este foarte redusă (cca. 4,6 %). Atâta vreme cât există un interval în cadrul datei ^{14}C care se potrivește cu data așteptată „arheologic" nu avem motive să plasăm data fortificației în afara acestui interval.

Nr. crt.	Staţiunea şi proba	Data ^{14}C	Context	Material	Calibrare cu OxCal v2.13	Willkomm (1σ)	Weninger (1986) (1σ)	van der Plicht (1991) (1σ)	AWM după Manning şi Weninger	Grupul de la Tucson	Pearson şi Stuiver	CalibETH (1991)
1.	*Assiros* BM-1431	2840±45	faza 11; din strat	lemn carbonizat; $\delta^{13}C$ = −23,4‰	1σ: 1040(1.00)910 2σ: 1130(1.00)850		999±72	1056–926	1150±50			
2.	*Assiros* BM-1430	2930±50	faza 8; din strat; asociat cu ceramică LH III C	lemn carbonizat; $\delta^{13}C$ = −25,0‰	1σ: 1210(1.00)1020 2σ: 1300(0.98)980 960(0.02)930		1138±89	1256–1242 1216–1088 1080–1062	1080±25			
3.	*Balej* Bln-1577	3190±55	din orizontul IV; cultura Balej-Orsoja		1σ: 1510(1.00)1440 2σ: 1530(1.00)1410							
4.	*Kastanas* KI-1597	3180±55	str. 17 (sau 18); din zona podelei construcţiei *„Herdhaus"*	diferite fragmente mici de lemn carbonizat; $\delta^{13}C$ = −24,7‰	1σ: 1510(1.00)1400 2σ: 1600(0.02)1560 1530(0.98)1300	1520–1410	1462±59	1516–1424	1400±65			
5.	*Kastanas* KN-2588	3140±55	str. 16 sau mai vechi; din podeaua zonei de mijloc a Megaronului	mici resturi de lemn carbonizat, nedetermi-nabil; $\delta^{13}C$ –	1σ: 1510(0.11)1480 1460(0.64)1370 1350(0.25)1310 2σ: 1520(1.00)1260	1515–1325	1428±67	1510–1474 1462–1392 1336–1326	↑			
6.	*Kastanas* KI-1987	3320±65	str. 16; din resturile unui incendiu din curtea de la vest de colţul construcţiei din est	resturi dintr-un trunchi de ulm; $\delta^{13}C$ = −24,3‰	1σ: 1680(1.00)1520 2σ: 1740(1.00)1440	1690–1515	1603±82	1680–1584 1578–1526	↑			
7.	*Kastanas* KI-1986	2990±65	str. 16; din resturile de lemn ars din tavanul şi uşa Megaronului	mici resturi de lemn carbonizat, nedeterminabile; $\delta^{13}C$ = −25,3‰	1σ: 1370(0.03)1350 1320(0.97)1110 2σ: 1400(1.00)1020	1390–1110	1235±107	1378–1346 1318–1156 1148–1130	↑			
8.	*Kastanas* KI-1792	2990±46	str. 16; din resturile arse ale curţii de lângă colţul de sud-est	resturi ale unui mare trunchi de ulm; $\delta^{13}C$ = −22,5‰	1σ: 1300(1.00)1120 2σ: 1380(0.06)1340 1320(0.94)1040	1380–1130	1238±87	1370–1350 1314–1204 1194–1162 1142–1136	↑			
9.	*Kastanas* KN-2359	3190±50	str. 16; de pe strada de la est de *„Apsidenhaus"*	resturi nedeterminabile de lemn ars; $\delta^{13}C$ –	1σ: 1510(1.00)1415 2σ: 1600(0.03)1560 1530(0.93)1370 1350(0.04)1310	1520–1415	1465±55	1514–1432	1370±50			
10.	*Kastanas* KN-2358	3140±50	„	„	1σ: 1510(0.09)1480 1450(0.66)1370 1350(0.25)1310 2σ: 1520(1.00)1260	1515–1330	1427±62	1510–1478 1460–1394 1336–1328	↓			
11.	*Kastanas* KN-2357	3110±55	„	mici resturi nedeterminabile de lemn ars; $\delta^{13}C$ –	1σ: 1430(0.95)1300 1280(0.05)1270 2σ: 1510(1.00)1210	1445–1315	1386±71	1446–1364 1354–1312	↓			
12.	*Kastanas* KI-1988	3280±50	str. 16; din resturile incendiului de la intrarea în *„Pithoshaus"*	mici resturi nedeterminabile de lemn; $\delta^{13}C$ = −24,7‰	1σ: 1620(0.91)1500 1480(0.09)1460 2σ: 1680(1.00)1430	1670–1510	1566±67	1630–1516	↓			
13.	*Kastanas* KI-1793	3110±44	str. 16; din resturile de incendiu de la est de Megaron	resturi ale unui mare trunchi de ulm; $\delta^{13}C$ = −25,1‰	1σ: 1420(1.00)1310 2σ: 1500(0.02)1480 1450(0.98)1260	1440–1320	1385±60	1438–1378 1346–1316	↓			
14.	*Kastanas* KI-1790	3030±50	str. 14b; din resturile arse ale tavanului prăbuşit al *„Doppelraumhaus"*, încăperea de sud	resturi ale unui trunchi gros de stejar; $\delta^{13}C$ = −25,6‰	1σ: 1390(0.24)1340 1320(0.74)1200 1180(0.02)1170 2σ: 1410(1.00)1120	1400–1220	1306±79	1394–1336 1326–1260 1236–1222	↑			
15.	*Kastanas* KN-2356	3030±120	str. 14b; din resturile arse ale suprastructurii construcţiei *„Antenhaus"*, la vest de *„Antenmauer"*	resturi mici, nedeterminabile de lemn ars; $\delta^{13}C$ –	1σ: 1420(1.00)1080 2σ: 1550(1.00)900	1435–1070	1263±156	1420–1120 1115–1110	↑			
16.	*Kastanas* KN-2586	3040±50	str. 14b; din căpriorii construcţiei *„Antenhaus"*	resturi ale unui trunchi de copac foios; $\delta^{13}C$ –	1σ: 1390(1.00)1210 2σ: 1410(1.00)1120	1410–1220	1316±76	1396–1332 1328–1264	1305±35			
17.	*Kastanas* KI-1791	3320±50	str. 14b; resturi din placarea cu lemn de deasupra podestei de nord din încăperea sudică a *„Doppelhaus"*	resturi ale unui trunchi de ulm; $\delta^{13}C$ = −25,0‰	1σ: 1670(0.08)1660 1640(0.92)1520 2σ: 1740(1.00)1450	1685–1520	1604±70	1678–1596 1568–1528	↓			

18.	*Kastanas* KN-2587	3110±50	str. 14a–b; din Curtea de Est („*Osthof*") de lângă „*Antenhaus*", probabil din acoperişul acestei construcţii	resturi ale unui trunchi de copac foios; δ ^{13} C –	1σ: 1430(1,00)1300 2σ: 1510(1,00)1210	1440–1315	1388±66	1444–1370 1350–1314	↓			
19.	*Mahala* Gak-2449	4580±130	str. IIa; Coliba nr. 3; Noua I	lemn carbonizat sau cărbune	1σ: 3510(0,21)3410 3390(0,77)3090 3060(0,01)3040 2σ: 3650(1,00)2900					3755–2935		
20.	*Mahala* Bln-1086	3260±100	„	lemn carbonizat sau cărbune	1σ: 1670(0,03)1660 1630(0,97)1420 2σ: 1760(1,00)1260					1770–1370	1680–1430	
21.	*Mahala* Gak-2448	3390±90	str. IIb; Groapa nr. 87; Noua II	lemn carbonizat sau cărbune	1σ: 1760(1,00)1520 2σ: 1900(1,00)1440					1960–1535	1880–1610 1555–1542	
22.	*Mahala* Bln-1085	3135±100	„	lemn carbonizat sau cărbune	1σ: 1520(1,00)1260 2σ: 1700(1,00)1050					1670–1120	1520–1310	
23.	*Mahala* GrN-5135	3100±55	str. IIb; Cenuşarul nr. 2; Noua II	lemn carbonizat sau cărbune	1σ: 1420(0,92)1300 1280(0,08)1260 2σ: 1510(1,00)1200					1560–1135	1434–1313	
24.	*Mahala* Leningrad	2380±80	str. II; Groapa nr. 82; Noua	lemn carbonizat sau cărbune	1σ: 760(0,26)680 550(0,74)370 2σ: 800 (1,00)200					780–195	755–698 537–392	
25.	*Popeşti* B-6103	3270±30	din valul de pământ aparţinând str. Br. III; în poziţie secundară	lemn carbonizat; stejar; lăţimea inelelor = 1,4 mm	1σ: 1610(0,89)1500 1480(0,11)1460 2σ: 1620(1,00)1440							1σ: 1520+2 (100%) 2σ: 1578+8 (16,7%) 1520+4 (83,3%)
26.	*Popeşti* B-6104	3200±110	din valul de pământ aparţinând str. Br. III; în poziţie secundară	lemn carbonizat; stejar; cu ganguri de insecte; lăţimea inelelor = 1,4 mm;								1σ: 1490+6 (41,5%) 1445+8 (58,5%) 2σ: 1465+24 (100%)
27.	*Popeşti* B-6105	3200±30	din resturile *in situ* ale fortificaţiei aparţinând str. Br. II	lemn carbonizat; stejar; cu hife miceliene izolate; lăţimea inelelor ≤ 9 mm; din ramură sau trunchi tânăr	1σ: 1510(0,50)1475 1460(0,50)1425 2σ: 1520(1,00)1410							1σ: 1490+5 (37,9%) 1443+6 (62,1%) 2σ: 1490+3 (29,3%) 1443+5 (70,7%)
28.	*Popeşti* B-6106	3250±150	„	lemn carbonizat; stejar								1σ: 1513+6 (65,3%) 1470+5 (34,7%) 2σ: 1514+5 (75,2%) 1470+3 (24,8%)
29.	*Stathmos Aggistas* Bln-2103	2900±45	str. 5; dintr-un *pithos*	„material organic"	1σ: 1160(1,00)1000 2σ: 1260(0,01)1240 1210(0,99)930							
30.	*Stathmos Aggistas* Bln-2104	2890±65	str. 5; din acelaşi *pithos* cu Bln-2134	lemn	1σ: 1160(1,00)930 2σ: 1270(1,00)900							
31.	*Stathmos Aggistas* Bln-2134	2890±45	str. 5; din acelaşi *pithos* cu Bln-2104	„material organic"	1σ: 1130(1,00)990 2σ: 1210(1,00)920							

Notă: Cu excepţia rezultatelor calibrării cu programul OxCal v2.13, celelalte date calibrate au mai fost deja publicate.

Părţile necompletate din tabel nu înseamnă că datele respective nu pot fi calibrate cu programele în dreptul cărora lipseşte rezultatul calibrării, ci că programele în cauză nu au fost folosite pentru toate datele discutate aici. Nu am completat tabelul deoarece nu am dispus de toate programele, dar cred că acest fapt nu impietează asupra prezentului studiu. Acolo unde pentru aceleaşi date există calibrări cu mai multe programe, se vede că rezultatele calibrării datelor individuale sunt foarte apropiate, indiferent de programul folosit.

Sursele datelor ^{14}C, ale contextului arheologic şi ale caracteristicilor materialelor datate:

Assiros – Radiocarbon 24 (3), 1982, p. 244.
Balej – Boyadziev, în Bailey şi Panaiotov, *Prehistoric Bulgaria*, p. 117, 187.
Kastanas – Willkomm, în Hänsel, *Kastanas – Baubefund* II, tabelele 2–3.
Mahala – reluate după László, Cultură şi civilizaţie la Dunărea de Jos 10, 1993, tab. 1.
Popeşti – Fischer, în acest volum, p. 289–291, tab. 1.
Stathmos Aggistas – Koukouli-Chrysanthaki, Antrhopologika 1, 1980, pl. 1; Idem, *Protoistoriki Thasos. Ta nekrotapheia tou oikismou Kastri*, Atena, 1992, p. 668.

Sursele datelor calibrate luate din literatură.

– Willkomm – H. Willkomm, în Hänsel, *Kastanas – Baubefund* II, tab. 3.
– Weninger (1986) – Manning, Weninger, Antiquity 66, 1992, anexa de la p. 659–661.
– van der Plicht (1991) – *Ibidem*, loc. cit.
– AWM după Manning şi Weninger – *Ibidem*, p. 647.
– Grupul de la Tucson – László, Cultură şi civilizaţie la Dunărea de Jos 10, 1993, tab. 1.
– Pearson şi Stuiver – *Ibidem*, loc. cit.
– CalibETH – Fischer, *op. cit.*, tab. 2.

miceniene cu cronologia ^{14}C *în interiorul* ariei de răspândire a ceramicii miceniene prin introducerea unui nou factor – culturile de la Dunărea de Jos: ceramica de la Dunărea de Jos are analogii în ceramica „barbară" din Macedonia; aceasta din urmă este databilă pe de o parte prin ceramica miceniană, pe de altă parte prin metoda ^{14}C; atunci când, atât pentru zona Dunării de Jos, cât, şi pentru Macedonia vom dispune de date ^{14}C mai multe şi de mai bună calitate, se va putea face o comparaţie între datarea tradiţională arheologică (bazată în zonele în discuţie în principal pe ceramică) şi datarea rezultată din datele ^{14}C şi probabil că multe dintre problemele până acum nelămurite îşi vor găsi un răspuns.

După cum rezultă din cronologia relativă a Bronzului târziu la Dunărea de Jos, data ^{14}C de la Popeşti ar trebui să fie mai veche decât data din stratul IIa de la Mahala. Aceasta nu este însă, ca necesitate, cazul. În condiţiile calităţii necorespunzătoare a probelor, căutarea unei explicaţii este fără sens. Asemenea situaţii nu justifică însă – cum s-a crezut – nevoia de a renunţa la calibrare în favoarea datelor ^{14}C convenţionale[131]. În această perspectivă, contradicţia adesea constatată între datarea cu radiocarbon şi datarea „arheologică" nu mai apare ca o problemă structurală, ci ca una conjuncturală, cauzată de calitatea nesatisfăcătoare a probelor ^{14}C. Această deficienţă nu poate fi de fiecare dată înlăturată, pentru că ea este şi funcţie de materialul organic păstrat în staţiunile preistorice.

Notă: Mulţumesc aici, încă o dată, prof. univ. M. Primas pentru demersurile în vederea finanţării analizelor ^{14}C ca şi pentru posibilitatea de a studia la Universitatea din Zürich, prof. univ. H. Hauptmann pentru sprijinul acordat în obţinerea unei burse de studiu la Universitatea din Heidelberg, dr. C. Fischer pentru prelevarea probelor, d-lui W. H. Schoh pentru ceea ce m-a învăţat despre folosirea anatomiei lemnului în arheologie şi, în mod special, d-lui dr. R. Gläser (Heidelberg) pentru discuţiile deosebit de utile. Fără sprijinul lor, acest articol nu ar fi putut fi scris.

THE ARCHAEOLOGICAL INTERPRETATION OF THE ^{14}C DATA FROM THE LATE BRONZE AGE STRONGHOLD OF POPEŞTI (ROMANIA)

ABSTRACT

The settlement of Popeşti (no. 19 on the maps in fig. 13/a–c, 14/a–b, 15/a–b, 20) is situated on a promontory on the right side of the Argeş river, it has an aprox. triangular form and it was fortified with an earth wall on its eastern, southern and western parts and with a ditch on its southern part.

Stratigraphy and provenance of the samples (fig. 2–3):

[131] Vezi discuţia la H. Schwabedissen, Archäologische Informationen 4, 1978, p. 110–117, reluată la Hänsel, PAS 1, 1982, p. 3 şi apoi la László, *op. cit.*, mai ales p. 30–31.

The first layer – called Br. I – belongs to the Glina culture. It is superposed by the layer Br. II, containing pottery usually known as Tei IV–V. Remains of a stronghold which belonged to this layer were found in the southern part of the settlement. These remains consist of a heap of 'brick' and/or daub pieces (distinction is not possible in the fragmentary state), covered with unburnt earth, in which some burnt pigments (very small fragments of 'bricks'/daubs) were mixed; on the top of the heap there was a wood construction and a stone layer ('Zone B' at C. Fischer, in this volume), both burnt *in situ* (fig. 2/b, 4). The samples B-6105 and B-6106 were taken from the beams of this wood construction. Since the remains of this stronghold were partially excavated, it is not clear whether there were two phases (the first represented by the 'brick'/daub construction, the second by the wood and stone one) or whether there was only one phase. However, it is sure that these remains of stronghold belonged to the Br. II period of the settlement. In the trench Σ this was represented by one occupation layer – with a possible local reconstruction –and in the trench Π by two layers.

The next layer – called Br. III – also had a defence wall. It was made of several unburnt earth strata, dug out as the ditch was made. Some of them – especially the stratum 6a – contained older materials: 'brick'/daub fragments, small charcoal pieces. There is a high probability that they got here from the Br. II stronghold. In the earth strata there were also potsherds like those of the Br. II and Br. III layers, a few animal bone pieces and some isolated fragments of burnt board. The samples B-6103 and B-6104 were taken from the charcoal pieces found in the lower part of the 6a stratum (fig. 3; see 'Zone A' at C. Fischer). Considering their archaeological context, they should date the Br. II-stronghold and not the earth defence wall of the Br. III layer.

The earth defence wall superposes the Br. II stronghold and partially the Br. II layer and is superposed by the two layers from the beginning of the Early Iron Age (Ha $I_{1,2}$ = Pre-Basarabi), followed by another one from the middle period of the Early Iron Age (Ha II = Basarabi) and by five Latène layers.

Two of the radiocarbon dates – B-6104 and B-6106 –, because of their large error term – ±110 and ±150 radiocarbon years –, are of little use.

For several reasons the sample B-6105 is the most favourable for dating: it was taken from the object to be dated; it belonged to a twig or a young treetrunk; it is more probable that the decay phenomena[17] (caused by insects and fungi; see also sample B-6104) occurred after the stronghold was built and not before, for one would expect healthy rather than decaying wood to be used in a stronghold.

If – as argued here – there is no significant age offset in the case of this sample, then the stronghold must have been built (see calibration with OxCal v2.13 program) at the latest at about 1410 BC; a date a few decades earlier is more probable.

Though one would expect the sample B-6103 to be contemporary with the sample B-6105, the former seems to be partially older. That could be explained by the properties of the statistical calculation or it is also possible that this sample was taken from the heartwood of a tree (see also the absence of decay traces[29–31]).

The two dates give a *terminus post quem* for the construction of the stronghold and, of course, a date at which the Tei IV–V phases[8,32] already existed.

It is debatable whether this date corresponds to the archaeologically expected one (based till now exclusively on the analogies of the pottery) for the Tei IV–V phases. Before answering this question some other aspects should be elucidated:

1. – there is not enough evidence in order to justify the separation of the phase Tei IV from the phase Tei V[33]: other reasons than the chronological one can account for the more or less carefully decorated pottery; the absence of certain ceramic forms and ornaments in the sites of the Tei V-phase could be just apparent, since most part of the material comes from rescue and salvage excavations.

2. – since the difference between Tei IV–V pottery on the one hand and Tei III pottery on the other[34] are more significant than the similarities, the Tei IV–V phases should be separated from the rest of the Tei-group.

3. – the resemblances of the Tei IV (Fundeni)–V (Fundenii Doamnei) pottery with the pottery of the Govora-group are so evident (fig. 11–12, 13/a–c, 14/a–b, 15/a–b) and numerous that they should be regarded as one single ceramic group: the Fundeni–Govora-group.

At this stage of our research work it is not possible to establish if the Br. II level of Popeşti belongs to an earlier or to a later stage of the Fundeni–Govora-group.

Considering the analogies with the handmade pottery of Kastanas, the Tei IV–V-phases and the Govora-group should be dated between 1400–about 1250 BC[48]. If the Br. II layer of Popeşti belongs to an early stage of the Fundeni–Govora-group, then the radiocarbon dating corresponds to the archaeologically expected date. If the Br. II layer belongs to a late stage of the Fundeni–Govora-group, then the radiocarbon method provides an older date than the traditional archaeological methods do.

The ^{14}C dates of Popeşti are generally contemporary with the ^{14}C dates from the layers 17–16 and older than those from the layers 14b–a of Kastanas (fig. 16). This comparison is valid only if the radiocarbon dates of Kastanas are taken as a whole.

The poorness of the published material doesn't allow of a direct comparison between the Assiros and Popeşti pottery. Yet it had been established that the phases 14–8 from Assiros are contemporary with the layers 17–14a from Kastanas[70]. The two radiocarbon dates from Assiros (fig. 17) are considerably younger than Wardle's expectation[75-76]. Manning and Weninger argued that one should expect a timespan of about one generation between the appearance of the pottery of LH III C style in Southern Greece and its diffusion and storage in a peripherical area of the Mycenaean world[79]. This explanation cannot be valid since it is contradicted by the case of Kastanas, a settlement lying only 30 km away from Assiros: both the 14 layer from Kastanas and the phase 8 from Assiros forerun the appearance of the LH III C pottery in the two settlements; though the layer 14 from Kastanas was dated at about 1305±35 BC[57] and the phase 8 from Assiros around 1080 ± 25 BC[72].

For a comparison with the ^{14}C dating from Balej[86] there is not enough archaeological information.

The pottery found in the Br. III layer from Popeşti (fig. 5–7) is of the Zimnicea–Plovdiv type. It has some good analogies whithin the pottery of layer 14b in Kastanas[93–95]. During the recent excavations in Popeşti it was for the first time established that the Zimnicea–Plovdiv group, previously believed to be contemporary with the Fundeni–Govora (Tei IV–V – Verbicioara IV–V)-group[42–45,97–106], is actually younger. That means that the Fundeni–Govora group, together with the Gârla Mare and the Bistreţ–Işalniţa[110] groups belong to the older stage of the Late Bronze Age, while the Zimnicea–Plovdiv cultural complex, the Petrişor–Racoviţeni-group[109] and the Noua–Sabatinovka–Coslogeni culture[108] belong to the younger one.

So far there are no certain radiocarbon dates connected with the Zimnicea–Plovdiv complex, but there are some picked up from contemporary sites:

1. Stathmos Aggistas; from layer 5, containing some pottery similar to the Zimnicea–Plovdiv type, three samples were dated[113,116]. Being more recent than the ^{14}C dates from Popeşti and contemporary with the LH III C – beginning of Protogeometric period in the 1σ range and with the end of LH III B – the earlier part of the Protogeometric period in the 2σ range, these radiocarbon dates correspond to the archaeologically expected date.

2. Mahala, layers IIa and IIb, attributed to the Noua I and II phases[122–124,126–127]. Compared with sample B-6105 from Popeşti it becomes clear that in the case of the samples from Mahala – possibly excepting sample GrN-5135 – there is an age offset, probably due to the old wood effect.

CAPTION OF THE FIGURES

Fig. 1. Popeşti. Simplified general plan of settlement "A".

Fig. 2. Popeşti: *a* West profile of section Σ /1993 (6a brown unburnt earth pigmented with burnt earth, fragmentary "brick" and/or daub and charcoal pieces; 6b brown unburnt earth [like 6a]; 7a dark brown earth with stripes of yellow clay 7b brown earth; 8 pebble stone layer; 9 grey earth with several shades; 10 light brown earth; c ash; Ca limestone concretion); *b* Part of "The new complex with beams and pebbles", represented, for the sake of clarity, in *raccourci* (caption like in fig. 4); *c* Microprofile at 1,95 m east of the west profile. 1 bigger pieces of red "brick" and/or daub; 2 smaller pieces of "brick"/daub lying in unburnt or slightly burnt earth; 3 unburnt earth with a lot of red, burnt pigments (= pieces of "brick"/daub); 4–6 like nr. 3, but less pigmented; 7 orange coloured earth, burnt and hard; 8 brick coloured earth, burnt and very hard; 9 earth showing different degrees of burning (the intensity of burning diminishes downward); 10 grey earth; 11 light brown, unburnt earth; c ash.

Fig. 3. Popeşti. West profile of section Σ/1991 (caption like in fig. 2a).

Fig. 4. Popeşti. "The new complex with beams and pebbles" (=Zone B at C. Fischer) – plan. 1 slightly burnt dark brown earth with some charcoal traces; 2 brick-coloured burnt, dusty earth; 3 earth burnt to different degrees; 4 slightly burnt brown earth; 5 unburnt earth.

Fig. 5. Popeşti. Pottery from section Σ: 1–3, 5 from House L_4/Σ /1988 (layer Br. III); 4 not *in situ*, but the general aspect is typical for the layer Br. III.

Fig. 6. Popeşti. Pottery from section Π: 1 from a pit of the layer Br. III; 2 from the Br. III_1

layer; 3 from the Br. III_2 layer.

Fig. 7. Popeşti. Large four handled vessel from House L_1/Π/1989, layer Br. III_2.

Fig. 8. Histogram of the calibrated date B-6105 (from Popeşti).

Fig. 9. Histogram of the calibrated date B-6103 (from Popeşti).

Fig. 10. Popeşti, section Σ. Pottery from layer Br. II.

Fig. 11. Pottery from: *a* – phases Tei IV–V; *b* – phases Verbicioara IV – V/Govora group (1a, 2a, 5a after Leahu; 4a after D. V. Rosetti; 3a unpublished, from the earth wall of the layer Br. III at Popeşti; 1b after Morintz; 2b after Hochstetter; 3b, 4b, 5b after Berciu) (different sizes).

Fig. 12. Pottery: *a* phases Tei IV–V; *b* phases Verbicioara IV–V/Govora group (1a, 3a, 6a after Leahu; 2a, 4a, 5a after D. V. Rosetti; 1b after Berciu; 2b after Hochstetter; 3b after Hänsel; 4b, 5b, 6b after Berciu) (different sizes).

Fig. 13. Geographical location of the kantharoi of: *a* the large type, with narrow tronconic neck and prominent shoulder; *b* the small type with short, cylindrical or tronconic neck and round body; *c* the type with broad cylindrical neck.

Fig. 14. Geographical location of bowls with: *a* fourlobed bell shaped rim; *b* fourlobed incurved rim.

Fig. 15. Geographical location of bowls with: *a* simple horizontal-oblique handles; *b* angular horizontal-obique handles.

Fig. 16. Result of calibration of the ^{14}C dates from Popeşti and Kastanas, layers 17–14b–a (here and farther, placed opposite to the stratigraphic order).

Fig. 17. Result of calibration of ^{14}C dates from Assiros, phases 11 and 8.

Fig. 18. Histogram of thc calibratead date Bln-1577 (from Balej).

Fig. 19. Tomb 32–32bis from Câma: a *in situ*, seen from the east; b reconstruction (after Dumitrescu).

Fig. 20. Geographical location of the pottery of the Zimnicea–Plovdiv type.

Fig. 21. Result of calibration of ^{14}C dates from Stathmos Aggistas, layer 5.

Fig. 22. Result of calibration of ^{14}C dates from Mahala, layers IIa and IIb.

Fig. 23. Result of "Gibbs sampling" used for calibration of the ^{14}C dates from Mahala , after eliminating the incompatible dates.

Fig. 24. Result of "Gibbs sampling" used for calibration of the ^{14}C dates B-6105 from Popeşti and of those from Mahala IIa and IIb after eliminating the probably incorrect dates (Gak-2448, Gak-2449, Leningrad).

Fig. 25. Sum of the ^{14}C dates from Mahala, layer IIb.

Fig. 26. Result of calibration of the date B-6105 from Popeşti and of those from Mahala, layer IIa and IIb, considered as probably correct.

DATE NOI CU PRIVIRE LA PĂTRUNDEREA SARMAȚILOR ÎN TERITORIUL GETO-DACIC (II)

de GHEORGHE BICHIR

Autorul contestă datarea celor mai vechi descoperiri **sarmatice** din Muntenia (de ex. vasul de la **Piscul Crăsani, „tezaurul de la Buzău"** etc.) încă din sec. I a.Chr. – I p.Chr. Pe baza unor materiale publicate acum pentru întâia oară (un vas de la **Oltenița–Fundeneanu**, o amuletă reprezentând pe Buddha și o fibulă de la **Lehliu**), el reia discuția privind unele complexe funerare deja cunoscute (**Vitănești, Galați–Sere, Drăgănești–Olt**) și consideră că pătrunderea sarmaților (roxolani, aorsi, alani) s–a produs în valuri succesive începând din sec. II și până în sec. IV p.Chr.

În prima parte a studiului ne-am ocupat de cele mai timpurii vestigii sarmatice cunoscute pe teritoriul Moldovei[1], iar acum vom căuta să scoatem în evidență datele noi cu privire la prezența sarmaților în Muntenia.

Pe cât ne-a fost posibil am căutat să revedem unele materiale sarmatice, publicate sau inedite, astfel încât să lăsăm să vorbească vestigiile arheologice și nu ipotezele unor cercetători care, fără o documentare precisă, caută să reînvie ipoteze mai vechi, emise în perioada când lipseau descoperirile arheologice.

Analiza atentă a descoperirilor arheologice și chiar a izvoarelor scrise arată că situația din Muntenia diferă de cea din Moldova și Dobrogea, deoarece aici lipsesc vestigiile sarmatice care să poată fi datate în sec. I a.Chr. – I p.Chr.

Personal am luat contact cu arheologii care au făcut cercetări în așezările getice din Muntenia (A. Vulpe, G. Trohani, Adriana Stoia, D. Șerbănescu etc.) și toți au afirmat că n–au identificat vestigii sarmatice în așezările respective, cu excepția lui N. Conovici, care a găsit la Piscu Crăsani (jud. Ialomița) partea superioară a unui vas sarmatic (fig. 1/1). Ținând seama de lipsa altor vestigii sarmatice în așezarea de la Piscu Crăsani și de faptul că vasul în discuție este identic, ca formă și ornament, cu un exemplar (tot fragmentar) descoperit într-un mormânt sarmatic la Corpaci (r. Edineț), în Basarabia, datat în sec. II p.Chr.[2], și își găsește de asemenea unele analogii în Muntenia, la Dorobanțu[3], Ulmeni–Oltenița[4] și Râmnicelu[5], credem că vasul de la Piscu Crăsani provine dintr-un mormânt sarmatic, al cărui schelet a fost descompus de acizii humici[6]. Dacă în stratul de cultură de la Piscu Crăsani s-ar fi descoperit și alte fragmente ceramice sarmatice (aici lipsește și oglinda discoidală) aș fi subscris la părerea că, și în Muntenia, primele grupuri de sarmați au putut pătrunde, ca și în Moldova și

[1] Gh. Bichir, SCIVA 44, 1993, 2, p. 135–169.

[2] *Ibidem*, p. 135.

[3] Idem, Pontica 5, 1972, pl. 5/4.

[4] Idem, Dacia, N. S. 21, 1977, pl. 18/4.

[5] N. Harțuche și Fl. Anastasiu, *Catalogul selectiv al colecției de arheologie a Muzeului Brăilei*, Brăila, 1976, p. 230, nr. 473.

[6] Bichir, SCIVA 44, 1993, 2, p. 135–136.

SCIVA, tomul 47, nr. 3, București, iulie–septembrie 1996, p. 297–312

Dobrogea, încă de la mijlocul sec. I a.Chr.[7], întrucât aşezarea în discuţie, după părerea lui N. Conovici, încetează „la începutul celui de-al treilea sfert al sec. I î.e.n."[8].

Părerea lui R. Harhoiu că „afumătoarea sferoidală prevăzută cu orificii"[9] găsită la Piscu Crăsani ar fi sarmatică nu are nici un fundament ştiinţific, căci, dacă ar fi consultat lucrările de specialitate, ar fi constatat că acest tip de vas (de

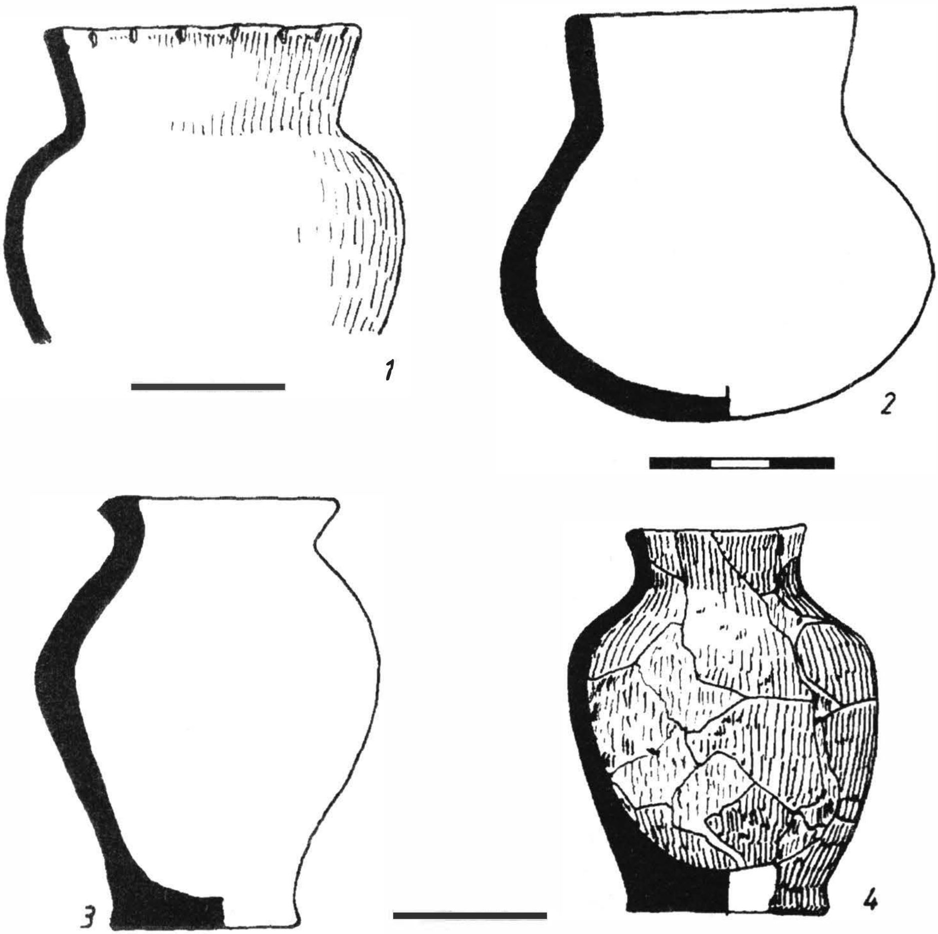

Fig. 1. – Vase sarmatice. 1 Piscul Crăsani (jud. Ialomiţa); 2 Olteniţa–Fundeneanu (jud. Călăraşi); 3–4 Mătăsaru (jud. Dâmboviţa).

[7] *Ibidem.*

[8] N. Conovici, Istros 4, 1985, p. 76–77. Mulţumim lui N. Conovici că ne-a permis să publicăm vasul şi pentru informaţiile date cu privire la lipsa altor vestigii sarmatice în această aşezare.

[9] R. Harhoiu, SCIVA 44, 1993, 1, p. 45.

cult?) este cunoscut în mediul geto-dacic încă din sec. III–II a.Chr.[10]. Probabil că R. H. nu a consultat articolul lui N. Conovici din SCIVA 32, 1981, 4 (căci nu-l citează!), unde putea să vadă că vasul în discuţie nu este identic cu cel de la Porogi şi că el a fost găsit pe vatra unei locuinţe care se datează în prima jumătate a sec. I a.Chr.[11]. Nici „căţuia cilindrică"[12] cu ornament solar pe buză, care s-ar fi descoperit întâmplător la Copuzu (jud. Ialomiţa) şi se află într-o colecţie particulară, nu poate fi datată numai în a doua jumătate a sec. I p.Chr.[13], precum cea de la Porogi, deoarece asemenea vase, descoperite în Basarabia şi în stepele nord-pontice sunt datate şi în sec. II p.Chr.[14]. Dealtfel, chiar A. V. Simonenko şi B. I. Lobai menţionează că nu toate piesele din inventarul mormântului nr. 2 (M. 2) de la Porogi se datează exclusiv în a doua jumătate a sec I p.Chr., când se plasează în timp M. 2[15].

Tot în chip nedocumentat caută R. H. să dateze mai timpuriu şi unele fibule care au fost datate de noi în sec. II p.Chr. Dacă R. H. ar fi analizat fiecare piesă în parte şi contextul în care ele au fost găsite (celelalte piese din inventarul mormântului), n-ar mai fi afirmat că fibulele „din complexele funerare sarmatice de la Smeeni, Focşani, Dorobanţu sau Olteniţa–Ulmeni" pot fi datate în a doua jumătate a sec. I p.Chr.[16]. Subliniem faptul că în mormântul sarmatic de la Focşani nu s-a găsit nici o fibulă[17] şi că, pe baza pieselor de inventar, printre care şi o oglindă cu tamga, el a fost datat de noi în primele decenii ale sec. III p.Chr.[18].

Fibula de bronz de la Smeeni (jud. Buzău) este inedită. Ea a fost găsită în 1963 într-un mormânt de înhumaţie aflat între casele lui Iancu Negoiţă şi Ştefan Pascu şi a fost recuperată de V. Teodorescu, de la Muzeul din Ploieşti[19]. În 1970, afându-ne pentru documentare la Muzeul din Ploieşti, am văzut fibula, care, după analogiile pe care le-am găsit, se datează în sec. II p.Chr.[20]. Tot în sec. II p.Chr. se datează şi fibula de la Dorobanţu (jud. Călăraşi)[21], atribuită de cel care a publicat-o sec. II şi primei jumătăţi a sec. III p.Chr.[22].

[10] I. H. Crişan, *Ziridava*, Arad, 1978, p. 244, pl. 73/2.

[11] Conovici, SCIVA 32, 1981, 4, p. 572, fig. 1.

[12] Harhoiu, *op. cit.*, p. 45.

[13] *Ibidem.*

[14] Vezi I. Grosu, *Hronologija pamjatnikov sarmatskoj kul'tury Dnestrovsko–Prutskogo meždureč'ja*, Chişinău, 1990, p. 141, fig. 9.

[15] A. V. Simonenko, B. I. Lobai, *Sarmaty severozapadnogo Pričernomor'ja v I v. n. e. (Pogrebenija znati u s. Porogi)*, Kiev, 1991, p. 30–61 şi fig. 31. Localitatea Porogi este situată pe malul stâng al Nistrului, la NNE de Soroca, în raionul Iampol din Ucraina.

[16] Harhoiu, *op. cit.*, p. 46.

[17] Cf. S. Morintz, Dacia, N. S. 3, 1959, p. 451–470.

[18] Bichir, Dacia, N. S. 21, 1977, p. 185–187.

[19] *Ibidem*, p. 171, n. 30.

[20] *Ibidem*, p. 188, 193. Deşi rugat de mai multe ori, V. Teodorescu nu şi-a dat consimţământul să o publicăm.

[21] *Ibidem*, p. 187–188, 193, pl. 23/10.

[22] A. Atanasiu, SCIV 20, 1969, 1, p. 115, fig. 4.

Fibula de la Oltenița–Ulmeni (jud. Călărași), datată de cei care au descoperit-o în sec. II și la începutul sec. III p.Chr.[23], a fost datată de noi în prima jumătate a sec. II p.Chr.[24]. Menționăm faptul că nici una dintre fibulele amintite – Smeeni, Dorobanțu și Oltenița–Ulmeni nu are „corpul puternic profilat" așa cum spune R. H.[25].

Nici caserola de la Oltenița–Ulmeni[26] nu poate fi datată în a doua jumătate a sec. I p.Chr., așa cum propune R. H.[27]. Ea este de tipul Eggers 144, datat de autor între 100–150 p.Chr.[28]. Aceste caserole sunt cunoscute și în alte puncte de la Dunărea de Jos și datarea lor nu poate fi urcată în a doua jumătate a sec. I p.Chr. Astfel, în castrul roman de la Barboși–Galați, construit în timpul lui Traian, s-au descoperit două caserole întregi de tipul Eggers 144; ele sunt datate de S. Sanie în sec. II–III p.Chr., deoarece una dintre caserole „a fost găsită împreună cu monede care se înșiruie de la Septimius Severus la Severus Alexander"[29]. În ce măsură acest tip de caserolă poate fi datat și în sec. III p.Chr. este mai greu de precizat, dar sigur este că exemplarele de aici nu pot fi mai vechi de sec. II p.Chr., deoarece castrul a fost construit în timpul lui Traian.

O caserolă de tip Eggers 144, datată în prima jumătate a sec. II p.Chr., a fost descoperită mai recent și într-un mormânt sarmatic la Garodne, în sudul Basarabiei[30]. Așa încât, rămânem la părerea că piesa de la Oltenița–Ulmeni poate fi datată în prima jumătate a sec. II p.Chr.

Încercarea lui R. H. de a urca datarea unor morminte sarmatice din sec. II p.Chr. în a doua jumătate a sec. I p.Chr. pare că a fost făcută cu scopul de a susține noua datare propusă de el pentru „tezaurul de la Buzău", ce a aparținut unui mormânt sarmatic de femeie, căci era greu să vorbească de o „nobilă defunctă" într-un spațiu în care nu existau sarmați! Inițial R. H. atribuise „tezaurul" ostrogoților și-l data în sec. V p.Chr.[31].

Desigur că piesele de aur din „tezaurul de la Buzău" au putut aparține unui mormânt sarmatic (de femeie); acesta nu poate fi însă datat exclusiv în a doua jumătate a sec. I p.Chr., așa cum crede R. H., care s-a mulțumit să aducă în sprijinul acestei datări numai analogiile ce se pot face cu M. 2 de la Porogi. Or, este știut că

[23] S. Morintz, B. Ionescu, în *Sesiunea de Comunicări științifice a Muzeelor de Istorie* II, București, 1971, p. 44, fig. 3/1.

[24] Bichir, *op. cit.*, p. 187, pl. 22/2.

[25] Harhoiu, *op. cit.*, p. 46.

[26] Bichir, *op. cit.*, p. 177, pl. 12/1 și 25/2.

[27] Harhoiu, *op. cit.*, p. 46.

[28] H. J. Eggers, *Der römische Import im freien Germanien*, Hamburg, 1951, p. 46–48, 172–174, pl. 12/144.

[29] S. Sanie, *Civilizația romană la est de Carpați și romanitatea pe teritoriul Moldovei (sec. II î.e.n.–III e.n.)*, Iași, 1981, p. 177, pl. 48/7a–7b și 49/5a–5b.

[30] O. M. Dzigovski, *Sarmati na zahodi stepnogo Pričernomor'ja naprikinči I st. do n. e. – perščij polovini IV st. n. e.*, Kiev, 1993, p. 201/20 și fig. 18/8. Pentru alte caserole, descoperite în Basarabia și stepele nord--pontice, vezi trimiterile la Bichir, *op. cit.*, p. 177–178, cu n. 100–102; idem, Pontica 5, p. 154, n. 23.

[31] R. Harhoiu, în *Spiritualitate și istorie la Întorsura Carpaților* I, Buzău, 1983, p. 93–101 (mai departe *Spiritualitate* I). Pentru alte datări și atribuiri etnice vezi V. Teodorescu, MatIstMuzBuc 9, 1972, p. 91 și Cristina Anton Manea, RevMuz 9, 1977, p. 65–67. Părerile acestor autori nu le discutăm, întrucât nu vorbesc despre sarmați.

aplicele floriforme cu şase petale, fragmentele de rame şi tuburile canelate din „tezaurul de la Buzău" sunt cunoscute în morminte sarmatice din sec. I–IV p.Chr.[32], prezentând desigur unele particularităţi, în funcţie de atelierele unde au fost lucrate. Astfel, aplicele de la Porogi au nervura în relief (de care sunt prinse petalele) punctată prin presiune[33], în timp ce la piesele de la Buzău nervura nu este punctată[34].

În ceea ce priveşte cerceii, nici ei nu sunt identici cu cei de la Porogi, căci piesele de la Buzău au opt lănţişoare şi caboşonul din mijloc este romboidal, iar celelalte trei, sferice[35], câtă vreme cerceii de la Porogi au şase lănţişoare, iar caboşoanele sunt în formă de ou[36]. Deci cerceii din tezaurul de la Buzău şi cei de la Porogi au fost lucraţi în aceeaşi tehnică, dar în ateliere şi perioade diferite, dacă ţinem seama de faptul că variantele de cercei de acest tip sunt cunoscute în regiunile Donului, în Crimeea şi în Georgia, în sec. I–II p.Chr.[37]. Unele dintre aceste descoperiri au fost menţionate şi de R. H. [38].

Părerea lui R. H. că piesele din „tezaurul de la Buzău" provin dintr-un mormânt sarmatic de femeie[39] este plauzibilă, cu specificarea că ele n-au fost lucrate de sarmaţi, ci în centre meşteşugăreşti greceşti din nord-estul şi estul Pontului Euxin.

„Tezaurul de la Buzău" a fost achiziţionat de MNA, la 15 iunie 1941, de la magazinul de antichităţi „Georges" din Bucureşti, cu specificarea că el a fost descoperit „undeva în judeţul Buzău"[40]. Faptul că nu este menţionat locul precis al descoperirii (ce putea fi verificat pe teren) şi numele celui care l-a găsit şi vândut anticarului, în 1941, permite să se emită şi ipoteza că el ar fi putut proveni din Basarabia. Conform dictatului Ribbentrop–Molotov, la 29–30 iunie 1940 această provincie românească a fost ocupată de URSS şi unii dintre românii de aici, în special intelectualii, n-au vrut să rămână sub ocupaţie bolşevică. Printre aceştia putea să fie şi colecţionarul care a vândut aceste piese anticarului „Georges"[41]. Putem presupune mai departe că pentru a obţine un preţ mai bun, anticarul a spus că a fost găsit „undeva în judeţul Buzău", ştiut fiind că în această zonă, cu circa un secol mai înainte, se descoperise tezaurul de la Pietroasa.

[32] M. Köheyi, *Kora Szarmata aranyleletes nöi sirok az Alföldön*, Debreceni Deri Múzeum 1982, 1985, p. 268 şi urm., pl. 2,7,10/14–15.

[33] Simonenko, Lobai, *op. cit.*, fig. 19/4 şi foto 26.

[34] Harhoiu, *op. cit.*, pl. 5/11–17; idem, SCIVA 44, 1973, 1, p. 42, fig. 1/3–9.

[35] Harhoiu, *op. cit.*, fig. 1/1–2; idem în *Spiritualitate* I, pl. 5/1–2.

[36] Simonenko, Lobai, *op. cit.*, fig. 19/1–2.

[37] E. M. Pridik, MAR 34, 1914, fig. 94 şi urm., pl. 3/8, 11; A. P. Medvedev, A. D. Priahin, în *Arheologičeskie pamjatniki lesostepnogo Podon'ja i Podneprov'ja I tysjačeletija n. e.*, Voronej, 1983, p. 119, fig. 12/43–44; A. P. Medvedev, Ju. D. Razubaev, în acelaşi volum, p. 133–134; Simonenko, Lobai, *op. cit.*, foto 34/1–2.

[38] Harhoiu, *op. cit.*, p. 43.

[39] *Ibidem*, p. 45–46.

[40] Inventar MNA, I 16, sub nr. 120 din 15 iunie 1941.

[41] În perioada când eram elev şi student am putut să cunosc doi asemenea iubitori de antichităţi ce au lucrat în Basarabia. Este vorba de un profesor din Bârlad şi de un colonel din Bucureşti.

Dar, indiferent dacă „tezaurul" a fost descoperit pe teritoriul județului Buzău sau în Basarabia, noi îl datăm în prima jumătate a sec. II p.Chr., cu câteva decenii mai târziu decât M. 2 de la Porogi, care, în funcție de inventar, se datează la sfârșitul sec I p.Chr., așa cum M. 1 de la Porogi este cu circa două decenii mai timpuriu decât M. 2[42]. Această datare propusă de noi face plauzibilă și ipoteza descoperirii mormântului în sudul județului Buzău, căci în această vreme, în prima jumătate a sec. II p.Chr., se datează mai multe morminte din estul și sud-estul Munteniei, printre care amintim două morminte de la Râmnicelu (jud. Brăila), în care s-au găsit piese de aur: M. 12, în care s-a descoperit o plăcuță de aur, și M. 14, în care a fost găsit un pandantiv de aur[43]. Piese de aur s-au descoperit și în mormintele tumulare de la Galați–Sere și Vitănești, jud. Teleorman, dar care se datează la sfârșitul sec. II și începutul sec. III p.Chr. și nu la sfârșitul sec. III (Vitănești)[44] și în sec. IV (Galați–Sere)[45] cum au presupus autorii săpăturilor. Menționăm că în mormântul tumular de la Galați–Sere s-au descoperit nu mai puțin de 28 piese din foițe de aur, iar în M. 2, din tumulul II, de la Vitănești 17 piese[46].

Lipsa ceramicii sarmatice, a semnelor *tamga* și a altor piese, prezente în așezările geto–dace din Moldova (Răcătău, Poiana–Tecuci, Piatra Șoimului etc.)[47] dar absente în cele getice din Muntenia, ne face să credem că cele trei fragmente de oglinzi discoidale găsite la Tinosu (2) și Popești (1)[48] nu pot atesta prezența sarmaților aici. Ele sunt cunoscute și în zone unde nu-i avem documentați pe sarmați și amintim aici descoperirea „unui fragment de oglindă discoidală, lucrată din metal alb" la Hoghiz (jud. Brașov), în Țara Oltului[49].

Lipsa vestigiilor sarmatice în sec. I p.Chr. în Muntenia se explică prin politica pe care au dus-o romanii la Dunărea de Jos. Ei au creat o zonă lipsită de populație, pentru a face față atacurilor barbare date prin surprindere. Este politica „spațiului de siguranță", practicată de romani și la alte frontiere și pusă în aplicare la Dunărea de Jos, din ordinul lui Augustus, de Sextus Aelius Catus, care, în anul 5 sau mai probabil 9 p.Chr., a strămutat la sud de Dunăre 50 000 de geți din Muntenia (Strabo, VII, 3, 10)[50]. La mijlocul sec. I p.Chr. (anii 57–67), când atacurile barbarilor, în special ale sarmați or, s-au înmulțit, legatul Moesiei Tiberius Plautius

[42] Vezi Simonenko, Lobai, *op. cit.*, tabelul de la fig. 31.

[43] Bichir, Dacia, N.S. 21, 1977, p. 184–185, fig. 1; idem, RevIst 38, 1985, 12, p. 1159; N. Harțuchi, Istros 1, 1980, p. 218–219, fig. 25/1–2.

[44] V. Leahu, G. Trohani, CAMNI 3, 1979, p. 134, 138, fig. 6/1–7.

[45] M. Brudiu, Dacia, N.S. 23, 1979, p. 324, 329, fig. 2/1–23, 25–27; fig.6/5–6 și fig. 9/1.

[46] Cf. n. 44 și 45.

[47] Vezi Gh. Bichir, MuzNaț 3, 1976, p. 208; idem, SCIVA 27, 1976, 2, p. 137–139.

[48] R. Vulpe, Ecaterina Vulpe, Dacia 1, 1924, p. 217, fig. 47/1–2 și 48/8; idem, SCIV 6, 1955, 1–2, p. 247.

[49] K. Horedt, Materiale 1, 1953, p. 792, fig. 4/4.

[50] Cf. D. M. Pippidi, *Contribuții la istoria veche a României*², București, 1967, p. 306 și urm.; Bichir, *Geto-dacii din Muntenia în epoca romană*, București, 1984, p. 95 și urm. (mai departe *Geto-dacii*).

Silvanus Aelianus a lărgit această zonă de siguranţă, transferând la sud de Dunăre peste 100 000 de transdanubieni, aşa cum menţionează inscripţia de pe mausoleul familiei Plautilor de la Ponte Lucano, lângă Tibur[51].

Descoperirile arheologice arată că o serie de aşezări getice din zona de sud şi est a Câmpiei Române îşi încetează existenţa în pragul erei creştine, ca urmare a acţiunii lui Aelius Catus. Acum se consideră că au încetat aşezările de la Zimnicea, Popeşti[52], Vlădiceasca, Chirnogi, Radovanu, Valea Argovei, Săruleşti şi Borduşani[53]. Tot acum încetează şi aşezările de pe teritoriul municipiului Bucureşti, de la Radu Vodă şi Mihai Vodă[54], ca şi cele de la Căţelu Nou[55] şi Tânganu[56], ca să ne referim numai la cele despre care avem informaţii. Din literatura de specialitate reiese că acum încetează şi dava getică de la Grădiştea, jud. Brăila[57].

Cercetările arheologice de la Sprâncenata (jud. Olt), localitate situată pe malul stâng al Oltului, arată că dava de aici încetează la mijlocul sec. I p.Chr.[58], ceea ce indică faptul că spaţiul de siguranţă era mai îngust în vestul Munteniei şi nu depăşea 40 km distanţă de Dunăre. În timpul lui Plautius Aelianus „spaţiul de siguranţă" se extinde spre limita de nord a Câmpiei Române, aşa cum arată cercetările de la Păneşti–Mătăsaru (jud. Dâmboviţa) şi Tinosu (jud. Prahova), afectând şi sudul Moldovei şi al Basarabiei, cum indică cercetările de la Barboşi–Galaţi şi Orlovka (Cartal)[59].

În toate aceste localităţi s-a constatat distrugerea aşezărilor getice prin incendiu, fapt ce arată că mutarea transdanubienilor în Imperiu de către Tiberius Plautius Aelianus nu a fost paşnică şi nu s-a făcut prin bună înţelegere, aşa cum s-a presupus de unii învăţaţi[60]. Că romanii au urmărit să creeze o zonă de protecţie

[51] CIL XIV, 3608; ILS, 986. Pentru activitatea lui Plautius Silvanus Aelianus la Dunărea de Jos şi interpretările date de alţi cercetători evenimentelor în discuţie, vezi Pippidi, *op. cit.*, p. 287–328.

[52] R. Vulpe, Dacia, N. S. 4, 1960, p. 317—324 şi informaţiile primite de la colegul A. Vulpe, care conduce săpăturile de la Popeşti în prezent.

[53] G. Trohani, CAMNI 1, 1975, p. 173; idem, CAMNI 4, 1976, p. 128; idem, CAMNI 5, 1982, p. 59 şi informaţii suplimentare de la G. Trohani.

[54] S. Popescu-Ialomiţa, Vl. Zirra, AUB, Istorie 5, 1956, p. 83.

[55] V. Leahu, CAB I, 1963, p. 32; Trohani CAMNI 1 1975, p. 173.

[56] Bichir, *Cultura carpică*, Bucureşti, 1973, p. 24, n. 49.

[57] V. Sîrbu, Fl. Anastasiu, Materiale 15, 1983, p. 241. Ipoteza Doinei Benea (Apulum 26, 1989, p. 147–158) că cei 50 000 de geţi menţionaţi de Strabo (VII, 3, 10) ar fi fost strămutaţi din „Câmpia Pannoniei" nu are nici un suport ştiinţific. Părerea lui M. Babeş că aşezările getice de la Zimnicea, Radovanu, Căscioarele, Căţelu Nou etc. ar fi încetat către mijlocul sec. I a.Chr. (vezi Dacia, N. S. 19, 1975, p. 125–139) este combătută de C. Preda, Thraco-Dacica 6, 1985, p. 86–92.

[58] C. Preda, *Geto-dacii din Bazinul Oltului Superior. Dava de la Sprâncenata*, Bucureşti, 1986, p. 36–37, 122.

[59] Bichir, *Geto-dacii*, p. 96.

[60] Vezi Em. Condurachi, SCIV 9, 1958, I, p. 126, care spune că „exasperaţi de presiunea sarmaţilor şi imposibilitatea de a se despăgubi prin atacuri la sudul Dunării ... geto-dacii din câmpia munteană au cerut adăpost în Moesia", iar la p. 128 menţionează că geto-dacii strămutaţi de Tiberius Plautius Aelianus „veniseră de bună voie şi nu fuseseră aduşi cu sila", părere combătută de Pippidi, *op. cit.*, p. 307–308, cu n. 69.

numai de-a lungul frontierei şi nu au pătruns prea adânc în teritoriul geto-dacic o dovedeşte şi faptul că dava de la Poiana–Tecuci, situată la circa 80 km distanţă de Dunăre, nu încetează în această vreme, ca şi aşezările din partea de nord a Munteniei[61].

Aşa cum am mai spus, în stadiul actual al cercetărilor, în Muntenia lipsesc vestigiile sarmate care să poată fi datate în sec. I p.Chr. Astfel încât, părerea lui A. Alföldi şi a altor cercetători care considerau că prin aceste transplantări Muntenia a fost golită de geto-daci şi că în locul lor au pătruns sarmaţii roxolani[62] este respinsă atât de cercetările arheologice, cât şi de principiile care au stat la baza politicii pe care romanii au dus-o în sec. I p.Chr. la Dunărea de Jos, prin crearea „spaţiului de siguranţă”, pentru a evita atacurile surpriză venite din lumea barbară. A. Alföldi căuta să aducă în sprijinul ipotezei sale şi dovezi arheologice, atribuind roxolanilor coiful de aur de la Poiana–Coţofeneşti (Prahova)[63], piesă care a aparţinut unui şef autohton şi care se datează în sec. IV a.Chr., vreme când sarmaţii nu pătrunseseră nici la vest de Don.

Tot lipsită de bază documentară este şi ipoteza lui J. Harmatta, după care sarmaţii erau prezenţi la Dunărea de Jos încă din sec. II a.Chr., iar între anii 125–61 a.Chr. ei creaseră un imperiu ce se întindea de la Don până în nord-vestul Bulgariei[64].

Întrucât asupra acestor ipoteze, respinse de interpretarea critică a vestigiilor arheologice şi a izvoarelor scrise, am luat atitudine în unele studii[65], nu vrem să mai insistăm.

„Spaţiul de siguranţă” creat în Câmpia Munteană în timpul lui Augustus şi Nero, prin acţiunile lui Aelius Catus şi Plautius Silvanus Aelianus, încetează teoretic în vremea lui Traian, când Muntenia şi sudul Moldovei au fost înglobate în Moesia Inferior (anii 101–117) şi când geto-dacii din nordul Munteniei se extind spre Dunăre. Începând cu această dată şi în special după retragerea unităţilor militare romane din castrele din zona subcarpatică de către Hadrian, în 117–118, încep să pătrundă şi sarmaţii în Muntenia, aşa cum atestă descoperirile arheologice.

În lumina acestor date, atacurile roxolanilor în Moesia, amintite de Tacit (*Historiae* I, 79; III, 24; IV, 54) pentru vremea lui Otho, nu mai pot fi interpretate

[61] Bichir, *op. cit.*, p. 96–97.

[62] A. Alföldi, în *Bericht über den VI. Internationalen Kongress für Archäologie*, Berlin, 1940, p. 528–538; idem, *Zu den Schicksalen Siebenbürgens in Altertum*, Budapesta, 1944, p. 70 şi urm.; J. Harmatta, *Analecta Orientalia Alex. Cosmade Körös dicta*, Budapesta, 1942–1947, p. 26 şi urm.; *Studies on the History of the Sarmatians*, Budapesta, 1950, p. 45; idem, ActaAntArch 13, 1970, p. 65; Condurachi, SCIV 9, 1958, 1, p. 119–130 etc.

[63] Cf. n. 62.

[64] *Loc. cit.*

[65] Bichir, în *Actes du VIIIe Congrès International des Sciences Préhistoriques et Protohistoriques* I, Belgrad, 1971, p. 281 (mai departe *Actes*, Belgrad); idem, Peuce 2, 1971, p. 138, 142; idem, Pontica 5, 1972, p. 137–176; idem, în *Relations between the autochthonous population and the migratory populations*, BHR 16, 1975, p. 55-56 (mai departe *Relations*); idem, MuzNaţ 3, 1976, p. 115–118; idem, SCIVA 27, 1976, 2, p. 204–206; idem, Dacia, N. S. 21, 1977, p. 195–196; idem, *Geto-dacii*, p. 95–97; idem, RevIst 38, 1985, 11, p. 1048–1050 etc.

în sensul că în această perioadă roxolanii se aflau în Câmpia Munteană[66], ci trebuie privite ca incursiuni prădalnice (cum reiese dealtfel din spusele lui Tacit), a căror bază de pornire era situată în afara teritoriului Daciei[67]. Tot în acest sens trebuie interpretate şi alte ştiri ce se referă la atacurile sarmaţilor la Dunărea de Jos, corect interpretate de regretatul profesor D. M. Pippidi[68].

Deci, dacă lăsăm să vorbească vestigiile arheologice şi izvoarele scrise, constatăm că sarmaţii au pătruns şi coabitat cu locuitorii din Muntenia în sec. II–IV p.Chr. Această convieţuire este demonstrată de cele peste 120 de aşezări de tip Militari–Chilia, de prezenţa unor vase geto-dacice în morminte sarmatice (la Spanţov, într-un mormânt sarmatic – M. 10 – s-a găsit chiar o ceaşcă dacică)[69] şi de prezenţa câte unui vas sarmatic (fig. 1/3–4) în gropile de provizii nr. 47 şi 158 din aşezarea de la Mătăsaru. Este cunoscut că vase sarmatice s-au descoperit şi în aşezarea daco-romană de la Barboşi–Galaţi, din sudul Moldovei, iar numai fragmente ceramice în aşezări contemporane de la Hârşova şi Dumbrava–Iaşi[70]. În Muntenia cele mai multe morminte sarmatice se datează în sec. II–III p.Chr. şi sunt concentrate în est şi sud-est[71].

În ceea ce priveşte interpretarea descoperirilor sarmatice din Muntenia, cunoscute în circa 60 de puncte, rămânem la părerile susţinute în studiile noastre de sinteză din Dacia, N. S. 21, 1977 şi RevIst 38, 1985, 11–12, bineînţeles cu precizările făcute în prima parte a acestui studiu, apărut în SCIVA 44, 1993, 2.

Este cunoscut că unii cercetători (I. Nestor, Gh. Diaconu etc.) vorbeau numai de *alani* în zona extracarpatică a României, dar noi am arătat că marea majoritate a mormintelor sarmatice din această regiune aparţine *roxolanilor*[72], iar în prima parte a acestui studiu, în afară de *roxolani* şi *alani* am vorbit şi de *aorsi*. În Muntenia am legat de aorsi vasul cu fundul sferoidal descoperit în 1961 la Olteniţa (jud. Călăraşi), punctul Fundeneanu[73], în M. 1 din S. I, de către S. Morintz şi B. Ionescu. Am desenat acest vas cu asentimentul lui B. Ionescu, fostul director al Muzeului din Olteniţa, şi îl publicăm acum cu acordul colegului S. Morintz. Vasul (fig. 1/2) este lucrat din pastă nisipoasă, care conţine în compoziţie cioburi pisate şi paiete de mica, şi este ars cărămiziu-gălbui. El are bune analogii în necropola sarmatică de la Bocani, din Basarabia[74], şi se datează, în contextul de la Olteniţa, în sec.

[66] Aşa cum credeau autorii citaţi la n. 62.

[67] Cf. lucrările citate la n. 65.

[68] Pippidi, *op. cit.*, p. 304 şi urm.

[69] Bichir, *Relations*, p. 59–60, fig. 2; idem. Dacia, N. S. 21, 1977, p. 167, 175–176, pl. 3; 6/4; 9; 10; 11/3–7; 21/2, 6; idem, *Geto-dacii*, p. 98 şi pl. 61/1–14; idem, RevIst 38, 1985, 12, p. 1155.

[70] Idem, Dacia, N. S. 21, 1977, p. 167.

[71] *Ibidem*, pl. 1.

[72] Vezi datele în studiile citate la n. 65.

[73] Idem, SCIVA 44, 1993, 2, p. 135–169. Menţionăm că în unele lucrări ale noastre în loc de Olteniţa–Fundeneanu, cum este corect, apare Olteniţa–Fundeanu.

[74] *Ibidem*, p. 149 şi fig. 13/6–7.

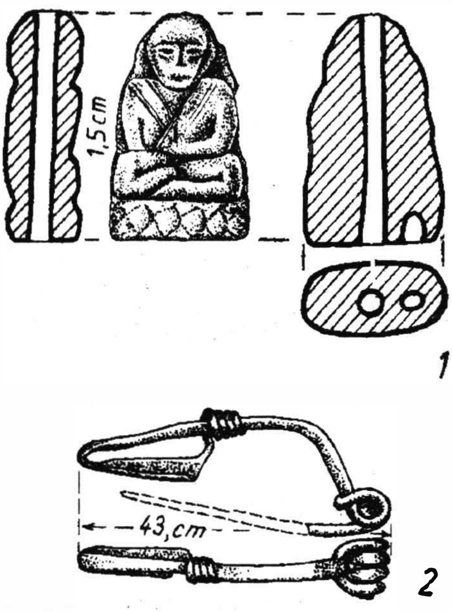

Fig. 2. – Lehliu (jud. Călăraşi). 1 amuletă (agat) reprezentând pe Buddha; 2 fibulă de bronz.

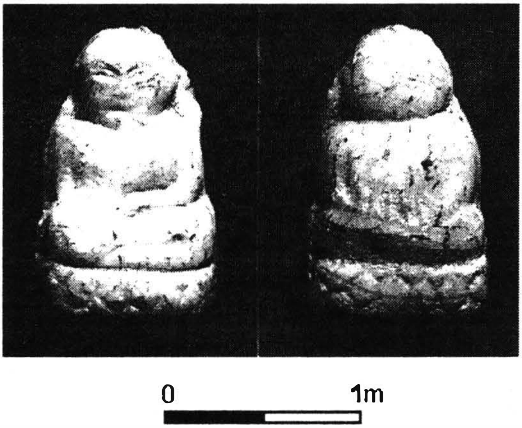

Fig. 3. – Lehliu (jud. Călăraşi). Amuletă (agat) reprezentând pe Buddha.

II p.Chr., fapt ce denotă că în această perioadă, în Muntenia, în afară de roxolani avem de-a face şi cu unele grupuri de aorsi. Despre prezenţa sarmaţilor aorsi la Dunărea de Jos vorbesc Pliniu cel Bătrân (*Nat. Hist.* IV, 12, 80) şi Ptolemeu (III, 5, 10). Asupra istoriei şi culturii aorsilor nu vrem să insistăm aici, deoarece am făcut-o în prima parte a studiului[75].

[75] *Ibidem*, p. 149–151; idem, Thraco-Dacica 5, 1984, p. 199.

O altă noutate este prezenţa într-un mormânt de înhumaţie, descoperit fortuit la Lehliu (jud. Călăraşi), a unei amulete lucrate din agat[76], cu înălţimea de 1,5 cm şi lăţimea maximă de 0,9 cm (fig. 2/1–2 şi fig. 3). Aşa cum se vede din desen şi fotografii, amuleta reprezintă pe Buddha în poziţie şezând, pe un piedestal ornamentat, cu picioarele unul sub altul şi braţele aşezate deasupra picioarelor. După publicaţiile consultate de noi, ea nu-şi găseşte analogii în stepele nord-pontice[77]. Cele mai bune analogii redând pe Buddha în această poziţie le întâlnim la templele buddhiste din India[78] şi Ceylon[79] (Sri Lanka), datate în sec. IV–VI p.Chr. Statuetele din India, aflate în Muzeul din Bangkok, redau pe Buddha aşezat pe un piedestal ornamentat cu romburi ca şi piedestalul de la Lehliu[80].

O statuetă redând pe Buddha în poziţie şezând, cu braţele suprapuse picioarelor, dar diferită ca vestimentaţie de cea de la Lehliu, s-a descoperit în Asia Centrală, la Ak-Kaly, în Uzbekistan, şi este datată în sec. II–III p.Chr.[81]. Autorii ce publică statueta de la Ak-Kaly menţionează că statuete redând pe Buddha s-au mai descoperit în zonă la Dzanıbas-Kala, un fragment la Airtama, datat în sec. I p.Chr., şi un exemplar la Korayl-Tepe, datat în sec. VIII p.Chr., existent în Muzeul din Samarkand[82].

Amuleta de la Lehliu a fost găsită de un localnic (prin anii 1963–1965), împreună cu o fibulă de bronz cu piciorul întors pe dedesubt, într-un mormânt de înhumaţie. Ambele piese au ajuns, prin intermediul unui student, la prof. D. Tudor, care mi le-a predat mie în 1975, fără a-mi putea da detalii cu privire la locul descoperirii şi numele descoperitorului. Fibula de bronz (fig. 2/2), pe care am publicat-o deja cu altă ocazie, nu poate fi anterioară anului 200 şi se datează în primele decenii ale sec. III p.Chr.[83], aşa încât şi amuleta, găsită în acelaşi mormânt, trebuie datată tot în primele decenii ale sec. III p.Chr.

[76] Examen microscopic făcut de geologul Bogdan Marinescu, cercetător la Institutul Geologic al României. La amuleta analizată se remarcă luciul sticlos, spărtura concoidală şi o structură evident ritmică, cu duritatea mai mare decât 6, a apreciat specialistul amintit.

[77] Vezi E. M. Alekseeva, ArheologijaSSSR, G 1–12, Moscova, 1975, pl. 1/3–1 (1–32) – 2 (1–13); 4/3201, 3207; 6/1–32; 7/1–19; 8/1–26; 12/29–32; 13/1–15, 36. G. T. Kovpanenko, *Sarmatskoe pogrebenie I v. n. e. na južnom Buge*, Kiev, 1986, p. 66 şi urm., fig. 70–74, 76–77, 79–81, 96. În lucrările amintite sunt ilustrate figurine umane, dar care nu sunt similare cu cea de la Lehliu, lucru ce nu exclude ca unele dintre ele să reprezinte pe Buddha.

[78] B. Rowland, *The Art and Architecture of India–Buddhist (Hindu) Jain*, Penguin Books, 1967, pl. 166.

[79] H. Mode, *Die buddhistische auf Ceylon*, Leipzig, 1963, pl. 98, 99, 101, 103, 105–108, 112, 117, 119, 120. Nu am putut consulta lucrarea lui J. Marshall, *The Buddhist Art of Gandhora*, Cambridge, 1960.

[80] Cf. n. 78.

[81] V. Pilipko, I. Masimov, SovArh 3, 1969, p. 249–251.

[82] *Ibidem*, p. 250. În ce măsură pe placa de centură de la Porogi ar fi o reprezentare de „inspiraţie budistă", cum presupune Harhoiu (*op. cit.*, p. 45), este greu de precizat, întrucât Simonenko şi Lobai, care descriu amănunţit piesa, nu amintesc de Buddha (*op. cit.*, p. 20–23, fig. 12/1–2 şi foto 15).

[83] Bichir, Dacia, N. S. 21, 1977, p. 188, pl. 22/1.

Amuleta arată că cel înhumat la Lehliu, femeie sau bărbat, era de credinţă buddhistă. Persoana respectivă purtase amuleta (la gât), atât în viaţă, cât şi după moarte, întrucât Buddha avea o putere magică şi o apăra de duhuri rele şi alte nenorociri. În literatura de specialitate este cunoscută părerea cercetătoarei Herta Rupp, care considera tamgalele (prezente pe oglinzi sarmatice) „simboluri religioase buddhiste"[84]. Este un punct de vedere pe care noi nu l-am acceptat. Cu atât mai mult nu pot fi considerate „simboluri religioase buddhiste" tamgalele de pe oglinzile lucrate în mediul geto-dacic, aşa cum o demonstrează tiparele descoperite în aşezările de tip Militari–Chilia de la Bucureşti–Militari, Buriaş–Periş şi Dulceanca II; aceste tamgale sunt simboluri solare[85]. În schimb, descoperirea de la Lehliu ne sugerează că unii dintre sarmaţii pătrunşi în teritoriul geto-dacic erau de credinţă buddhistă. Aşa cum în sec IV–V p.Chr., unii dintre sarmaţi, în special cei care au pătruns şi s-au pus în serviciul Imperiului roman, se vor creştina.

În ultima lucrare de sinteză dedicată sarmaţilor, menţionam că morminte tumulare sarmatice se cunosc în Muntenia la Vităneşti, jud. Teleorman, şi Mohreanu, jud. Brăila[86].

La Vităneşti, V. Leahu şi G. Trohani au săpat doi tumuli: T. I, datat în „perioada dintre sfârşitul eneoliticului şi sfârşitul epocii bronzului", şi T. II, atribuit sarmaţilor[87]. Aşa cum am mai menţionat, pe baza inventarului din M. 2, T. II se plasează în timp la sfârşitul sec. II şi începutul sec. III p.Chr.[88]. Acest tumul este contemporan cu cei de la Galaţi–Sere, Galaţi–Combinatul Siderurgic[89] şi Mohreanu[90].

În prezent, datorită informaţiilor primite de la dr. Lucia Radovici, fost medic legist şef al fostului judeţ Ilfov, şi a celor văzute de noi pe teren, considerăm că şi la Săruleşti (jud. Călăraşi) avem de-a face cu un mormânt tumular sarmatic şi nu cu o înmormântare secundară într-un tumul mai vechi, aşa cum credeam înainte, când pe teritoriul României nu se cunoşteau morminte sarmatice tumulare[91].

[84] H. Rupp, *Die Herkunft der Zelleneinlage und die Almandin-Scheibenfibeln in Rheinland* II, Bonn, 1937, p. 29.

[85] Bichir, *Cultura carpică*, p. 106–111; idem, *Geto-dacii*, p. 24–25, 51–52; Preda, SCIVA 37, 1986, 4, p. 341-343.

[86] Bichir, RevIst 38, 1985, 12, p. 1156.

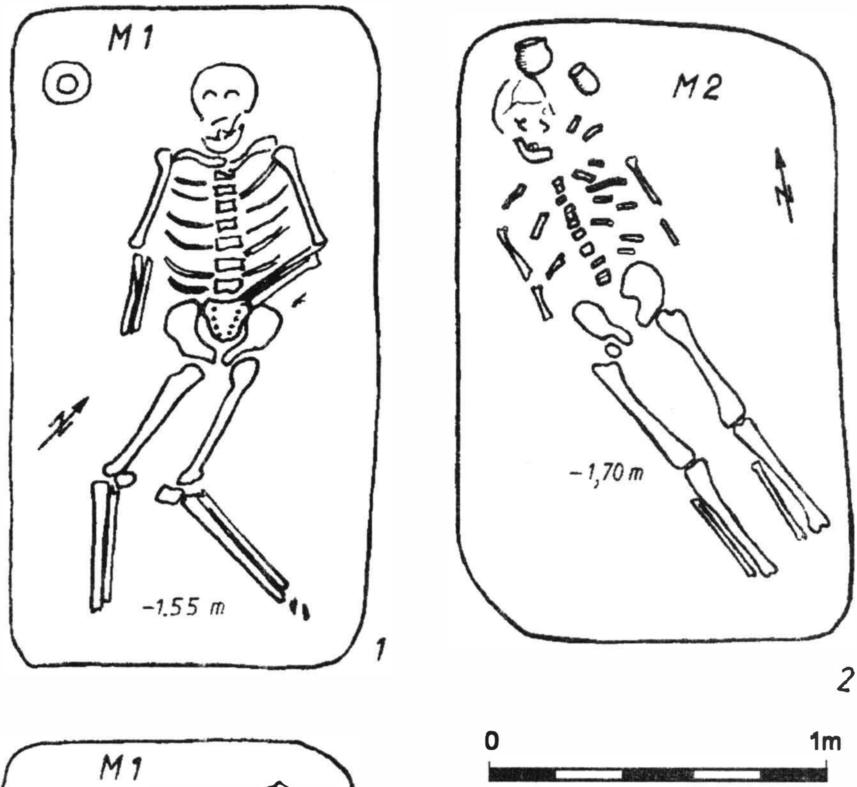
[87] Leahu, Trohani, *op. cit.*, p. 128, 133.

[88] Mulţumim colegului G. Trohani, care a binevoit să-mi arate inventarul, prilej cu care am constatat că amfora fragmentară are corpul canelat, ceva mai alungit decât cel redat în desen (*ibidem*, fig. 7/4) şi este lucrată din pastă de aceeaşi calitate cu cea a amforelor cunoscute în Muntenia; autorii folosesc denumirea de „pastă inferioară" (vezi p. 138) în loc de pastă obişnuită, cum ar fi mai potrivit. Şi căniţa reconstituită mai puţin corect în desen (fig. 7/3), prin formă şi pastă îşi găseşte bune analogii în niv. III_1 de la Mătăsaru.

[89] În funcţie de documentarea de care dispunea în acea vreme, M. Brudiu (*op. cit.*, p. 323–331) îi data în sec. IV p.Chr.

[90] N. Harţuchi, Istros 1, 1980, p. 225, 240. Este vorba de o descoperire fortuită, al cărei inventar a ajuns la Muzeul din Brăila. N. Harţuchi s-a deplasat la faţa locului pentru a culege datele necesare.

[91] Cf. Bichir, Pontica 5, 1972, p. 143; idem, Dacia, N. S. 21, 1977, p. 171; idem, în *Ilfov, file de istorie*, Bucureşti, 1978, p. 94.

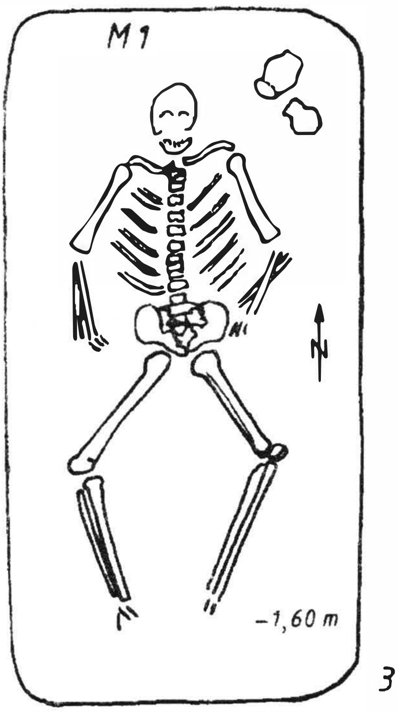

Fig. 4. – Morminte sarmatice: 1–2 Jugureanu (jud. Brăila); 3 Ruşeţu (jud. Buzău).

Cu prilejul cercetărilor făcute la Jugureanu (com. Ulmu, jud. Brăila) am putut să constat că pe partea stângă a drumului ce duce de la Jugureanu la Ruşeţu (jud. Buzău), ambele localităţi situate pe malul stâng al Călmăţuiului, la o distanţă de 5 km una de alta, se aflau mai mulţi tumuli cu diametrul ce oscila între 20 şi 40 m şi înălţimea ce nu depăşea 3 m. Ei sunt ceva mai înalţi decât cei de la Mohreanu, localitate situată tot pe malul drept al râului Călmăţui, la o distanţă de circa 4 km NE de Jugureanu. Întrucât la Mohreanu (com. Ulmu) s-a constatat un tumul sarmatic (restul n-au fost cercetaţi), nu este exclus ca şi în zona dintre Ruşeţu şi Jugureanu să existe tumuli sarmatici. După informaţii neverificate pe teren, tumulii de la Ruşeţu şi Mohreanu ar fi fost nivelaţi după 1980 în scopuri agricole.

În vara anului 1968, cineastul Ion Năstase a adus la Institutul de Arheologie un vas sarmatic găsit într-un mormânt, la vest de casa lui C. Lăzurică din Jugureanu. Drept urmare am fost delegat la sfârşitul lunii noiembrie 1968 să fac cercetări aici, prilej cu care am descoperit trei morminte sarmatice, la vest de sat, pe un promontoriu înconjurat din trei părţi de apa Călmăţuiului. **M. 1** avea scheletul în poziţie „de atac”, cu un picior întins şi altul îndoit din genunchi (fig. 4/1), orientat VNV (capul) – ESE (picioarele), la 1,65 m de la nivelul actual al solului. **M. 2** avea o groapă rectangulară largă, cu colţurile rotunjite, iar scheletul era aşezat în diagonală, la –1,70 m de la nivelul actual al solului, fiind orientat NNV–SSE (fig. 4/2). **M. 3** se afla pe panta promontoriului şi avea scheletul întins pe spate, cu mâinile pe lângă corp, la 0,55 m adâncime, orientat NV–SE. Oasele erau descompuse de acizii humici, aşa încât n-am putut recupera nimic. Inventarul acestor morminte a fost ilustrat în unele lucrări anterioare[92]. Aici dorim să ilustrăm planurile M. 1 şi M. 2 (fig. 4/1,2) şi pe cel al M. 1 de la Ruşeţu – punctul „La Oierie”, al cărui schelet se afla în poziţie de „dansatoare”, cu mâinile depărtate de corp şi cu picioarele desfăcute, descriind un romb (fig. 4/3). La fel, inventarul său a fost deja publicat[93].

În ceea ce priveşte vestul Munteniei, se cunosc morminte sarmatice izolate la Mărunţei, Stejaru, Viespeşti şi Mihăieşti, toate în judeţul Olt[94], ce se datează în a doua jumătate a sec. III p.Chr. De aici rezultă că sarmaţii au pătruns în această zonă după abandonarea de către romani a limesului transalutan. Morminte izolate au apărut şi în sud-vestul Munteniei, la Păuleasca pe cursul inferior al Vedei, la Bogdana pe Urlui şi la Zimnicea, pe Dunăre, dar acestea se datează în prima jumătate a sec. III p.Chr., fapt ce arată că în momentul pătrunderii sarmaţilor aici, exista limesul transalutan (care în această zonă se afla la numai 10 km est de Olt), dar nu mai era în funcţiune „Brazda lui Novac de sud”, căci toate aceste localităţi sunt situate la sud de „Brazdă”[95].

O noutate în domeniul cercetării arheologice o constituie şi apariţia primei

[92] Idem, Pontica 5, 1972, p. 141 şi urm., pl. 2/2; 4/1–2, 6; 5/3, 5; idem, Dacia, N. S. 21, 1977, p. 172 şi urm., pl. 5/1; 6/2; 7/5; 19/1, 4.

[93] Idem, Pontica 5, 1972, pl. 3/9; 4/4–5; idem, Dacia, N. S. 21, 1977, p. 172 şi urm., pl. 6/3; 7/3; 14/8.

[94] *Ibidem*, p. 199; idem, RevIst 39, 1986, p. 832. Pentru Mihăieşti, vezi Al. Păunescu, C. Beldiman, SCIVA 43, 1992, 1, p. 87–89.

[95] Bichir, Pontica 5, 1972, p. 171; idem, MuzNaţ 1, 1974, p. 32–33; idem, Dacia, N. S. 21, 1977, pl. 1.

necropole de tip Sântana de Mureş–Cerneahov în vestul Munteniei, la Drăgăneşti–Olt, ştiut fiind că cercetătorii care s-au ocupat de această cultură subliniau că la vest de limesul transalutan nu se cunosc asemenea descoperiri[96]. Personal, spuneam că distrugerea prin incendiu a aşezărilor de tip Militari–Chilia, dintre limesul alutan şi cel transalutan, s-ar datora „unor raiduri ale goţilor, din zona de la est de Vedea, în măsura în care nu se vor identifica şi în vestul Munteniei urme de locuire de tip Sântana de Mureş – Cerneahov, care să arate că goţii au pătruns şi în această zonă"[97]. Şi iată că acest lucru se concretizează prin apariţia necropolei pe teritoriul oraşului Drăgăneşti-Olt, care, din păcate, nu a putut fi săpată sistematic, fiind vorba de descoperirea unor morminte de către muncitorii ce săpau fundaţiile blocurilor[98]. După părerea noastră, necropola se datează în a doua jumătate a sec. IV p.Chr. Ca şi în cadrul altor necropole de tip Sântana de Mureş (Spanţov, Alexandru Odobescu, Oinac etc.) şi aici apar morminte sarmatice[99]. Este vorba de trei morminte (M. 6, M. 9 şi M. 11), unul dintre schelete (M. 11) având craniul deformat[100].

Aşa cum am subliniat în unele studii ale noastre, în Oltenia, cu excepţia mormântului din necropola romană de la Reşca–Romula, ce conţinea un schelet cu craniul deformat[101], lipsesc mormintele sarmatice. Rămânem la părerea că mormântul de luptător de la Vădastra, ce se datează în jurul anului 400, este hunic[102]. Aşa cum am mai spus, la Romula avem de-a face cu un sarmat înrolat în unitatea militară romană de aici, lucru confirmat şi de prezenţa mormintelor sarmatice în necropolele romane de la Odessos (Varna), Callatis şi Tomis[103]. Acest lucru ar putea fi valabil şi pentru Sucidava, dar cum aici nu s-a găsit nimic sarmatic, ipoteza nu poate fi susţinută[104].

[96] Gh. Diaconu, *Târgşor,* Bucureşti, 1965, p. 121; B. Mitrea, C. Preda, *Necropole din secolul al IV-lea e. n. în Muntenia,* Bucureşti, 1966, p. 157 şi harta de la fig. 252 etc.

[97] Bichir, *Geto-dacii*, p. 94 şi 105.

[98] G. Trohani, T. Zorzoliu, CAMNI 6, 1983, p. 209–223.

[99] Bichir, Dacia, N. S. 21, 1977, p. 173–174, 194; idem, RevIst 38, 1985, 12, p. 1157.

[100] Trohani, Zorzoliu, *op. cit.*, p. 210, 214, 216–218. Autorii consideră sarmatice numai M. 9 şi M. 11, dar sabia din M. 6 arată că şi acesta este sarmatic, ca şi M. 9, în care s-a găsit de asemenea o sabie de fier (vezi p. 214, fig. 5/1). M. Butoi şi A. Mincă, în Materiale 13, Oradea, 1979, p. 274, afirmă că după informaţiile primite (fără a specifica de la cine?) în 1978 s-ar fi descoperit în cadrul acestei necropole „oglinzi de bronz de tip sarmatic". Noi credem că aici n-a fost recuperată nici o oglindă de tip sarmatic, deoarece oglinzile cu tamga nu mai sunt cunoscute în a doua jumătate a sec. IV p.Chr. Corect, Trohani şi Zorzoliu nu atribuie presupusul M. 13, în care s-ar fi găsit „o oglindă de bronz cu mâner", sarmaţilor.

[101] M. Babeş, Dacia, N. S. 14, 1970, p. 123.

[102] Bichir, *Actes*, Belgrad, p. 284, n. 8; idem, Peuce 2, 1971, p. 143; idem, RevIst 38, 1985, 12, p. 1155.

[103] Idem, SCIVA 27, 1976, 2, p. 212; idem, RevIst 38, 1985, 12, p. 1155.

[104] Lucru confirmat de colegul G. Popilian, care a făcut săpături în necropolă şi care pregăteşte publicarea monografiei. Aşa încât „prezenţa câtorva morminte sarmatice în necropola Sucidavei", cum afirmă O. Toropu (*Romanitatea târzie şi străromânii în Dacia Traiană sud-carpatică*, Craiova, 1976, p. 112–113), nu este sprijinită concret de nimic. Surprinde faptul că autorul citează în sprijinul părerii sale pe D. Tudor, *Sucidava*, Bucureşti, 1974, p. 46, unde autorul nu spune nimic de sarmaţi. Tudor nu vorbeşte de morminte sarmatice la Celei–Sucidava nici în OR[4].

Lipsa descoperirilor sarmatice în Oltenia infirmă pasajul din Iordanes (*Getica* XII, 74), conform căruia iazigii erau separați de roxolani prin râul Olt, indiferent dacă știrea se referă la sec. II sau la sec. IV p.Chr. De asemenea, este infirmată părerea cercetătorilor care susțineau că sarmații au trecut în Câmpia Ungară (Alföld) prin Muntenia, Oltenia și Banat[105], știut fiind că nici în sud-estul Banatului nu s-au descoperit morminte sarmatice, iar în Muntenia lipsesc vestigiile sarmatice din sec. I p.Chr., care să poată fi atribuite iazigilor[106].

NOUVELLES DONNÉES CONCERNANT LA PÉNÉTRATION DES SARMATES DANS LE TERRITOIRE GÉTO-DACE (II)

RÉSUMÉ

L'auteur traite, dans cette deuxième partie de son étude, de la pénétration des Sarmates en Munténie (Valachie), corroborant les données archéologiques par les sources littéraires.

Dans le stade actuel de la recherche, les plus anciennes sépultures sarmatiques de Munténie datent du IIe siècle ap. J.-Chr. Ces tombes montrent que les Sarmates (Roxolans, Aorses, Alans) y ont pénétré par des vagues successives aux IIe–IVe siècles ap. J.-Chr. et ont cohabité avec les Géto-Daces, la population majoritaire de la région. Bien qu'on ne connaisse pas leurs propres établissements, des vases sarmatiques ont été mis au jour dans le site géto-dace de Mătăsaru (fig. 1/3–4). A Lehliu (dép. de Călărași), dans une tombe, on a trouvé un pendentif-amulette en agate, représentant Bouddha (fig. 2/1 et fig. 3). La tombe est datée par une fibule en bronze du type «mit umgeschlagenem Fuß»(fig. 2/3) des premières décennies du IIIe siècle ap. J.-Chr.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. Vases sarmatiques. 1 Piscul Crăsani (dép. d'Ialomița); 2 Oltenița–Fundeneanu (dép. de Călărași); 3–4 Mătăsaru (dép. de Dâmbovița).

Fig. 2. Lehliu (dép. de Călărași). 1 amulette (agate) représentant Bouddha; 2 fibule en bronze.

Fig. 3. Lehliu (dép. de Călărași). Amulette (agate) représentant Bouddha.

Fig. 4. Tombes sarmatiques: 1–2 Jugureanu (dép. de Brăila); 3 Rușețu (dép. de Buzău).

[105] Vezi supra n. 62.

[106] Cf. supra, n. 65.

UN TIP DE DECOR SPECIFIC BRONZULUI TIMPURIU

de RADU BĂJENARU

Autorul analizează aria de răspândire şi contextele stratigrafice din care provin o serie de fragmente ceramice cu decor de tip „arici" ce caracterizează un orizont cronologic al **bronzului timpuriu** din centrul şi NE Munteniei, NV României şi NE Ungariei (nivelul superior de la **Odaia Turcului**, nivelul Ic4,1 de la **Sărata Monteoru,** nivelul II de la **Năeni–„Zănoaga"**, nivelurile inferioare ale aşezărilor **Otomani** şi faza **Tiszaluc IIb–III4 – Hernádkak 2b**) şi, în consecinţă, demonstrează contemporaneitatea grupului Odaia Turcului (respectiv a stratului Monteoru Ic4,1) cu faza dezvoltată a **culturii Hatvan** şi posibil cu straturile **Sălacea 4, Săcuieni V, Tiream V** etc. Pe un plan mai larg, acest orizont se plasează în cuprinsul **fazei Reinecke A1** şi, raportat la aria egeană, la **nivelul EH III**. În cronologie absolută, el se plasează în intervalul 2300 – 2100 calibBC.

Una din caracteristicile importante ale bronzului timpuriu o reprezintă existenţa unor forme ceramice, tehnici de ornamentare şi motive decorative larg răspândite în timp şi spaţiu. Cu puţine excepţii, acestea sunt comune mai multor orizonturi cronologice ale epocii, ceea ce poate conduce la concluzii greşite atunci când, cu ajutorul lor, se încearcă stabilirea unor sincronisme culturale pe arii geografice întinse. Alături de elementele de decor cu durată lungă, există şi unele care, prin maniera specifică de realizare, caracterizează numai un anumit orizont cronologic. În această categorie se înscrie şi decorul de tip „arici", respectiv aplicarea pe corpul vaselor a unor proeminenţe mici, conice, ascuţite sau uşor rotunjite. Proeminenţele conice reprezintă un ornament răspândit în bronzul timpuriu. În studiul de faţă însă, avem în vedere decorul în care aceste proeminenţe joacă un rol principal, prin dispunerea lor în şiruri dese, mai mult sau mai puţin ordonate, ce acoperă întreaga suprafaţă, sau cea mai mare parte a suprafeţei vaselor. Prin maniera tipică de realizare, aria de răspândire şi contextul stratigrafic în care apare, acest decor ceramic devine un reper important pentru conectarea într-un cadru cronologic mai bine structurat a unor arii culturale diferite.

CATALOGUL DESCOPERIRILOR[1]:

[1] Acest catalog a fost întocmit, în mare parte, pe baza informaţiilor publicate. Numărul descoperirilor de acest tip este desigur mai mare, însă cele avute la dispoziţie, împreună cu contextele lor stratigrafice, sunt suficiente pentru a permite o serie de consideraţii de ordin cultural – cronologic, iar cele încă inedite nu pot schimba prea mult concluziile finale. De asemenea, am preferat să nu includ în catalog vasele şi fragmentele ceramice pentru care starea de conservare, dimensiunile sau calitatea fotografiilor pot determina îndoieli în ceea ce priveşte încadrarea în seria noastră, deşi la unele voi face referire pe parcursul studiului. Doresc numai să menţionez un fragment ceramic de la Junacite (Bulgaria) decorat în aceeaşi manieră (R. Katincearov ş. a., *Selištna mogila pri selo Junacite I*, Sofia, 1995, fig. 48/5) şi atribuit epocii fierului. Este posibil, însă, ca fragmentul respectiv să provină din unul dintre numeroasele straturi ale epocii bronzului documentate în această aşezare.

S C I V A, tomul 47, nr. 3, Bucureşti, iulie–septembrie 1996, p. 313–323

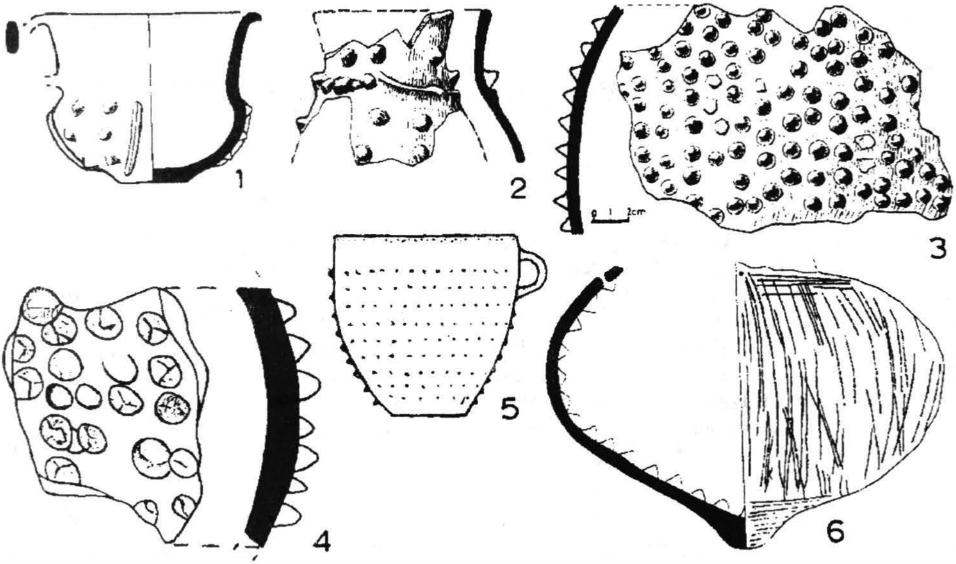

Fig. 1. Vase şi fragmente ceramice cu decor de tip „arici":1 Hernádkak; 2–4 Odaia Turcului; 5 Săcuieni; 6 Pişcolt (1–3 scara 1/4; 4 scara 1/2; 6 scara 1/8; 5 fără scară). După E. Schalk, E. Tudor, T. Bader, P. Roman şi I. Németi.

1. *Odaia Turcului* (jud. Dâmboviţa). Se cunosc până în prezent şase fragmente ceramice cu decor de tip „arici": patru publicate (fig. 2/2, 3)[2], unul cules de la suprafaţa aşezării în 1994 şi unul rezultat în urma săpăturilor din vara anului 1995 (fig. 1/4). Fragmentele publicate provin din nivelul superior de locuire al aşezării, atribuit grupului Odaia Turcului.

2. *Sărata Monteoru* (jud. Buzău). Un fragment ceramic provine din nivelul Ic4,1 (fig. 2/3)[3].

3. *Năeni – „Zănoaga"* (jud. Buzău). Săpături sistematice executate de I. Chicideanu într-o aşezare cu mai multe niveluri din bronzul timpuriu. Fragmente ceramice decorate cu proeminenţe conice dese provin din nivelurile Zănoaga II a–b, corespunzătoare stratului Ic4,1 de la Sărata Monteoru şi nivelului superior de la Odaia Turcului[4].

4. *Cuciulata* (jud. Braşov). Fragment ceramic din nivelul II de la „Pleşiţa Pietroasă" (fig. 2/10), atribuit fazei B a culturii Schneckenberg[5].

5. *Otomani – „Cetăţuia"* (jud. Bihor). Fragment din partea superioară a unui vas decorat cu proeminenţe ascuţite pe suprafaţa interioară. Provine din nivelul I atribuit culturii Otomani, „faza" I[6].

[2] E. Tudor, Dacia, N.S. 26, 1982, p. 71, fig. 9/7, 9; idem, Materiale 15, 1981 (1983), p. 111, fig. 2/14,17.

[3] E. Zaharia, Dacia, N. S. 31, 1987, fig. 3/7.

[4] Informaţii I. Chicideanu, căruia îi mulţumesc şi pe această cale.

[5] Gh. Bichir, Dacia, N. S. 6, 1962, p. 87 şi urm., fig. 10/5.

[6] I. Ordentlich, Dacia, N. S. 7, 1963, p. 121, fig. 5/5.

6. *Sălacea* (jud. Bihor). Din aşezarea de pe Dealul Vida sunt publicate trei vase decorate în această manieră. Două provin probabil din nivelurile 2–1 considerate Otomani II[7]. Al treilea nu are precizat contextul stratigrafic[8].

7. *Săcuieni* (jud. Bihor). Cană tronconică decorată cu şiruri orizontale de proeminenţe (fig. 1/5), găsită în nivelurile inferioare (V–VI), atribuite „fazei" Otomani I[9].

8. *Pişcolt* (jud. Satu Mare). Din Gr. 1/1976 din situl „Nisipărie", provine un vas fragmentar cu proeminenţe conice ce-i acoperă suprafaţa interioară (fig. 1/6). A fost atribuit fazei a II-a a culturii Nir[10].

9. *Paszab* (Ungaria). Fragment ceramic decorat în aceeaşi manieră. În zona localităţii Paszab există mai multe puncte cu ceramică Nyírség, însă pentru acest fragment nu se precizează locul şi condiţiile de descoperire[11]. A fost atribuit culturii Nyírség[12].

10. *Tiszakarád – „Bábahomoka"* (Ungaria). Vas mare de provizii decorat cu proeminenţe conice dispuse neregulat pe corpul vasului. A fost cules, împreună cu mai multe cioburi decorate cu striuri, dintr-un profil rezultat în urma surpării unui mal. A fost atribuit culturii Nyírség[13].

11. *Tarcal – „Mézmájtető"* (Ungaria). Mic fragment decorat cu patru proeminenţe conice, cules de la suprafaţa unei aşezări Zók şi Hatvan distrusă de lucrări agricole. A fost atribuit culturii Hatvan[14].

12. *Felsődobsza – „Várdomb"* (Ungaria). Fragment de vas decorat pe corp cu proeminenţe şi pe gât cu scrijelituri (fig. 2/9). Provine dintr-o aşezare în care s-au descoperit, la sfârşitul secolului trecut, cioburi Hatvan şi Füzesabony. A fost atribuit culturii Hatvan[15]

13. *Tibolddaróc – „Bércút"* (Ungaria). Mai multe fragmente ceramice decorate cu proeminenţe conice, din care trei sunt tipice. Provin dintr-o mare aşezare situată pe înălţime, săpată de B. Balász în 1904. Au fost atribuite culturii Hatvan[16].

14. *Szihalom – „Árpádvár"* (Ungaria). Ceaşcă fragmentară decorată în aceeaşi manieră (fig. 3/8). Provine dintr-o aşezare în care s-au efectuat săpături în secolul trecut şi în care s-au găsit materiale Hatvan şi Füzesabony. A fost atribuită culturii Hatvan[17].

[7] Idem, StComSatu Mare 2, 1972, p. 73, pl. 11/2; T. Bader, *Epoca bronzului în nord-vestul Transilvaniei*, Bucureşti, 1978, p. 49, pl. 29/9 (citat în continuare *Epoca bronzului*).

[8] N. Chidioşan, Crisia 4, 1974, p. 172, pl. 2/1.

[9] Bader, *op. cit.*, p. 44, pl. 16/12.

[10] P. Roman, I. Németi, SCIVA 37, 1986, 3, p. 205, fig. 5/2.

[11] N. Kalicz, *Die Frühbronzezeit in Nordost – Ungarn*, ArchHung 45, Budapesta, 1968, p. 66–67, pl. 23/24 (în continuare va fi citat Kalicz, *Frühbronzezeit*).

[12] *Ibidem*, p. 77.

[13] *Ibidem*, p. 68, pl. 27/10.

[14] *Ibidem*, p. 116, pl. 58/8.

[15] *Ibidem*, p. 117, pl. 60/6.

[16] *Ibidem*, p. 119, pl. 61/5, 7–8.

[17] *Ibidem*, pl. 80/1.

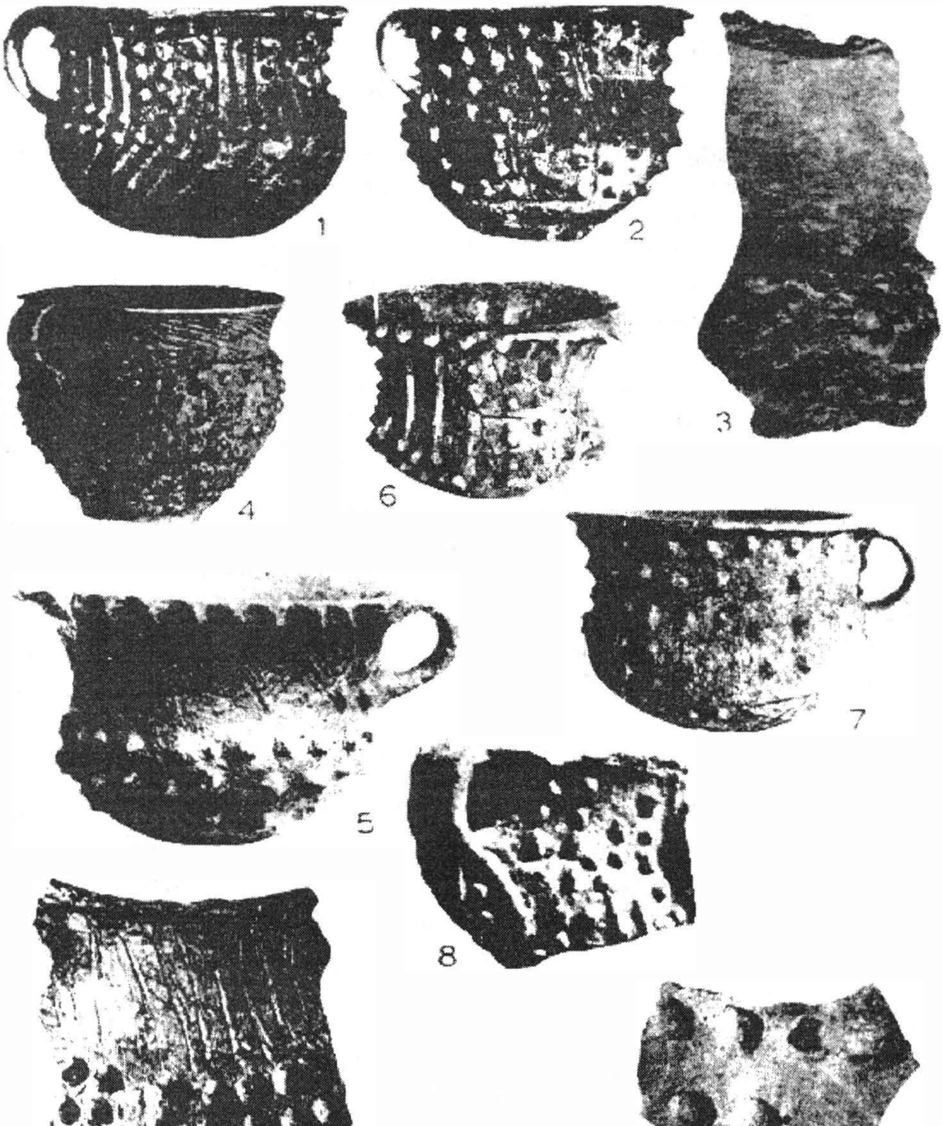

Fig. 2. Vase şi fragmente ceramice cu decor de tip „arici": 1–2 Tiszafüred; 3 Sărata Monteoru; 4 Galgamácsa; 5 Nyíregyháza; 6–7 Tiszaörvény; 8 Szihalom; 9 Felsődobsza; 10 Cuciulata (1–2, 4 scara 1/3; 5–9 scara 1/2; 3, 10 fără scară). După N. Kalicz, E. Zaharia şi Gh. Bichir.

15. *Hatvan – „Boldog"* (Ungaria). Ceaşcă întreagă decorată cu şiruri rare, paralele şi verticale de proeminenţe conice. Face parte dintr-un lot de mai multe vase, achiziţionate în 1906 de Muzeul Naţional din Budapesta şi pe care N. Kalicz le consideră a proveni din morminte. Vasul a fost atribuit culturii Hatvan[18].

16. *Galgamácsa – „Szilvásdomb"* (Ungaria). Ceaşcă decorată cu proeminenţe conice şi, pe gât, cu scrijelituri (fig. 2/4). Descoperită întâmplător cu ocazia construirii unei căi ferate. Atribuită culturii Hatvan[19].

17. *Tiszafüred – „Ásotthalom"* (Ungaria). Două ceşti decorate cu şiruri de proeminenţe conice (fig. 2/1, 2), descoperite într-o aşezare săpată la sfârşitul secolului trecut, ce conţinea materiale Hatvan şi Füzesabony. Ceştile au fost atribuite culturii Hatvan[20].

18. *Tiszaörvény – „Temetôdomb"* (Ungaria). Necropolă din care au fost săpate, în 1937, 14 morminte atribuite culturii Hatvan. Din inventarele M. 2 şi 6 fac parte şi câte o ceaşcă cu acelaşi decor (fig. 2/6, 7)[21].

19. *Nyíregyháza – „cimitirul Marga"* (Ungaria). Ceaşcă (fig. 2/5) şi oală-borcan decorate în acelaşi fel. În acest punct se cunosc o aşezare şi o necropolă Hatvan. Nu se specifică provenienţa vaselor[22].

20. *Hernádkak* (Ungaria). Din inventarul M. 81 făcea parte şi o ceaşcă decorată pe pântec cu proeminenţe conice (fig. 1/1). Acest mormânt a fost încadrat în faza IIIa a necropolei, ce corespunde unei etape finale a culturii Hatvan[23].

Cartarea punctelor cu descoperiri de acest tip (fig. 3) ne relevă două zone distincte în care ele se concentrează. Prima cuprinde centrul şi NE Munteniei, iar cea de-a doua NV României şi NE Ungariei.

Exemplarele din prima zonă se încadrează în orizontul cronologic corespunzător nivelului superior de la Odaia Turcului analog descoperirilor din nivelul Ic4,1 de la Sărata Monteoru. Singurul fragment ceramic care comportă discuţii este cel de la Cuciulata; el diferă de exemplarele citate mai sus prin maniera îngrijită de realizare a proeminenţelor şi prin forma acestora, mult rotunjită faţă de a celorlalte. Ţinând cont de dimensiunile reduse ale ciobului, el ar putea proveni de la un vas ce nu se înscrie în seria noastră. Aşa cum apare în ilustraţie însă, poate fi încadrat în categoria fragmentelor ceramice decorate cu proeminenţe conice. Săpăturile de la Cuciulata – „Pleşiţa Pietroasă" au documentat, conform autorului lor[24], existenţa a două niveluri de locuire ce ar corespunde fazelor A şi B ale culturii Schneckenberg. Ar fi, dealtfel, singura confirmare stratigrafică a celor

[18] *Ibidem*, p. 121, pl. 92/5.
[19] *Ibidem*, p. 124, pl. 99/20.
[20] *Ibidem*, p. 181, pl. 103/15, 16.
[21] *Ibidem*, p. 127, 144, pl. 104/3, 7.
[22] *Ibidem*, pl. 117/4.
[23] E. Schalk, *Das Gräberfeld von Hernádkak. Studien zum Beginn der Frühbronzezeit in nordöstlichen Karpatenbecken*, Universitätsforsch. zur Präh. Archäologie 9, Bonn, 1992, p. 188–189, 346, pl. 17/1.
[24] Bichir, *op. cit.*, p. 87 urm.

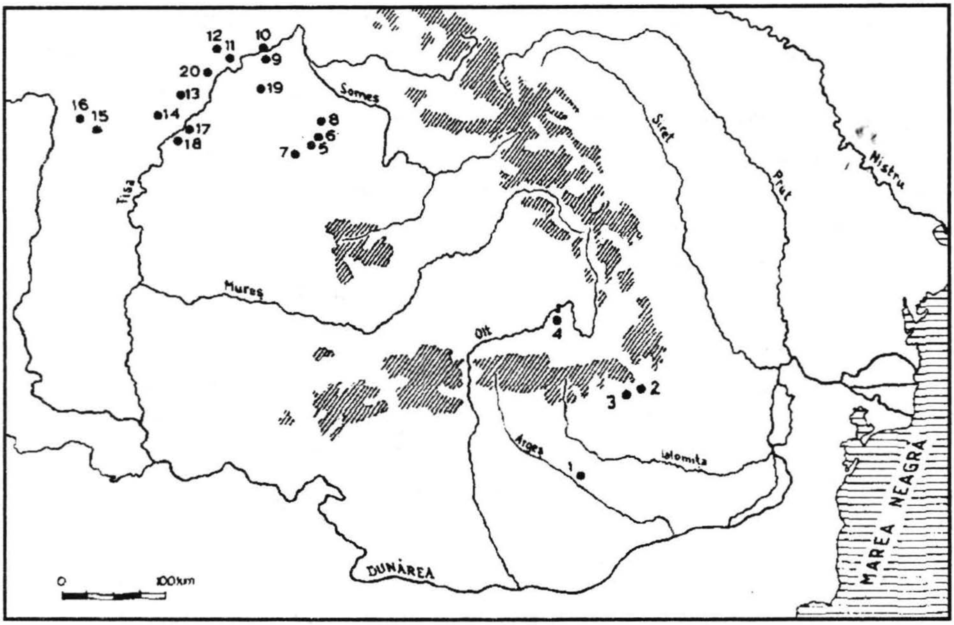

Fig. 3. Harta de răspândire a decorului de tip „arici" (numerele localităţilor indicate pe hartă corespunde numerelor localităţilor cuprinse în catalogul din text).

două faze stabilite pe criterii tipologice de A. Prox[25]. Lipsa unui profil publicat şi afirmaţia că o locuinţă a nivelului II (superior) este construită direct pe stâncă[26] (unde este în acest caz nivelul inferior?), mă determină să nu consider ca indiscutabilă stratigrafia de aici. Reexaminarea critică a descoperirilor din Ţara Bârsei a relevat că amestecul de materiale de tip Glina şi Schneckenberg din aceste aşezări nu are valoare cronologică, datorită condiţiilor de teren ce nu permit prezervarea *in situ* a resturilor arheologice şi depunerea de straturi antropice[27]. Descoperirile de la Năeni–„Colarea" (jud. Buzău)[28] ne oferă o imagine ceva mai clară asupra conţinutului tipologic al „culturii" Schneckenberg, care apare astfel diferit de cel al culturii Glina[29]. Stratigrafiile de la Sărata Monteoru şi Odaia Turcului i-au permis lui A. Vulpe să arate nu numai că ceea ce se înţelegea prin

[25] A. Prox, *Die Schneckenberg-Kultur*, Braşov, 1941, p. 78 urm.

[26] Bichir, *op. cit.*, fig. 2/3.

[27] A. Vulpe, SCIVA 34, 1983, 1, p. 72.

[28] A. Vulpe, V. Drâmbocianu, SCIVA 32, 1981, 2, p. 171 urm.

[29] Vulpe, în *Studien zur Bronzezeit.Festschrift für W. A. v. Brunn*, 1982, p. 489 urm.; idem, Starinar, N.S. 40–41, 1989–1990, p. 105 urm. La Ţârcov (jud. Buzău) a fost descoperită o nouă aşezare de tip Năeni–Schneckenberg (R. Andreescu, CAMNI 9, 1992, p. 44 urm.). Deşi săpăturile au fost reduse ca întindere, ceramica descoperită este identică cu cea de la Năeni–„Colarea" şi nu prezintă nici un element ce ar putea fi atribuit cu certitudine culturii Glina.

culturile Glina şi Schneckenberg sunt aspecte diferite tipologic, dar şi că ele nu pot fi contemporane[30]. La acestea se adaugă şi faptul că în nici un mormânt Schneckenberg (deci dintr-un complex închis!) nu s-a găsit ceramică decorată cu găuri-buton. Se pune astfel întrebarea cărei culturi îi aparţine fragmentul ceramic de la Cuciulata. Cioburi tipice Năeni–Schneckenberg se cunosc la Odaia Turcului în nivelul superior[31]. Fără a discuta aici implicaţiile cronologice ale acestor descoperiri, precizez numai că în acelaşi mod se poate explica şi prezenţa ciobului de la fig. 2/10 la Cuciulata. Încadrarea lui în orizontul cronologic reprezentat de nivelul superior de la Odaia Turcului este deci plauzibilă.

Pentru o încadrare culturală corectă a exemplarelor din NE Ungariei, este necesar să analizăm condiţiile de descoperire a acestora, precum şi materialele cu care ele se asociază. Din săpături mai mult sau mai puţin sistematice provin numai exemplarele din aşezările cu numărul de catalog 13–14, 17–18 şi 20. Celelalte fac parte din loturi de ceramică culese de la suprafaţa aşezărilor respective sau cu provenienţă neprecizabilă (nr. 9–12, 15–16 şi 19). În această ultimă categorie se înscriu şi cele atribuite culturii Nyírség (nr. 9–10), dar ceramica cu care se asociază nu asigură o atribuire certă acestei culturi[32]. Exemplarele din aşezările şi necropolele cu nr. 11–20 au fost puse în legătură cu cultura Hatvan. Periodizarea internă a acesteia, raporturile ei cu culturile Nyírség (la limita inferioară) şi Füzesabony (la cea superioară), rămân încă la stadiul ipotezelor[33]. O cauză o constituie faptul că, în ciuda numărului mare de puncte cu descoperiri Hatvan, puţine au fost cercetate sistematic şi publicate corespunzător. În zona care ne interesează, două sunt siturile atribuite culturii Hatvan ce permit discuţii mai detaliate: aşezarea de la Tiszaluc[34] şi necropola de la Hernádkak[35]. Pentru Kalicz, în aşezarea de la Tiszaluc se poate urmări întreaga evoluţie a culturii Hatvan. Astfel, stratul IIa (nivelurile 7–10) reprezintă faza timpurie (Ia) Hatvan, stratul IIb (nivelurile 5–6) faza clasică (Ib),

[30] Vulpe, Starinar, N.S. 40–41, 1989–1990, p. 105 urm.

[31] Fragmentele ceramice de acest tip descoperite în aşezarea de la Odaia Turcului au fost discutate de Vulpe (*op. cit.*, p. 106). La acestea se mai adaugă două fragmente descoperite în cursul săpăturilor din 1995. Primul provine dintr-o groapă medievală ce a tăiat şi distrus nivelurile epocii bronzului şi în care materialele sunt amestecate. Al doilea face parte din inventarul unei gropi ce pornea de la baza nivelului superior şi perfora valul de apărare construit în vremea culturii Glina (deci într-o zonă unde ceramica de tip Glina lipseşte). Cele două cioburi atribuite de E. Tudor nivelurilor Glina (Tudor, Dacia, N. S. 26, 1982, p. 66, fig. 5/5, 6) sunt prezentate fără un context stratigrafic precis. Nu este exclus ca ele să provină tot din nivelul superior,ca şi cele pentru care avem observaţii stratigrafice clare.

[32] Fragmentul de la Paszab este publicat împreună cu un ciob ce poate fi considerat atipic (Kalicz, *Frühbronzezeit*, pl. 23/25), iar vasul de la Tiszakarád este singurul publicat din acest loc.

[33] Idem, *Die Hatvan-Kultur*, în *Kulturen der Frühbronzezeit des Karpatenbeckens und Nordbalkans*, Belgrad, 1984, p. 201.

[34] Idem, *Frühbronzezeit*, p. 114 urm., 164 urm.

[35] Schalk, *op. cit.*

iar stratul III (nivelurile 1–4) faza târzie (II) a culturii[36]. Schalk acceptă în linii generale periodizarea propusă de Kalicz, dar face o serie de observaţii bine întemeiate[37]. Nivelul 11 este atribuit fazei IIa în timp ce graniţa dintre nivelurile 6 şi 7 stabilită de Kalicz i se pare ipotetică, conţinutul ceramic al celor două niveluri fiind identic. Demarcaţia între Tiszaluc IIb şi III este însă clară prin apariţia în nivelul 4 a decorului geometric incizat, compus din linii paralele sau în zig-zag. Nivelurile 1–2 se detaşează de restul prin apariţia canelurii şi a unor bunuri ceramice caracteristice pentru cultura Füzesabony[38]. Cele 131 de morminte de la Hernádkak au fost împărţite de Schalk în trei mari faze cronologice[39]. Hernádkak 1 corespunde grupului Kost'any, Hernádkak 2 timpurie se poate paraleliza cu Tiszaluc IIa (Hatvan timpuriu), Hernádkak 2 târzie cu Tiszaluc IIb–III4 (Hatvan dezvoltat), iar Hernádkak 3 cu Tiszaluc III1–3 (Hatvan târziu şi Füzesabony timpuriu). Faza finală Hernádkak 3, caracterizată de decorul cu caneluri spiralice, depăşeşte în timp aşezarea de la Tiszaluc, încadrându-se pe deplin în cultura Füzesabony

Decorul „arici", în forma lui tipică, nu apare la Tiszaluc. Remarcăm numai că el îşi face simţită prezenţa prin patru fragmente ceramice, dintre care primul aparţine nivelului 7[40] şi celelalte trei nivelului 6[41], ceea ce înseamnă începutul fazei IIb a aşezării. Dimensiunile reduse ale acestor fragmente impun însă rezerve în ceea ce priveşte încadrarea lor în categoria vaselor cu decor de tip „arici". M. 81 de la Hernádkak, în care s-a găsit ceaşca decorată pe corp cu proeminenţe conice, aparţine fazei a III-a a necropolei. Aşa cum este însă realizat, decorul ceştii nu este tipic pentru seria noastră. Proeminenţele sunt rare, trase din corpul vasului şi nu creează imaginea oferită de piesele tipice[42]. Prin maniera de realizare şi poziţia cronologică, decorul acestui vas pare a face trecerea de la cel de tip „arici" la proeminenţele clasice ale culturii Otomani, înconjurate de caneluri. Singurele exemplare tipice cu o poziţie stratigrafică asigurată sunt cele două ceşti din M. 2 şi 6 de la Tiszaörveny (fig. 2/6, 7). Prin inventarul lor, aceste morminte se încadrează în faza Hernádkak 2 târzie – Tiszaluc III4, ceea ce, în terminologia folosită de Schalk, reprezintă faza dezvoltată a culturii Hatvan[43]. Celelalte descoperiri din NE Ungariei nu infirmă această încadrare[44].

[36] Kalicz, *op. cit.*, p. 164 urm.

[37] Schalk, *op. cit.*, p. 176 urm.

[38] *Ibidem*, p. 182.

[39] *Ibidem*, p. 183 urm.

[40] Kalicz, *op. cit.*, pl. 41/27.

[41] *Ibidem*, pl. 43/1, 8; 44/3.

[42] Pentru detalii, vezi şi I. Bóna, *Die Mittelbronzezeit Ungarns und ihre südöstliche Beziehungen*, ArchHung 49, Budapesta, 1975, pl. 160/14.

[43] Schalk, *op. cit.*, p. 236.

[44] Exemplarele de la Tibolddaróc, Szihalom şi Tiszafüred provin din aşezări în care s-au descoperit materiale din faza dezvoltată a culturii Hatvan (Tiszaluc IIb–III4), cât şi din faza Hatvan finală şi Füzesabony timpurie. Ele au fost publicate nediferenţiat (Kalicz,*op. cit.*, pl. 60–62, 74–77, 103). Cele de la Tarcal, Hatvan-Boldog şi Galgamácsa se asociază numai cu materiale Hatvan încadrabile în faza Tiszaluc IIb–III4 (*ibidem*, pl. 58, 92, 99).

În aşezările din NV României, cel mai timpuriu context în care apare decorul nostru pare a fi Gr. 1/1976 de la Pişcolt, atribuită fazei a II-a a culturii Nir[45]. Cele mai multe exemplare au fost puse în legătură cu ceea ce a fost definit drept faza I a culturii Otomani. În acest sens merită reţinută afirmaţia lui I. Ordentlich, conform căreia „tipul de vas cu proeminenţe ascuţite pe suprafeţele interioare este prezent într-un număr sporit în aproape toate nivelele aşezărilor Otomani I (Sălacea, Săcuieni, Roşiori, Otomani–Cetăţuia)"[46]. Două vase de tip askos decorate la exterior cu şiruri de proeminenţe conice, provin din nivelurile 2–1 ale aşezării de la Sălacea, ceea ce înseamnă faza Otomani II[47]. O analiză detaliată asupra contextului stratigrafic şi materialului ceramic cu care materialele noastre se asociază este foarte greu de făcut datorită publicării necorespunzătoare a săpăturilor din aşezările Otomani situate în NV României. Din ceea ce este publicat putem desprinde două concluzii. În primul rând, materialul ceramic cunoscut sub denumirea de „Otomani I", pe de-o parte nu este unitar din punct de vedere cultural şi cronologic, iar pe de altă parte nu vădeşte vreo legătură cu cultura Otomani propriu-zisă[48]. În al doilea rând, se poate observa că evoluţia şi conţinutul cultural al nivelurilor inferioare din aşezările din NV României sunt identice cu cele ale aşezărilor situate în Câmpia Tisei. Unele diferenţe se pot datora tocmai caracterului lacunar al publicării acestor descoperiri. Este cert însă că termeni ca Nir (respectiv Nyírség), Hatvan sau Otomani I acoperă, în multe cazuri, aceeaşi realitate culturală. De aceea este preferabil ca raportarea cronologică a descoperirilor din această arie geografică să se facă în termenii stratigrafiei de la Tiszaluc[49].

Un reper cronologic important pentru exemplarele din NV României îl reprezintă Gr. 1/1976 de la Pişcolt – „Nisipărie", al cărei inventar, raportat la aşezarea de la Tiszaluc, poate fi datat cel mai timpuriu la începutul fazei IIb[50]. Forma vasului de la fig. 1/6 este tipică culturii Hatvan, găsindu-şi bune analogii în M. 11 de la Tiszaörvény[51] şi M. 44 de la Hernádkak[52]. Două din vasele de la Sălacea se încadrează, atât prin contextul stratigrafic, cât mai ales prin forma lor, în faza Tiszaluc III 1–2[53]. Trebuie remarcat însă, că decorul unui vas (în desen la

[45] Roman, Németi, *op. cit.* (v. supra nota 10).

[46] Ordentlich, Crisia 4, 1972, p. 142.

[47] Idem, StComSatu Mare 2, 1972, p. 73, pl. 11/2, 3.

[48] Vezi în acest sens concluziile lui Roman şi Németi, *op. cit.*, p. 215.

[49] În ciuda unei suprafeţe mici săpate, a publicării selective a ceramicii şi a unor posibile amestecuri de materiale între straturi, aşezarea de la Tiszaluc rămâne până în prezent singura stratigrafie publicată din această zonă şi oferă o imagine coerentă şi credibilă a evoluţiei culturale pre-Otomani din aria geografică discutată.

[50] Roman, Németi, *op. cit.*

[51] Kalicz, *Frühbronzezeit*, pl. 106/9.

[52] Schalk, *op. cit.*, pl. 11/5.

[53] Forma vasului publicat de Ordentlich (*op. cit.*, pl. 11/2) caracterizează faza Otomani II şi începutul culturii Füzesabony, regăsindu-se în stratul Tiszaluc III2 (Kalicz, *op. cit.*, pl. 52/10), la Tisza tardos (*ibidem*, pl. 60/3), Mezőcsát (*ibidem*, pl. 69/1), Füzesabony (*ibidem*, pl. 115/7, 8), iar la noi, în afară de Sălacea, la Pir (Bader, *Epoca bronzului*, pl. 29/8).

Bader, *Epoca bronzului*, pl. 29/9), prin proeminenţele rare şi puţin reliefate, reprezintă o formă aparte a decorului de tip „arici", în timp ce celălalt fragment de vas, în cazul în care aparţine acestui nivel[54], poate juca un rol identic cu ceaşca de la Hernádkak discutată mai sus. Pentru provenienţa stratigrafică exactă a celorlalte exemplare din NV României, nu putem face decât supoziţii. Aşezările Otomani de la noi conţin mai multe straturi pentru ceea ce s-a propus a fi Otomani I (câte două straturi la Sălacea, Săcuieni, Tiream, Carei – „Bobald"[55], etc.). Dintr-un asemenea strat de la Săcuieni cităm un vas „ce are o analogie perfectă" cu cel de la Galgamácsa[56]. Deci contextul din care provine şi, prin extindere pe baza datelor stratigrafice de care dispunem până în prezent, contextul celorlalte vase cu decor de tip „arici" din NV României, corespunde fazei Tiszaluc IIb–III4. Prin analogie cu situaţia din Ungaria, acest context *ar trebui* să fie reprezentat de straturile Sălacea 4, Săcuieni V, Tiream V etc., adică de orizontul cronologic imediat anterior celui în care apar primele elemente decorative caracteristice ceramicii Otomani (motivele geometrice incizate). În consecinţă, majoritatea vaselor şi fragmentelor ceramice cu decor de tip „arici", descoperite în NV României şi NE Ungariei se înscriu în faza Tiszaluc IIb–III4 – Hernádkak 2b. Vasele de la Hernádkak şi Sălacea indică faptul că decorul persistă şi în perioada următoare (Tiszaluc III1–2 – Hernádkak 3a), însă sub altă formă sau atipic.

Acest tip de decor reprezintă unul din puţinele repere cronologice pentru conectarea celor două arii culturale discutate. Maniera concretă de realizare şi dispunere a proeminenţelor diferă de la vas la vas, însă imaginea de ansamblu pe care ne-o oferă este unitară sub aspect tipologic. În consecinţă, paralelizarea grupului Odaia Turcului cu faza dezvoltată a culturii Hatvan[57] (Tiszaluc IIb–III4 – Hernádkak 2b) şi posibil cu nivelurile Sălacea 4, Săcuieni V etc. apare în domeniul plauzibilului. Prin această relaţie, grupul Odaia Turcului se plasează la nivelul Tószeg B_2, fapt confirmat şi de prezenţa străchinii cu două sau patru torţi în nivelul superior de la Odaia Turcului [58], la Sărata Monteoru în stratul Ic4,1[59] şi în faza B_2 de la Tószeg[60].

În termenii cronologiei relative, acest orizont se plasează în cuprinsul fazei Reinecke A1, alături de culturi considerate tipice acestei perioade (Nitra, Aunjetitz, Mierzanowice)[61] şi, raportat la aria egeeană, la nivelul Helladicului timpuriu III

[54] Ordentlich, *op. cit.*, pl. 11/3. La Sălacea există şi două niveluri atribuite fazei Otomani I.

[55] Bader, *op. cit.*, p. 36–37.

[56] Ordentlich, *op. cit.*, p. 143.

[57] Similitudini între ceramica din nivelul superior de la Odaia Turcului şi cea de tip Hatvan din NE Ungariei au fost deja observate de E. Tudor, Dacia, NS 26, 1982, p. 72 urm.

[58] *Ibidem*, p. 69, fig. 7/9, 12.

[59] Zaharia, *op. cit.*, p. 32, fig. 10/1, 3, 6–9 (vezi supra, nota 3).

[60] Schalk, Dacia, N.S. 25, 1981, p. 99, fig. 5/74.

[61] Vezi în acest sens, mai recent, Schalk, *Hernádkak*, p. 222, fig. 77, cu bibliografia aferentă.

de început[62]. În ceea ce priveşte cronologia absolută, pe baza datelor radiocarbon calibrate, se plasează în intervalul 2300 – 2100 a.Chr.[63].

ORNAMENT TYPE SPECIFIC FOR THE EARLY BRONZE AGE

ABSTRACT

The author analyses the spreading area and the stratigraphical contexts from which resulted a series of pottery shapes and fragments decorated with "hedgehog" pattern (conical small pointed proeminences that cover the whole surface of the pots). This particular pattern is considered to characterise a certain chronological horizon of the Early Bronze Age.

For the center and the NE of Wallachia, such ceramics belong to the upper level of Odaia Turcului, the level Ic4,1 from Sărata Monteoru, the level Zănoaga IIa–b from Năeni –, this being another argument in favore of the synchronism of those levels.

Most of the sherds from the NW of Romania result from the cover levels of the Otomani settlements (known especially in the so called Otomani I) without any further stratigraphical information. The fragments found in the NE of Hungary are chronologically established by the discoveries made at the Hernádkak and Tiszaörvény necropoles and the Tiszaluc settlement. The analysis determines the conclusion that such ceramics characterise the phase Tiszaluc IIb–III4 – Hernádkak 2b.

Consequently, the synchronism of the Odaia Turcului group (respectively of the level Monteoru Ic4,1) with the developed phase of the Hatvan culture (Tiszaluc IIb–III4 – Hernádkak 2b) and, possibly, with the levels Sălacea 4, Săcuieni V, Tiream V etc., becomes plausible. In general terms, this chronological horizon belongs to the phase Reinecke A1 and, considering the Aegean area, to the EH III. In absolute chronology, it can belong within the interval 2300 – 2100 BC.

CAPTION OF THE FIGURES

Fig. 1. Pots and sherds with „hedgehog" pattern: 1 Hernádkak; 2–4 Odaia Turcului; 5 Săcuieni; 6 Pişcolt (1–3 scale 1/4; 4 scale 1/2; 6 scale 1/8; 5 whitout scale). After E. Schalk, E. Tudor, T. Bader, P. Roman and I. Németi.

Fig. 2. Pots and sherds with "hedgehog" pattern: 1–2 Tiszafüred; 3 Sărata Monteoru; 4 Galgamácsa; 5 Nyíregyháza; 6–7 Tiszaörvény; 8 Szihalom; 9 Felsödobsza; 10 Cuciulata (1–2, 4 scale 1/3; 5–9 scale 1/2; 3, 10 without scale). After N. Kalicz, E. Zaharia and Gh. Bichir.

Fig. 3. The map of the spreading of the "hedgehog" pattern (the numbers of the settlements indicated on the map correspond to the numbers of the settlements to be found in the catalogue included in the text).

[62]Cf. J. Maran, ArchNachrichtenblatt 1, 1996, 1, p. 50 urm., în special tabelul de la p. 52–53.

[63] Pentru datarea absolută a bronzului timpuriu din Europa Centrală, vezi, de exemplu, B. Becker, R. Krause, B. Kromer, Germania 67, 1989, 2, p. 421 urm. Pentru aria egeeană, S. W. Maninng, *The absolute chronology of the Aegean Early Bronze Age. Archaeology, Radiocarbon and History*, Monographs in Mediterranean Archaeology 1, Sheffield, 1995, p. 145 urm, 162–165 şi fig. 2.

ASUPRA UTILIZĂRII FILDEŞULUI ÎN PALEOLITICUL SUPERIOR DIN ROMÂNIA

de CORNELIU BELDIMAN

Autorul trece în revistă descoperirile ce atestă folosirea **fildeşului de mamut** ca material de construcţie în **paleoliticul superior** românesc şi insistă asupra piesei descoperite la **Lespezi–„Lutărie" jud. Bacău** (nivelul IV, datat aprox. 18 000 BP), care a fost prelucrată (debitaj prin **abraziune liniară**, respectiv **tăierea transversală cu ajutorul unei fibre lungi** sablate), în vederea transformării sale în unealtă sau podoabă. Este cea mai veche atestare a acestei tehnici în gravetianul din România.

Sub raportul definiţiei histologice, ţesuturile dure ale dinţilor vertebratelor sunt constituite din email, ciment şi dentină sau fildeş (ivoriu). Lipsit de vase sanguine, acesta din urmă este mai puţin fibros decât osul şi mai compact, fără a câştiga însă în rezistenţă; trama sa complexă specifică de fibre colagene îi conferă o elasticitate remarcabilă.

Fildeşul poate proveni de la mai multe specii de vertebrate: proboscidieni (mamut, elefant), hipopotam, caşalot, focă etc. În cadrul epocii paleolitice este atestată cu preponderenţă absolută utilizarea fildeşului de mamut şi, în mod cu totul excepţional, de caşalot.

Incisivii superiori masivi supradezvoltaţi – defense – ai elefanţilor (fosili şi actuali) au creştere continuă, fiind alcătuiţi aproape integral din dentină–fildeş, depusă stratificat în jurul cavităţii pulpare de formă conică. Delaminarea sau delitarea conurilor de fildeş reprezintă principala alterare a pieselor fosile[1].

Cele mai timpurii dovezi ale folosirii fildeşului de mamut datează din paleoliticul mijlociu, în structura unor complexe de locuire şi izolat pentru confecţionarea unor unelte şi arme. În paleoliticul superior, defensele de mamut au constituit una dintre materiile dure animale de utilizare quasi-curentă în cadrul culturilor acoperind spaţiul vast dintre Atlantic şi Ural. Fildeşul era rezervat fabricării diverselor tipuri de unelte, arme şi, mai ales, obiecte de podoabă şi de artă mobilieră[2].

[1] A. Leroi-Gourhan (sub dir.), *Dictionnaire de la Préhistoire*, Paris, 1988, p. 522–523, s.v. *Ivoire*; T.P. O'Connor, în K. Starling, D. Watkinson (sub red.), *Archaeological Bone, Antler and Ivory.* Occasional Papers No.5, *The Proceedings of a Conference held by U.K. Institute for Conservation* – Archeology Section, December 1984, Londra, 1987, p. 6–8; A. Mac Gregor, *Bone Antler, Ivory and Horn. The Technology of Skeletal Materials Since the Roman Period*, Londra–Sidney, 1985, p. 14–19.

[2] J. K. Kozlowski, în *Advances in Old World Archaeology* V, New York, 1986, p. 131–200; *Le travail et l'usage de l'ivoire au Paléolithique supérieur*, Table Ronde, Ravello, mai 1992, Pré-Actes, 30 p.; H.Kubiak, N.D. Praslov, M.Oliva, în H.Camps-Fabrer şi colab. (sub dir.), *Industries sur matières dures animales. Evolution technologique et culturelle durant les temps préhistoriques,* Colloque international, Treignes/Oignies-en-Thièrache, mai 1993, Pré-Actes, p. 35, 38, 40.

S C I V A , tomul 47, nr. 3, Bucureşti, iulie–septembrie 1996, p. 325–333

Aşezarea paleolitică de la Ripiceni-„Izvor", jud.Botoşani, binecunoscută datorită amplelor cercetări derulate aici pe parcursul a trei decenii sub conducerea dr. Al. Păunescu, rămâne singura care a livrat materiale numeroase şi importante privind cea mai timpurie întrebuinţare a fildeşului pe teritoriul României. În nivelurile musteriene I şi IV au fost descoperite mai multe complexe de locuire (adăposturi–paravan), respectiv structuri elevate din pietre, oase şi molari de mamut şi cal, defense de mamut întregi şi fragmentare; aceste complexe aparţin unui număr de trei tipuri (A: formă arcuită; B: formă rectilinie; C: formă ovală). Defensele de mamut erau prelevate şi fragmentate prin percuţie directă şi se plantau vertical în sol, formând, împreună cu oasele lungi şi ramurile de pinete, scheletul pe care se întindeau pieile de animale. Nivelul IV, atribuit din punct de vedere cultural musterianului de tradiţie acheuleană, a fost datat absolut pe baze radiometrice între 44 800 ±1300/1100 B.P. (GrN 9208) şi 40200 ±1100/1000 B.P. (GrN 9210)[3].

Dintr-o descoperire fortuită efectuată pe raza com. Holboca (jud. Iaşi) provin mai multe resturi scheletice aparţinând speciei *Elephas primigenius*, între care şi două defense de mari dimensiuni, aproape întregi; din punctul respectiv s-au mai recoltat şi câteva piese din silex, pe baza cărora întregul material a fost atribuit paleoliticului mijlociu[4]. Pe una dintre defense, V. Chirica semnala prezenţa unui decor constând din „linii scurte gravate în zig-zag"; în aceste condiţii, piesa în discuţie ar fi devenit una dintre cele mai vechi manifestări de artă cunoscute până în prezent în Europa[5]. În mai 1991, autorul rândurilor de faţă a avut prilejul studierii directe a defensei „decorate" de la Holboca; cu acest prilej, s-a putut constata că liniile gravate în zig-zag sunt de dată recentă, fiind rezultatul preparării suprafeţei defensei în laboratorul de restaurare; prin acest procedeu, s-a asigurat priza gipsului utilizat la plombarea porţiunilor fracturate şi pierdute la momentul descoperirii. Concluziile noastre au fost împărtăşite ulterior şi de V. Chirica, astfel că descoperirea de la Holboca trebuie eliminată din categoria pieselor de fildeş cu urme de intervenţie umană; profităm de acest prilej pentru a face cuvenita rectificare.

Pentru paleoliticul superior din ţara noastră, indiciile folosirii fildeşului rămân încă extrem de rare, în pofida cercetărilor desfăşurate sistematic în ultimele cinci decenii.

În mod concret, până acum cunoaştem o singură piesă aparţinând epocii amintite, atestând în mod indubitabil intenţia de prelevare şi folosire a fildeşului ca materie primă. Ea nu a beneficiat încă de o tratare specială, impusă de valoarea

[3] Al. Păunescu, SCIVA 29, 1978, 3, p. 317–333; Idem, în M. Patou, L.G. Freeman (sub red.), *L'homme de Néandertal. Actes du Colloque international de Liège (4–7 décembre 1986)* VI: *La subsistence*, ERAUL 33, Liège, 1989, p. 127–143; Idem, *Ripiceni–Izvor. Paleolitic şi mezolitic. Studiu monografic*, Bucureşti, 1993, p. 31–35, 71–75, 85–91, 186, 194.

[4] N. Zaharia, M. Petrescu-Dîmboviţa, E. Zaharia, *Aşezări din Moldova. De la paleolitic până în sec. al XVIII-lea*, Bucureşti, 1970, p. 198/d. Materialul se păstrează actualmente în colecţiile Muzeului de Istorie a Moldovei din Iaşi.

[5] V. Chirica, M. Tanasachi, *Repertoriul arheologic al judeţului Iaşi* I, Iaşi, 1984, p. 171, XXXV. 1. A; II, Iaşi, 1985, p. 488.

ei documentară. În aceste condiţii, lucrarea de faţă şi-a propus prezentarea detaliată a descoperirii respective, a contextului şi importanţei ei, la nivelul cercetării actuale în domeniu[6] .

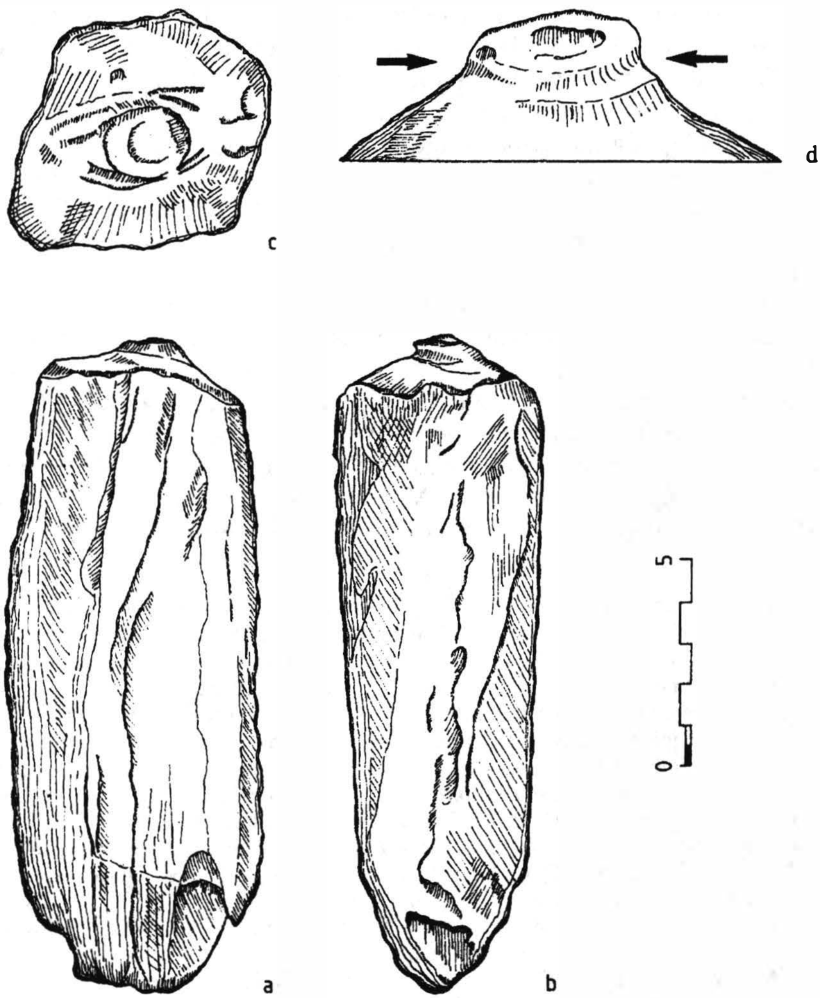

Fig. 1. – Lespezi – „Lutărie", jud. Bacău: segment de defensă de mamut: *a* faţa superioară; *b* faţa laterală stângă; *c* suprafaţa extremităţii proximale (de tăiere); *d* faţa laterală dreaptă – martorul rezidual de tăiere (detaliu).

[6] Două aşezări gravettiene din Moldova au furnizat fildeş de mamut în stare brută, fără nici un indiciu decelabil de intervenţie umană. Cu ocazia cercetărilor efectuate în staţiunea de la Ripiceni–„Izvor", jud. Botoşani, din cuprinsul nivelului gravettian Ib s-a recoltat un fragment de defensă, aflat în stare avansată de fosilizare. Al. Păunescu afirmă în mod îndreptăţit că prezenţa izolată a piesei în nivelul gravettian se explică prin aceea că a fost culeasă de către locuitorii

Lespezi – „Lutărie"(jud.Bacău). Cu ocazia cercetărilor desfăşurate în anul 1963 în aşezarea gravettiană de aici, din suprafaţa T1 (= taluzare pe malul lutăriei), caroul 13B, nivelul IV, a fost recoltat un segment de defensă de mamut. Pentru nivelul IV nu dispunem până acum de o datare radiometrică, dar, luând în considerare rezultatele a două analize ^{14}C din nivelurile III şi V (18 110±300 B.P. – Bln 806; 18 020±350 – Bln 808), putem accepta plasarea lui aproximativă către 18 000 B.P. într-o etapă evoluată a gravettianului est-carpatic[7].

Piesa se păstrează în colecţiile Muzeului Naţional de Istorie a României, nr.inv. 156 .475[8]. Ea are următoarele dimensiuni (exprimate în mm): lungime totală 165, extremitatea proximală (cu suprafaţa de tăiere) 62/50, partea mezială 63/45, extremitatea distală 61/43, martorul rezidual al tăierii („cepul" central) de pe suprafaţa extremităţii proximale: diametrul 22/16, înălţimea 6, diametrul şanţului de tăiere 6–7.

În privinţa stării de conservare, trebuie remarcat faptul că suprafeţele sunt în general corodate, ceea ce a dus la estomparea şi alterarea parţială a urmelor tehnice ale debitajului şi fasonării.

Sub raportul provenienţei defensei respective, datele actuale nu sunt suficiente pentru conturarea unor concluzii definitive. Pe de o parte, remarcăm prezenţa, redusă cantitativ în spectrul faunistic atestat în sit, a materialului osteologic atribuit lui *Elephas primigenius*. Din nivelul VI a fost recoltată o piesă, iar din nivelurile V–IV un număr de patru piese[9]. Acestea s-ar putea constitui în eventuale indicii

epocii dintr-o depunere musteriană aflată probabil la zi în malurile terasei Prutului; cf. Păunescu *op. cit.*, p. 158–159, 185. Din complexul de locuire nr. 51, aparţinând nivelului gravettian III al aşezării de la Mitoc–„Malul Galben", jud. Botoşani, provine o defensă de mamut, descoperită izolat. Chirica arată că ea ar fi putut folosi ca material de construcţie pentru locuinţa de suprafaţă respectivă; în ceea ce priveşte provenienţa piesei, se adoptă fără rezerve explicaţia formulată în cazul celei de la Ripiceni–„Izvor". Cf. V. Chirica, *The Gravettian in the East of the Romanian Carpathians*, Bibliotheca Archaeologica Iassiensis III, Iaşi, 1989, p. 51; idem, în J. Pavuk (sub red.), *Actes du XIIe Congrès International des Sciences Préhistoriques et Protohistoriques (Bratislava, 1–7 septembre 1991)* II, Bratislava 1993, p. 73 (datarea nivelului gravettian III); V. Chirica, I. Borziac, în *Le travail et l'usage de l'ivoire au Paléolithique supérieur, Ravello, mai 1992*, Roma, 1995, p. 199–210; C. V. Chirica, în M. Cârciumaru, M. Diaconescu (sub red.), *Lucrările Simpozionului de arheologie, Târgovişte, 23–25 noiembrie 1995*, Târgovişte 1996, p. 44. Deşi publicată (în fapt doar semnalată) încă din 1991, piesa de la Lespezi nu a fost remarcată şi discutată în ultimele două lucrări citate mai sus.

[7] M. Bitiri, V. Căpitanu, Carpica 5, 1972, p. 39–68; K. Honea, Dacia, N.S. 28, 1984, p. 29; M. Bitiri, V. Căpitanu, M. Cârciumaru, Carpica 20, 1989 (1991), p. 7–21; Alexandra Bolomey, Carpica 20, 1989 (1991), p. 282–295, fig.7/14. Lucrarea de faţă se constituie într-un modest omagiu adus memoriei dr. Al. Bolomey. Regretata cercetătoare ne-a semnalat piesa de fildeş în 1991, oferindu-ne detalii privind contextul descoperirii şi unele aspecte tehnice; pentru toate acestea îi rămânem recunoscători.

[8] Aducem mulţumirile noastre d-nei dr. M. Bitiri-Ciortescu şi d-lui dr. V. Căpitanu, sub conducerea cărora s-au desfăşurat cercetările arheologice, precum şi d-lor D. Popovici, G. Trohani şi R. Andreescu, pentru sprijinul amabil oferit în studierea materialului aparţinând industriei materiilor dure animale provenind din situl de la Lespezi. Alături de segmentul de defensă, această industrie mai include două piese din corn de ren: o secure de tip Lyngby şi un percutor; ele vor face obiectul unui studiu separat.

[9] Bolomey, *op.cit.*, p. 273, 282.

ale procurării fildeşului prin vânarea locală sporadică a speciei amintite. Pe de altă parte, dezvoltarea notabilă a proceselor taphonomice (delitare–delaminare), precedând intervenţia umană pentru extragerea segmentului de defensă, sugerează scurgerea unei perioade de timp relativ lungi între decesul mamutului şi intervenţia tehnică. Astfel, este permisă formularea ipotezei (pe care o socotim cea mai acceptabilă) provenienţei alogene a fildeşului, dintr-o zonă mai apropiată sau mai depărtată de valea Bistriţei. La fel, puţinătatea datelor ne împiedică a formula ipoteze viabile privind prelucrarea fildeşului chiar în cuprinsul sitului care a livrat piesa în discuţie sau în altă parte.

Datele disponibile până acum arată că în a doua parte a ultimei glaciaţiuni (Würm) vânarea mamutului a avut o pondere considerabilă în regiunile nordice ale Europei Centrale şi Orientale, care ofereau condiţii ecologice favorabile subzistenţei speciei respective. Din situl epigravettian de la Grubgraben, datat post 20 000 B.P., plasat în Bazinul Dunării Mijlocii, Austria de Jos, provin trei fragmente de fildeş de mamut, descoperite izolat – neasociate cu resturi ale scheletului postcranian. Unul dintre acestea este foarte apropiat morfologic de piesa care face obiectul lucrării de faţă. Deosebirea constă în faptul că debitajul fragmentului de la Grubgraben s-a realizat exclusiv prin percuţie directă. Autorul studiului acceptă ipoteza provenienţei alogene a acestor fragmente (inclusiv pe calea schimbului), utilizate probabil la confecţionarea unor unelte sau obiecte de podoabă. Această descoperire constituie paralela cea mai apropiată pe care am găsit-o cu aşezarea de la Lespezi – „Lutărie”. Ambele prezintă caracteristicile siturilor vânătorilor de ren şi cal, reflectate de structura spectrului paleofaunistic atestat, şi se datează aproximativ în aceeaşi perioadă[10].

Forma generală a segmentului este paralelipipedică, având capătul proximal tronconic aplatizat, iar cel distal subţiat (fig. 1). Pentru uzul morfologiei descriptive, cele patru suprafeţe ale piesei au fost desemnate în mod convenţional. Faţa superioară include (spre partea laterală stângă) o porţiune longitudinală convexă, lată de cca 15 mm, reprezentând suprafaţa anatomică a defensei; în rest, ea este netedă prin delaminare (delitare). Faţa inferioară şi cea laterală dreaptă, relativ netede, au rezultat de asemenea, în urma procesului natural (taphonomic) al delitării, survenit înaintea intervenţiei umane. Faţa laterală stângă prezintă un aspect neregulat în porţiunile mezială şi distală, rezultat al cioplirii oblice cu o unealtă litică în sens proximal-distal.

Sub raport tehnic, extrem de valoroase sunt indiciile specifice prezervate pe suprafaţa extremităţii proximale. Ele se datorează unei operaţii particulare de debitaj prin abraziune liniară, respectiv tăierii transversale cu ajutorul unei fibre lungi sablate. Deşi afectată de coroziune, pe suprafaţa proximală se disting caracteristicile acestui mod de debitaj, aşa cum au fost ele definite pe piesele antice şi pe cele realizate experimental:

[10] Kozlowski, *op. cit.*; A. Montet-White (sub red.), *The Epigravettian Site of Grubgraben, Lower Austria: The 1986 and 1987 Excavations*, ERAUL 40, 1990, p. 72–73, 84, fig. 6/1, cu bibliografia.

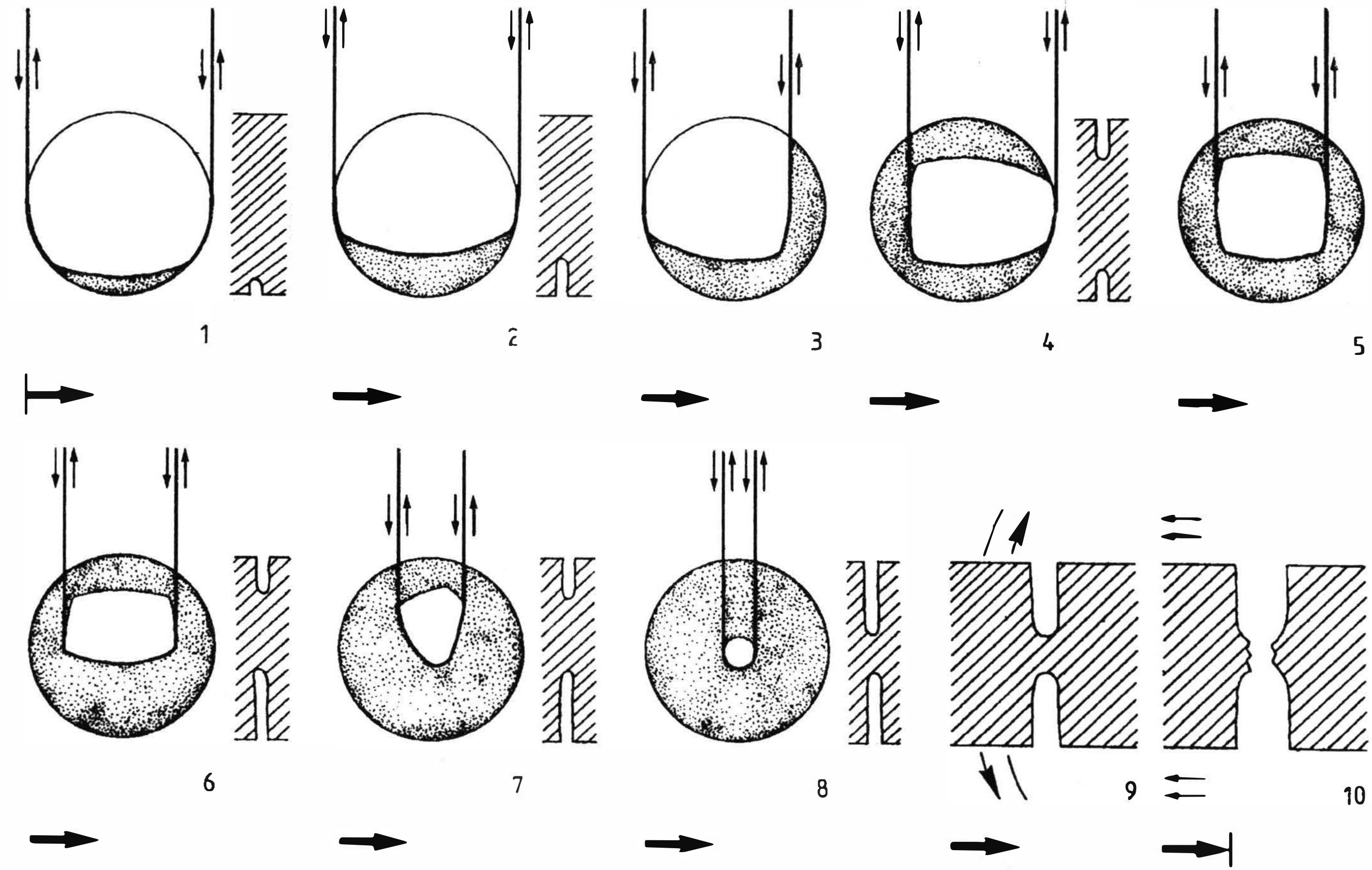

Fig. 2. – „Lanţul operator" al tăierii transversale prin abraziune sau uzură liniară cu fibră sablată – propunere de reconstituire a principalelor etape tehnice.

– dispoziţia abruptă a suprafeţelor de tăiere în raport cu axul longitudinal al piesei;

– forma semicirculară în secţiune a şanţului rezultat prin acţiunea fibrei sablate;

– ondulaţii pe suprafeţele de tăiere şi striuri de traiectorie concavă (arcuită), efect al adâncirii treptate a şanţului de tăiere prin aceeaşi acţiune abrazivă a fibrei sablate;

– prezenţa martorului rezidual central al tăierii („cep", pedicul), fracturat prin flexiune intenţionată.

Observaţiile efectuate asupra piesei de la Lespezi (inclusiv cu mijloace optice – microscop, măriri până la x100) ne-au condus la următoarele constatări: tăierea a început de pe faţa superioară, şanţul avansând cca 12 mm. Poziţia fibrei sablate a fost schimbată succesiv pe feţele laterale; ultima etapă a tăierii s-a efectuat pe faţa inferioară, aici conservându-se cel mai bine urmele traiectoriei şanţului de tăiere. A urmat fracturarea prin flexiune dinspre faţa laterală dreaptă spre cea stângă, aşa cum ne indică morfologia martorului rezidual central.

Reconstituirea experimentală a procedeului tehnic de tăiere cu fibră sablată sau de debitaj prin abraziune/uzură liniară a arătat că fibra poate fi de origine animală (tendoanele membrelor de cerb, bovine, cal) sau vegetală (sfoară), având o lungime de cca 50 cm; deoarece ea se uzează rapid, este nevoie de o cantitate destul de mare. Piesa de tăiat, în cazul dat un canin de hipopotam, muiat în apă câteva zile, se menţine sub picior pe o suprafaţă cu nisip fin. Fibra (folosită umedă pentru aderenţa particulelor de nisip) este poziţionată pe sub piesă şi se acţionează prin tragerea alternativă în sus a fiecărui capăt. Mişcarea ei de du-te-vino, energică şi repetată, ca şi antrenarea particulelor de nisip cu rol abraziv, conduc la crearea unui şanţ rectiliniu pe suprafaţă şi arcuit în planul secţiunii piesei de tăiat, având profilul în formă de U. După ce şanţul a afectat cca 1/3 din grosimea piesei, poziţionarea fibrei se schimbă pe un alt sector al suprafeţei, operaţia reluându-se de la zero. Rezultatul final este tăierea circulară transversală foarte precisă. Operaţia are o durată mare, căci fibra avansează cu cca 2–3 mm pe oră, iar pentru finalizare se impune afectarea în medie a 24 ore de lucru[11]. Fig. 2 redă propunerea de reconstituire a „lanţului operator" al procedeului tehnic descris mai sus, pe baza observaţiilor experimentale.

În cazul piesei de la Lespezi, operaţia de tăiere transversală a fost urmată de cioplirea oblică superficială prin percuţie directă unilaterală, în sens proximal-distal, aplicată pe faţa laterală stângă. Scopul acestei din urmă operaţii pare a fi fost ascuţirea sau diminuarea grosimii segmentului respectiv în jumătatea distală. Avem de-a face cu un obiect în curs de fasonare, rămas neterminat, de utilitate incertă. Analogiile culese din literatura de specialitate consultată sugerează

[11] F. Poplin, în H. Camps-Fabrer (sub red.), *Premier Colloque international sur l'industrie de l'os dans la Préhistoire*, Abbaye de Sénanque, avril 1974, Aix-en-Provence, 1974, p. 85–92; idem, în *Le travail et l'usage de l'ivoire au Paléolithique supérieur*, Table Ronde, Ravello mai 1992, Pré-Actes, p. 7; vezi şi A. Billamboz, Gallia Préhistoire 20 1977, 1, p. 101–102, fig. 9.

funcţionalitatea de unealtă (săpăligă), armă (secure) sau materie primă pentru piese de podoabă sau statuete antropomorfe/zoomorfe. Sub raport strict morfologic, putem menţiona ca apropiate de obiectul în discuţie, în afara piesei de la Grubgraben (Austria), deja menţionată, o descoperire în aşezarea gravettiană de la Costeşti I, situată pe malul stâng al Prutului (Rep. Moldova)[12] şi, eventual, piesele decorate de la Kostenki I, 1 – Poljakov (Ucraina)[13] şi Borševo 2 (Rusia)[14]. Mai multe piese din aşezarea de la Předmost (Cehia) pot fi, de asemenea, invocate în prezentul context[15]. Cele mai apropiate analogii le-a oferit, însă, situl de la Eliseevič (Rusia). Segmentele de fildeş de mamut descoperite aici ilustrează în detaliu tehnica debitajului transversal prin percuţie directă, ca şi tăierea cu ajutorul unei lame litice[16]. Valoarea de unicat a piesei discutate aici rezidă în atestarea cea mai timpurie a aplicării tehnicii debitajului prin uzură liniară pe teritoriul României (cultura gravettiană, cca 18 000 B.P.). În literatura de specialitate consultată nu am găsit o altă semnalare, la acelaşi nivel cronologic, mai timpurie sau mai târzie, a utilizării acestui procedeu, pentru regiuni mai apropiate sau mai depărtate de ţara noastră. Aceasta se poate datora, desigur, şi publicării sumare a descoperirilor, absenţei preocupărilor pentru studiul sistematic al aspectelor tehnologice în abordarea industriei materiilor dure animale preistorice sau, nu în ultimul rând, carenţelor inerente ale circulaţiei informaţionale. Oricum, ceea ce trebuie subliniat este raritatea datelor referitoare la procedeul de debitaj menţionat şi, în această ordine de idei, contribuţia descoperirii de la Lespezi la cunoaşterea progresului tehnologic înregistrat în paleoliticul superior de la noi în domeniul industriei materiilor dure animale. Tăierea cu fibra sablată a fost atestată ulterior în mezolitic, în cultura Schela Cladovei (debitajul cornului de cerb în situl de la Ostrovul Corbului, jud. Mehedinţi)[17], şi în neoliticul timpuriu, când se aplica la tăierea oaselor lungi de bovine în cadrul culturii Starčevo–Criş, de exemplu în siturile de la Cârcea „Viaduct" şi Grădinile, jud. Dolj[18].

[12] G.V. Grigor'eva, N.A. Chetraru, în *Pervobytnie drevnosti Moldavii*, Chişinău, 1983, p. 65–88; I. Borziac, Thraco-Dacica 15, 1994, p. 28, 35, fig. 5/10.

[13] S. A. Semenov, *Prehistoric Technology. An Experimental Study of the Oldest Tools and Artefacts from Traces of Manufacture and Use*, Totowa–New Jersey, 1985, p. 148–149, fig. 73/1–2; G. Bosinski, *Homo sapiens. L'histoire des chasseurs du Paléolithique supérieur en Europe (40 000 – 10 000 av. J.C.)*, Paris, 1990, p. 118.

[14] J. K. Kozlowski, *L'art de la Préhistoire en Europe orientale*, Paris, 1992, p. 178, fig. 127/f–g.

[15] R. Feustel, *Technik der Steinzeit. Archäolithikum – Mesolithikum*, Weimar, 1973, p. 166–167, pl. 69/3 şi 71; *Art et civilisation des chasseurs de la Préhistoire (34 000–8000 ans av. J.-Ch.)*, Paris, 1984, p. 198–200, fog. 91.

[16] Semenov, *op. cit.*,p. 150–152, fig. 74/1–7 şi 75/1–5.

[17] Fl. Mogoşanu, SCIVA 29, 1978, 3, p. 335–351; Păunescu, SCIVA 41, 1990, 2, p. 123–147; P. Roman, Al. Păunescu, *Ostrovul Corbului. Istoricul cercetării. Săpăturile arheologice şi stratigrafia. Locuirea mezolitică de tip Schela Cladovei*, Bucureşti, 1996, p. 127–153, 207–213, fig. 21–26. Identificarea pieselor care prezintă urmele debitajului prin uzură liniară aparţine autorului lucrării de faţă. Exprimăm şi cu acest prilej recunoştinţa şi mulţumirile noastre d-lui dr. Al. Păunescu; prin amabilitatea D-sale am putut studia direct importantul lot de materiale de la Ostrovul Corbului.

[18] Material inedit, studiat în colaborare cu dr. Marin Nica – cf. C. Beldiman, *Industria materiilor dure animale în paleoliticul superior, epipaleolitic, mezolitic şi neoliticul timpuriu pe teritoriul României*, teză de doctorat sub conducerea dnei dr. Silvia Marinescu-Bîlcu (ms.).

Segmentul de defensă de mamut descoperit la Lespezi rămâne, deocamdată, singura piesă paleolitică din România documentând utilizarea ca materie primă a fildeşului în scopul confecţionării unor obiecte utilitare sau de artă. Prezenţa lui izolată într-un sit sezonier al vânătorilor de reni, raritatea obiectelor de fildeş în aşezările paleoliticului superior dintre Carpaţi şi Prut creează un contrast evident cu frecvenţa mare a descoperirilor de acest gen la est de Prut. O situaţie analoagă prezintă manifestările diverse ale artei mobiliere[19] –, căci, spre exemplu, pe teritoriul României nu se cunoaşte încă nici o reprezentare antropomorfă sau zoomorfă. Aceste situaţii şi constatări îşi aşteaptă încă explicaţia, care poate fi găsită în stadiul cercetărilor, sau eventual reflectă trăsături definitorii pentru regiunile noastre în paleoliticul superior.

SUR L'UTILISATION DE L'IVOIRE DANS LE PALÉOLITHIQUE SUPÉRIEUR DE ROUMANIE

RÉSUMÉ

Jusqu'à présent, les témoignages sur l'utilisation de l'ivoire de mammouth dans les cultures du Paléolithique supérieur de Roumanie restent encore très rares. L'auteur passe brièvement en revue les plus anciens documents attestant la présence de l'ivoire comme matériel de construction pour paravents dans le site de Ripiceni – «Izvor», dép. de Botoşani (les niveaux moustériens I et IV). Trois sites appartenant au Gravettien de Moldavie (entre les Carpates et la rivière Pruth) ont livré des pièces d'ivoire isolées: de Ripiceni – Izvor (le niveau gravettien Ib); de Mitoc– «Malul Galben», dép. de Botoşani (niveau II) proviennent deux tronçons de défense, sans aucune trace décelable d'intervention humaine.

Le seul document qui atteste d'une manière claire l'utilisation de l'ivoire pour la fabrication d'objets (utilitaires ou d'art) est un tronçon de défense découvert dans le site de Lespezi – «Lutărie», dép. de Bacău (le niveau IV, daté approx. de 18 000 B.P.). La pièce a été débitée à l'extrémité proximale par abrasion linéaire (en utilisant la ficelle et/ou le tendon animal sablé). Par conséquent, cette technique spéciale de débitage/sciage par usure est pour la première fois attestée dans cette partie de l'Europe. La découverte constitue une contribution importante à la connaissance du progrès technologique dans le domaine de l'industrie préhistorique des matières dures animales en Roumanie et dans les régions limitrophes.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig.1. Lespezi – «Lutărie», dép de Bacău: tronçon de défense de mammouth: *a* face supérieure; *b* face latérale gauche; *c* surface de l'extrémité proximale (de sciage); *d* face latérale droite – le pédicule de sciage (détail).

Fig. 2. Sciage par abrasion ou usure linéaire à l'aide du fil sablé – proposition de reconstitution de la «chaîne opératoire».

[19] M. Otte, V. Chirica, C. Beldiman, Préhistoire Européenne 7, 1995, p. 119–152; M.Otte, C. Beldiman, MemAntiq 20, 1995(1996), p. 35–70; V. Chirica, I. Borziac, *op.cit.*

UN FRAGMENT DE DIPLOMĂ MILITARĂ DE LA ROMULA

de CONSTANTIN C. PETOLESCU şi DAN BĂLTEANU

Fragmentul de **diplomă militară** a fost descoperit în anul 1994, în cursul săpăturilor în zona cartierului de olari de la **Romula**. Un studiu amănunţit al acestei modeste epigrafe a permis reconstituirea cu probabilitate a unei noi perechi de **consuli**: **L. (?) Sempronius Gracchus** şi **L. Aemilius Frontinus**, datând de la sfârşitul anului 167.

În campaniile de cercetări arheologice de la Romula[1] din anii 1992, 1994 şi 1995 a fost cercetată, în zona cartierului de olari (pe partea dreaptă a drumului Romula-Acidava), o groapă (de formă aproximativ rotundă, 10 x 11 m, atingând spre centru adâncimea de 2,15-2,55 m), folosită iniţial pentru extragerea argilei. Umplutura prezintă două niveluri principale, corespunzând cronologic celor două niveluri surprinse pe toată suprafaţa cartierului meşteşugăresc. Cel mai vechi nivel (situat sub adâncimea de 1,15–1,50 m) a putut fi datat în secolul al II-lea (pe baza materialului arheologic descoperit: o monedă de la împăratul Hadrian, un vas *terra sigillata* produs la Lezoux în atelierul lui *PATERNVS*, trei fibule romane cu balama, vase cu decor în tehnica barbotinei); din acest nivel a ieşit la lumină (în anul 1994) un mic fragment de diplomă militară (4,4 x 3,3 cm). După umplerea gropii, suprafaţa a fost nivelată cu un strat de pietriş şi fragmente de ţigle şi cărămizi; deasupra acestui strat au fost descoperite monede emise de împăraţii Septimius Severus şi Severus Alexander. Fragmentul face parte din *tabella II* a diplomei; se păstrează partea stângă (dinspre marginea de legătură a diptychului)[2] (fig. 1).

1

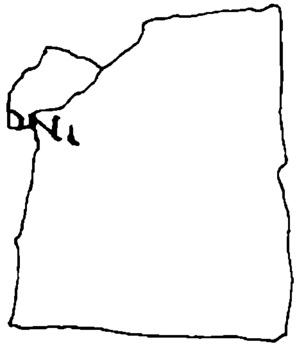

2

Fig. 1. Fragment de diplomă de la Romula (*tabella II*: 1 *intus*, 2 *extrinsecus*).

Precum se ştie, textul de pe partea interioară *(intus)* a ambelor tăbliţe era scris pe lat: el repeta textul de pe faţa exterioară *(extrinsecus)* a tăbliţei I. De

[1] Autorii mulţumesc domnului dr. Gh. Popilian, autorul săpăturilor de la Romula, care le-a cedat spre publicare acest fragment de diplomă militară.

[2] Pentru descrierea unei diplome militare, vezi: R. Cagnat, *Cours d'épigraphie latine*[4], Paris 1914, p. 302–308; CIL XVI, p. 147–150; I. I. Russu, IDR I, p. 64–67.

SCIVA, tomul 47, nr. 3, Bucureşti, iulie–septembrie 1996, p. 335–338

reţinut că pe partea interioară a tăbliţei II, textul începea de obicei din locul unde se indică data şi consulii. Prin urmare, cele două resturi de nume păstrate pe fragmentul de la Romula erau gentiliciile consulilor în funcţie: *[Se]mpronio* şi *[Ae]milio* (cazul ablativ).

Primul *nomen* citat este purtat în epoca republicană de numeroase personalităţi (unele celebre) ale istoriei romane[3]. Din primii ani ai imperiului menţionăm pe L. Sempronius Atratinus (*proconsul* al Africii, 22/21 a. Chr.)[4] şi Ti. Sempronius Gracchus (*quaestor*, anul 2 a. Chr.)[5]. Mai târziu, întâlnim pe M. Sempronius Fuscus, *proconsul Baeticae* (pe la 78/79)[6]. Din sec. II se cunosc L. Sempronius Rufus (consul în anul 113)[7] şi Sempronius Donatus, *c(larissimus) v(ir)* (într-o inscripţie de la Cordoba, în Baetica)[8]; L. Sempronius C[...] Celsus Servilianus Fabianus, *pr[oco(n)s(ul)] provinc(iae) Baeti[cae]* (datat în perioada Marcus Aurelius-Severi)[9]; L. Sempronius [...], ὁ κράτιστος ἀνθύπατος, într-o inscripţie din Cyrene (în 191/192 sau 192/193)[10].

Celălalt consul din tăbliţa de la Romula ar putea fi identic cu cel de-al doilea din perechea de consuli din diploma de la Eining (Raetia), datată *a(nte) d(iem) XVIII k(alendas) Ian(uarias)* (16 sau 19 decembrie), cândva între anii 161–168[11] sau chiar între 164–166[12]: *[...]CI[I]O.L.AEMILIO FRONI[ ]. COS.* Acest L. Aemilius Front[...][13] ar putea fi identic cu *L. Aem[ilius L.f.] Quirin(a) Fron[tinus]*, legat al Galliei Lugdunensis[14]; este de asemenea identificat cu un proconsul al Asiei din timpul lui Commodus: *Aimilios* (Eusebius, *Hist. eccl.* 5, 18, 9) şi cu *L.*

[3] Vezi T. R. S. Broughton, *The Magistrates of the Roman Republic*, New York, 1952, p. 614–616 (indici).

[4] CIL I², p. 50 (=InscrIt XIII/1, p. 87); CIL I², p. 77 (=InscrIt XIII/1, p. 571). Cf. B. E. Thomasson, *Laterculi praesidum* (abreviat: *LP*), Göteborg, 1984, col. 371, nr. 3.

[5] CIL VI, 1515. Cf. S. Demougin, în *Atti del Colloquio internazionale AIEGL su Epigrafia e Ordine Senatorio, Roma, 14–20 maggio 1981*, I (*Tituli* 4), Roma, 1982, p. 98.

[6] CIL II, 1423 (=ILS 6092; AnnÉp, 1962, 288). Cf. G. Alföldy, în *Atti*... II (*Tituli* 5), p. 350; Thomasson, *LP*, col. 21, nr. 9. Vezi şi comentariul din AnnÉp, 1984, 435.

[7] Apare concesionar al apei la Roma (CIL XV, 7 530; vezi W. Eck, în *Tituli* 5, p. 220) şi consul în 113 (coleg de consulat al lui Cn. Cornelius Urbicus; menţionaţi în *Fasti Ostienses* şi *Fasti Potentini*: A. Degrassi, *I fasti consolari dell'Impero Romano*, 1952, p. 33; recent într-o diplomă militară cu trupele Pannoniei Superioare descoperită la Castra Regina: AnnÉp, 1988, 906).

[8] AnnÉp, 1978, 421.

[9] CIL VI, 1513–1514. Cf. Thomasson, *LP*, col. 24, nr. 39.

[10] SEG XX, 1964, 727 (=AnnÉp, 1963, 140). Cf. Thomasson, *LP*, col. 366, nr. 49; P. M. M. Leunissen, *Konsuln und Konsulare in der Zeit von Commodus bis Severus Alexander (180-235 n.Chr.). Prosopographische Untersuchungen zur senatorischen Elite im Römischen Kaiserreich*, Amsterdam 1989, p. 297.

[11] CIL XVI, 125.

[12] RMD, II, p. 125.

[13] PIR², A 345.

[14] PIR², A 346.

A[e]milius L. f. Quir(ina) [Frontinus] (menţionat într-o inscripţie din anii 182/185 din Africa Proconsularis[15].

Pe faţa exterioară *(extrinsecus)* a tăbliţei de la Romula, cele trei litere păstrate reprezintă partea finală a gentiliciului unui martor *(signator, testis)*, în cazul genitiv. Ţinând seama de distanţa dintre rândurile de pe *intus*, ca şi de faptul că numele martorilor (7 la număr) erau scrise mai rar, rezultă că martorul cu numele păstrat parţial era penultimul din serie (al V-lea). Căutând în repertoriul diplomelor militare[16], o întregire convenabilă a literelor *[...]ONI* este cea cu numele lui C. Pomponius Statianus (gentiliciul martorului, la genitiv, trebuie să fie mai lung decât *nomina* martorilor din rândurile următoare): acesta apare pe locul al VI-lea în diplomele din anii 154[17], 157[18], 158[19], 164[20], 165[21], 166[22] şi pe două fragmente databile în intervalul 160/167[23]; dar în anul 167 el trece pe locul al V-lea[24], ceea ce ar fi o indicaţie pentru datarea abia în acest an a fragmentului de diplomă de la Romula. Ultimii martori din diploma din anul 167: P. Ocilius Priscus (r. 7) şi L. Pullius Zosimus (r. 6), având gentiliciile (la genitiv) mai scurte, nu apar în fragmentul de la Romula.

După părerea lui G. Alföldy, consulatul lui L. Aemilius Front[inus], menţionat în diploma de la Eining, datează cel mai devreme din anul 164[25]; pe baza diplomei noastre de la Romula, acest consulat poate data chiar din anul 167.

Numele colegului său de consulat este cunoscut parţial: în diploma de la Romula doar gentiliciul, *[Se]mpronius*, iar în diploma de la Eining câteva litere din partea finală a cognomenului, *[...]CIIO* (ablativ). Dar cele doua litere *I* (din cea de-a doua se păstrează aproximativ jumătatea superioară; aşa apare redat, în caractere tipografice, în CIL XVI) pot fi mai degraba hastele unui *H*; noi sugerăm întregirea *[Grac]cho*, un cognomen foarte potrivit pentru gentiliciul *Sempronius*. Am risca a-l identifica eventual cu *L. Sempronius C[...] Celsus Servilianus Fabianus*, proconsul al provinciei Baetica[26], al cărui prim cognomen ar fi tot *G[racchus]*.

Consulii din diplomele de la Eining şi Romula pot fi deci *[L. ? Se]mpronius [Grac]chus* şi *L. Aemilius Front[inus]*; ei îşi vor fi îndeplinit această magistratură în ultimele luni (conform diplomei de la Eining) ale anului 167 (?).

[15] AnnÉp 1942–1943, nr. 1. Cf. Alföldy, *Konsulat und Senatorenstand unter den Antoninen*, Bonn, 1977, p. 196 („Da der Prokonsulat des Senators in die Zeit zwischen 179/180 und 184/185 gehört, fiel sein Konsulat frühestens etwa in das Jahr 164"); Thomasson, *LP*, col. 231, nr. 160; M. Corbier, în *Tituli* 5, p. 727.

[16] Vezi de asemenea J. Morris şi M. M. Roxan, ArhVestnik 28, 1977, p. 299 sqq.

[17] CIL XVI, 104; RMD 47 (=IDR I, 17).

[18] RMD, 102–103; vezi şi CIL XVI, 107 (=IDR I, 15).

[19] CIL XVI, 108 (=IDR I, 16).

[20] RMD, 64 (=IDR I, 18).

[21] CIL XVI, 120.

[22] CIL XVI, 121.

[23] RMD, 120-121.

[24] CIL XVI, 123.

[25] *Supra*, nota 15.

[26] Menţionat *supra*, nota 9.

Textul fragmentului de diplomă de la Romula se poate reconstitui astfel:

Intus:

....
A(nte) d(iem)......
[L. ? Se]mpronio [Graccho]
co(n)s(ulibus)
[L. Ae]milio [Frontino]
....

Extrinsecus:

....
[C. Pomp]oni [Statiani]
[L. Pulli] [Zosimi]
[P. Ocili] [Prisci]
....

UN FRAGMENT DE DIPLÔME MILITAIRE DE ROMULA

RÉSUMÉ

Il s'agit d'un fragment de la *tabella II* (marge gauche du diplôme).

Sur l'*intus*, après l'indication *a(nte) d(iem)...*, suivent les noms des consuls en charge: *[Se]mpronio* et *[A]emilio* (à l'ablatif). Sur l'*extrinsecus*, on conserve seulement la partie finale du *nomen* d'un témoin (au génitif): *[C. Pomp]oni [Statiani]*, présent dans les diplômes militaires entre 154–167.

Une étude poussée de cette épigraphe, bien que très fragmentaire, détermine les auteurs de reconstituer avec probabilité les noms des consuls (*L.? Sempronius Gracchus* et *L. Aemilius Frontinus*) datant de l'époque du règne commun de Marc Aurèle et de Lucius Vérus, voire même de la fin de l'année 167.

EXPLICATION DE LA FIGURE

Fig. 1. Fragment de diplôme de Romula (*tabella II:* 1 *intus,* 2 *extrinsecus*).

RYSZARD WOŁĄGIEWICZ, *Lubowidz. Ein birituelles Gräberfeld der Wielbark-Kultur aus der Zeit vom Ende des 1. Jhs. v.Chr. bis zum Anfang des 3. Jhs. n.Chr.*, Monumenta Archaeologica Barbarica 1, Cracovia, 1995, 124 p., 64 pl.

Aşa cum rezultă din prefaţa semnată de prof. Zenon Woźniak, noua colecţie **Monumenta Archaeologica Barbarica** îşi propune să ofere cadrul de publicare pentru principalele monumente ale epocii recente a fierului şi epocii romane din spaţiul polonez. Mai concret, în această colecţie urmează să apară cu prioritate, într-o formă compactă şi unitară, monografiile unor necropole săpate integral. Prin „formă compactă" editorii au înţeles limitarea textului la catalog şi la analiza esenţială a tipologiei şi cronologiei, făcând în schimb loc unei ilustrări integrale a materialului. Colecţia este inaugurată în chip exemplar prin necropola de tip Wielbark de la Lubowidz (fost Luggewiese), din Pomerania poloneză, săpată de arheologii germani în anii 1938–1939 şi pregătită pentru publicare de regretatul specialist din Szczecin R. Wołągiewicz. Necropola cuprinde 308 morminte, dintre care 54 de incineraţie, 241 de înhumaţie şi 13 de rit neprecizabil. Catalogul mormintelor (p. 13–36) este urmat de analiza obiceiurilor funerare (p. 37–39), a compoziţiei (p. 38–39) şi tipologiei inventarului (p. 39–42). Discuţia asupra datării (p. 43–44) se limitează la cronologia relativă în cadrul culturii Wielbark. Necropola începe cu trei morminte din faza A_3, creşte în faza B_1 (13 morminte) şi atinge un maxim în faza B_2 (69 morminte), pentru a sfârşi în faza B_2/C_1 (13 morminte). În date absolute aceasta înseamnă perioada cuprinsă între sfârşitul sec. I a.Chr. şi începutul sec. III p.Chr. Lucrarea cuprinde în anexă studiul lui J. Strobin despre ornamentica podoabelor metalice din necropola de la Lubowidz (p. 51–54 şi pl. 52–60). Inventarul este ilustrat grupat pe morminte, în desen, iar majoritatea pieselor provenind din mormintele distruse cu ocazia exploatării nisipului sunt date în fotografie. Pe opt planşe sunt cartate tipurile relevante cronologic (fibule, piese de centură, brăţări, cuţite) şi fazele succesive de ocupare a necropolei.

M.B.

JAN JASKANIS, *Cecele. Ein Gräberfeld der Wielbark-Kultur in Ostpolen*, Monumenta Archaeologica Barbarica 2, Cracovia, 1996, 226 p., 107 pl.

Necropola de la Cecele (woj. Białystok), în bazinul Bugului apusean, a fost cercetată în anii 1966–1970. Cu mult înainte de prezenta publicaţie monografică, ea a adus o contribuţie hotărâtoare la definirea culturii Wielbark şi în special a fazei a II-a, târzii, a acestei culturi, cunoscută azi sub numele de *faza Cecele*. Totodată ea a pus în evidenţă modificările culturale produse la trecerea de la faza timpurie la faza târzie a epocii romane în Mazovia estică şi Podlasia. Aceste modificări sunt desigur legate de mişcări de populaţie venind din Pomerania şi de la gura Vistulei şi au o certă relevanţă pentru discuţia asupra migraţiei goţilor spre regiunile nord-pontice. Necropola cuprinde 579 morminte plane, dintre care 518 de incineraţie (6 în urnă, restul în groapă) şi doar 61 (10,53%) de înhumaţie. În cuprinsul necropolei au fost cercetaţi, de asemenea, opt tumuli. Catalogul acestor morminte constituie partea cea mai consistentă a lucrării (p. 11–83). Urmează partea de analiză (p. 85–112), unde se tratează topografia şi stratigrafia cimitirului, amenajarea mormintelor plane (în 54 de cazuri cu pietre) şi a tumulilor, dispunerea oaselor (respectiv scheletelor), compoziţia, tipologia

RYSZARD WOŁĄGIEWICZ, *Lubowidz. Ein birituelles Gräberfeld der Wielbark-Kultur aus der Zeit vom Ende des 1. Jhs. v.Chr. bis zum Anfang des 3. Jhs. n.Chr.*, Monumenta Archaeologica Barbarica 1, Cracovia, 1995, 124 p., 64 pl.

Aşa cum rezultă din prefaţa semnată de prof. Zenon Woźniak, noua colecţie **Monumenta Archaeologica Barbarica** îşi propune să ofere cadrul de publicare pentru principalele monumente ale epocii recente a fierului şi epocii romane din spaţiul polonez. Mai concret, în această colecţie urmează să apară cu prioritate, într-o formă compactă şi unitară, monografiile unor necropole săpate integral. Prin „formă compactă" editorii au înţeles limitarea textului la catalog şi la analiza esenţială a tipologiei şi cronologiei, făcând în schimb loc unei ilustrări integrale a materialului. Colecţia este inaugurată în chip exemplar prin necropola de tip Wielbark de la Lubowidz (fost Luggewiese), din Pomerania poloneză, săpată de arheologii germani în anii 1938–1939 şi pregătită pentru publicare de regretatul specialist din Szczecin R. Wołągiewicz. Necropola cuprinde 308 morminte, dintre care 54 de incineraţie, 241 de înhumaţie şi 13 de rit neprecizabil. Catalogul mormintelor (p. 13–36) este urmat de analiza obiceiurilor funerare (p. 37–39), a compoziţiei (p. 38–39) şi tipologiei inventarului (p. 39–42). Discuţia asupra datării (p. 43–44) se limitează la cronologia relativă în cadrul culturii Wielbark. Necropola începe cu trei morminte din faza A_3, creşte în faza B_1 (13 morminte) şi atinge un maxim în faza B_2 (69 morminte), pentru a sfârşi în faza B_2/C_1 (13 morminte). În date absolute aceasta înseamnă perioada cuprinsă între sfârşitul sec. I a.Chr. şi începutul sec. III p.Chr. Lucrarea cuprinde în anexă studiul lui J. Strobin despre ornamentica podoabelor metalice din necropola de la Lubowidz (p. 51–54 şi pl. 52–60). Inventarul este ilustrat grupat pe morminte, în desen, iar majoritatea pieselor provenind din mormintele distruse cu ocazia exploatării nisipului sunt date în fotografie. Pe opt planşe sunt cartate tipurile relevante cronologic (fibule, piese de centură, brăţări, cuţite) şi fazele succesive de ocupare a necropolei.

M.B.

JAN JASKANIS, *Cecele. Ein Gräberfeld der Wielbark-Kultur in Ostpolen*, Monumenta Archaeologica Barbarica 2, Cracovia, 1996, 226 p., 107 pl.

Necropola de la Cecele (woj. Białystok), în bazinul Bugului apusean, a fost cercetată în anii 1966–1970. Cu mult înainte de prezenta publicaţie monografică, ea a adus o contribuţie hotărâtoare la definirea culturii Wielbark şi în special a fazei a II-a, târzii, a acestei culturi, cunoscută azi sub numele de *faza Cecele*. Totodată ea a pus în evidenţă modificările culturale produse la trecerea de la faza timpurie la faza târzie a epocii romane în Mazovia estică şi Podlasia. Aceste modificări sunt desigur legate de mişcări de populaţie venind din Pomerania şi de la gura Vistulei şi au o certă relevanţă pentru discuţia asupra migraţiei goţilor spre regiunile nord-pontice. Necropola cuprinde 579 morminte plane, dintre care 518 de incineraţie (6 în urnă, restul în groapă) şi doar 61 (10,53%) de înhumaţie. În cuprinsul necropolei au fost cercetaţi, de asemenea, opt tumuli. Catalogul acestor morminte constituie partea cea mai consistentă a lucrării (p. 11–83). Urmează partea de analiză (p. 85–112), unde se tratează topografia şi stratigrafia cimitirului, amenajarea mormintelor plane (în 54 de cazuri cu pietre) şi a tumulilor, dispunerea oaselor (respectiv scheletelor), compoziţia, tipologia

SCIVA, tomul 47, nr. 3, Bucureşti, iulie–septembrie 1996, p. 339–340

şi datarea inventarului, în sfârşit, cronologia cimitirului. Ilustraţia, de cea mai bună calitate, se compune din 89 planşe de desene (planuri, profile şi inventare funerare) şi 18 planşe foto (vederi de săpătură, ceramică, inventar mărunt). În text mai întâlnim opt histograme, nouă planuri ale necropolei cu cartarea diferitelor tipuri, precum şi şapte tabele. Este interesant de reţinut că în 59 de cazuri este vorba de morminte duble şi că în 19 cazuri s-au produs suprapuneri de morminte. Un număr de 164 de morminte erau fără inventar. Cel mai frecvent în morminte apare ceramică (233 cazuri), iar ca inventar mărunt se întâlnesc: piepteni (129 cazuri), fibule (103), mărgele (85) şi catarame (43). Pe baza acestui inventar s-a putut stabili că necropola începe în faza C_{1a} şi durează până în faza C_3–D (sfârşitul sec. II – sec. IV p.Chr.). Descoperirea, pe acelaşi loc, a trei morminte atribuite culturii Zarubinţî şi databile în sec. I a.Chr. nu are legătură cu necropola de tip Wielbark. Necropola de la Cecele prezintă un mare interes nu numai pentru arheologia poloneză, ci şi pentru cercetătorii care studiază geneza culturii Sântana de Mureş–Cerneahov şi apariţia goţilor în spaţiul mai larg al Europei de est şi sud-est. Pentru această publicaţie atât autorul, cât şi colegiul editorial al colecţiei Monumenta Archaeologica Barbarica, condus de profesorul Zenon Woźniak, merită cea mai bună apreciere. Cu adânc regret trebuie însă să consemnăm dispariţia prematură a lui Kazimierz Godłowski, unul dintre iniţiatorii acestei colecţii şi, fără îndoială, cel mai mare specialist polonez al domeniului dat.

M.B.

HANS MESCHENDÖRFER, OTTO MITTELSTRASS, *Siebenbürgen auf alten Karten: Lazarus/Tannstetter 1528 – Johannes Honterus 1532 – Wolfgang Lazius 1552/56,* Historisch–Landeskundlicher Atlas von Siebenbürgen, Heidelberg, 1996, 149 p., 23 fig. în text, 5 hărţi (3 detaşabile)

Volumul prezentat constituie a patra lucrare apărută recent în seria Historisch–Landeskundlicher Atlas von Siebenbürgen, după Otto Mittelstrass, *Ortsnamenbuch*, Heidelberg, 1992; Otto Mittelstrass, *Topographie der Ortschaften,* Heidelberg, 1993; Christian Hermann, Otto Mittelstrass, Klaus Niedermaier, *Übersichtskarten zum Ortsnamenbuch*, Heidelberg, 1993.

Autorii, specialişti cunoscuţi ai domeniului, vin să completeze, prin publicarea celor mai vechi hărţi medievale cunoscute despre Transilvania, un gol de mult resimţit nu doar în sfera geografiei istorice. Volumul care însoţeşte cele trei hărţi principale este structurat într-o manieră accesibilă astfel: 1. Privire asupra istoriei hărţilor (transilvănene), p. 1–6; 2. Harta Ungariei de Lazarus–Tannstetter, 1528; p. 7–16; 3. Harta Transilvaniei de Johannes Honterus 1532 p. 17–50; 4. Harta Ungariei de Wolfgang Lazius 1552–1556, p. 51–64; 5. Analize de cartometrie şi statistică din harta lui Honterus, p. 65–881; 6. Indicaţii şi lămuriri privind răsfoirea hărţilor 1–4, p. 89–96. Lucrarea mai cuprinde: Listă de nume din harta Transilvaniei a lui Lazarus–Tannstetter 1528 şi a hărţii lui Wolfgang Lazius 1552–1556, p. 97–140. precum şi Arborele genealogic al hărţilor Ungariei şi Transilvaniei în sec. XVI, p. 141–149.

Publicaţia reprezintă, sub această formă, un preţios instrument de lucru la îndemâna tuturor, nu numai a unui cerc restrâns de profesionişti care au acces direct la arhive. Aşa cum suntem obişnuiţi de multă vreme, condiţiile grafice ale lucrărilor editate de Arbeitskreis für Siebenbürgische Landeskunde sunt şi de aceasată dată excepţionale.

Adrian Ioniţă

şi datarea inventarului, în sfârşit, cronologia cimitirului. Ilustraţia, de cea mai bună calitate, se compune din 89 planşe de desene (planuri, profile şi inventare funerare) şi 18 planşe foto (vederi de săpătură, ceramică, inventar mărunt). În text mai întâlnim opt histograme, nouă planuri ale necropolei cu cartarea diferitelor tipuri, precum şi şapte tabele. Este interesant de reţinut că în 59 de cazuri este vorba de morminte duble şi că în 19 cazuri s-au produs suprapuneri de morminte. Un număr de 164 de morminte erau fără inventar. Cel mai frecvent în morminte apare ceramică (233 cazuri), iar ca inventar mărunt se întâlnesc: piepteni (129 cazuri), fibule (103), mărgele (85) şi catarame (43). Pe baza acestui inventar s-a putut stabili că necropola începe în faza C_{1a} şi durează până în faza C_3–D (sfârşitul sec. II – sec. IV p.Chr.). Descoperirea, pe acelaşi loc, a trei morminte atribuite culturii Zarubinţi şi databile în sec. I a.Chr. nu are legătură cu necropola de tip Wielbark. Necropola de la Cecele prezintă un mare interes nu numai pentru arheologia poloneză, ci şi pentru cercetătorii care studiază geneza culturii Sântana de Mureş–Cerneahov şi apariţia goţilor în spaţiul mai larg al Europei de est şi sud-est. Pentru această publicaţie atât autorul, cât şi colegiul editorial al colecţiei Monumenta Archaeologica Barbarica, condus de profesorul Zenon Woźniak, merită cea mai bună apreciere. Cu adânc regret trebuie însă să consemnăm dispariţia prematură a lui Kazimierz Godłowski, unul dintre iniţiatorii acestei colecţii şi, fără îndoială, cel mai mare specialist polonez al domeniului dat.

M.B.

HANS MESCHENDÖRFER, OTTO MITTELSTRASS, *Siebenbürgen auf alten Karten: Lazarus/Tannstetter 1528 – Johannes Honterus 1532 – Wolfgang Lazius 1552/56,* Historisch–Landeskundlicher Atlas von Siebenbürgen, Heidelberg, 1996, 149 p., 23 fig. în text, 5 hărţi (3 detaşabile)

Volumul prezentat constituie a patra lucrare apărută recent în seria Historisch–Landeskundlicher Atlas von Siebenbürgen, după Otto Mittelstrass, *Ortsnamenbuch*, Heidelberg, 1992; Otto Mittelstrass, *Topographie der Ortschaften,* Heidelberg, 1993; Christian Hermann, Otto Mittelstrass, Klaus Niedermaier, *Übersichtskarten zum Ortsnamenbuch*, Heidelberg, 1993.

Autorii, specialişti cunoscuţi ai domeniului, vin să completeze, prin publicarea celor mai vechi hărţi medievale cunoscute despre Transilvania, un gol de mult resimţit nu doar în sfera geografiei istorice. Volumul care însoţeşte cele trei hărţi principale este structurat într-o manieră accesibilă astfel: 1. Privire asupra istoriei hărţilor (transilvănene), p. 1–6; 2. Harta Ungariei de Lazarus–Tannstetter, 1528; p. 7–16; 3. Harta Transilvaniei de Johannes Honterus 1532 p. 17–50; 4. Harta Ungariei de Wolfgang Lazius 1552–1556, p. 51–64; 5. Analize de cartometrie şi statistică din harta lui Honterus, p. 65–881; 6. Indicaţii şi lămuriri privind răsfoirea hărţilor 1–4, p. 89–96. Lucrarea mai cuprinde: Listă de nume din harta Transilvaniei a lui Lazarus–Tannstetter 1528 şi a hărţii lui Wolfgang Lazius 1552–1556, p. 97–140. precum şi Arborele genealogic al hărţilor Ungariei şi Transilvaniei în sec. XVI, p. 141–149.

Publicaţia reprezintă, sub această formă, un preţios instrument de lucru la îndemâna tuturor, nu numai a unui cerc restrâns de profesionişti care au acces direct la arhive. Aşa cum suntem obişnuiţi de multă vreme, condiţiile grafice ale lucrărilor editate de Arbeitskreis für Siebenbürgische Landeskunde sunt şi de aceasată dată excepţionale.

Adrian Ioniţă

LUCRĂRI DE ARHEOLOGIE ŞI DE ISTORIE VECHE PUBLICATE ÎN EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

D. M. PIPPIDI, **Inscripţiile din Scythia Minor I**, 1984, 544 p.
MIHAI SÂMPETRU, **Tropaeum Traiani. Monumentele romane**, 1984, 198 p.
I.T. DRAGOMIR, **Eneoliticul din sud-estul României. Aspectul cultural Stoicani–Aldeni**, 1984, 194 p.
DAN GH. TEODOR, **Civilizaţia romanică la est de Carpaţi în secolele V–VII e.n. Aşezarea de la Botoşana–Suceava**, 1984, 182 p.
N. CONSTANTINESCU, **Curtea de Argeş (1200–1400). Asupra începuturilor Ţării Româneşti**, 1984, 170 p.
GH. BICHIR, **Geto-dacii din Muntenia în epoca romană**, 1984, 188 p.
C. PREDA, **Geto-dacii din Bazinul Oltului Inferior. Dava de la Sprâncenata**, 1986, 200 p.
EUGEN COMŞA, **Neoliticul pe teritoriul României. Consideraţii**, 1987, 198 p.
IORGU STOIAN, **Inscripţiile din Scythia Minor II**, 1987, 436 p.
MIHAIL ZAHARIADE, **Moesia Secunda, Scythia şi Notitia Dignitatum**, 1988, 200 p.
MIRCEA D. MATEI, **Civilizaţia urbană românească. Contribuţii (Suceava până la mijlocul secolului al XVI-lea)**, 1989, 222 p.
D.M. PIPPIDI, **Studii de istorie şi epigrafie**, 1990, 279 p.
GH. SĂULESCU, **Descrierea istorico-geografică a cetăţii Caput Bovis (Capul Boului seau Ghertina)**, 1991, 128 p.
ALEXANDRU PĂUNESCU, **Ripiceni–Izvor. Paleolitic şi mezolitic**, 1993, 228 p.
M. MACREA, N. GUDEA, I. MOŢU, **Praetorium. Castrul şi aşezarea romană de la Mehadia**, 1993, 214 p.*
ALEXANDRU SUCEVEANU, **Alexandru cel Mare**, 1993, 340 p.
EUGEN COMŞA, **Figurinele antropomorfe din epoca neolitică pe teritoriul României**, 1995, 224 p.*

* Lucrările se pot procura, la preţuri convenabile, din depozitul editurii:

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE
Calea Victoriei, nr. 125, Bucureşti –79717. Telefon: 401 –6507680/156. România

Celelalte lucrări s-au epuizat.

ISSN 1220–4731

SC I V A, tomul 47, nr. 3, Bucureşti, iulie-septembrie 1996, p. 237–340

Lei 1500

ACADEMIA ROMÂNĂ

INSTITUTUL DE ARHEOLOGIE „VASILE PÂRVAN"

În țară, revista se poate procura prin poștă, pe bază de abonament la: RODIPET S.A., Piața Presei Libere, nr. 1, Sect 1, P. O. Box 33–57, Fax 401-222 6407, Tel. 6185103; 2224126, București; ORION PRESS INTERNATIONAL S.R.L., Șos. Olteniței, 35–37, Sect. 4, P. O. Box 61–170, Fax 401-3122425; 401-6347145, Tel. 6346345, București; AMCO PRESS S.R.L., Bd. N. Grigorescu, 29A, ap. 66, Sect. 3, P. O. Box 57–88, Fax 401-3125109, Tel 6439390; 3125109, București.

Manuscrisele, cărțile și revistele pentru schimb, precum și orice corespondență se vor trimite Colegiului de redacție pe adresa: str. Henri Coandă 11, 71119, București, tel. 6597152, fax 401-6503410.

Normele de redactare a manuscriselor și lista abrevierilor folosite în revistă au fost publicate în tomul 46, 1995, nr. 3–4, p. 343–370.

APARE DE 4 ORI PE AN

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

Calea 13 Septembrie nr. 13, Sector 5, C. P 5–42,
Tel. 4103846; 4103200/2107, 2119
76117 București